

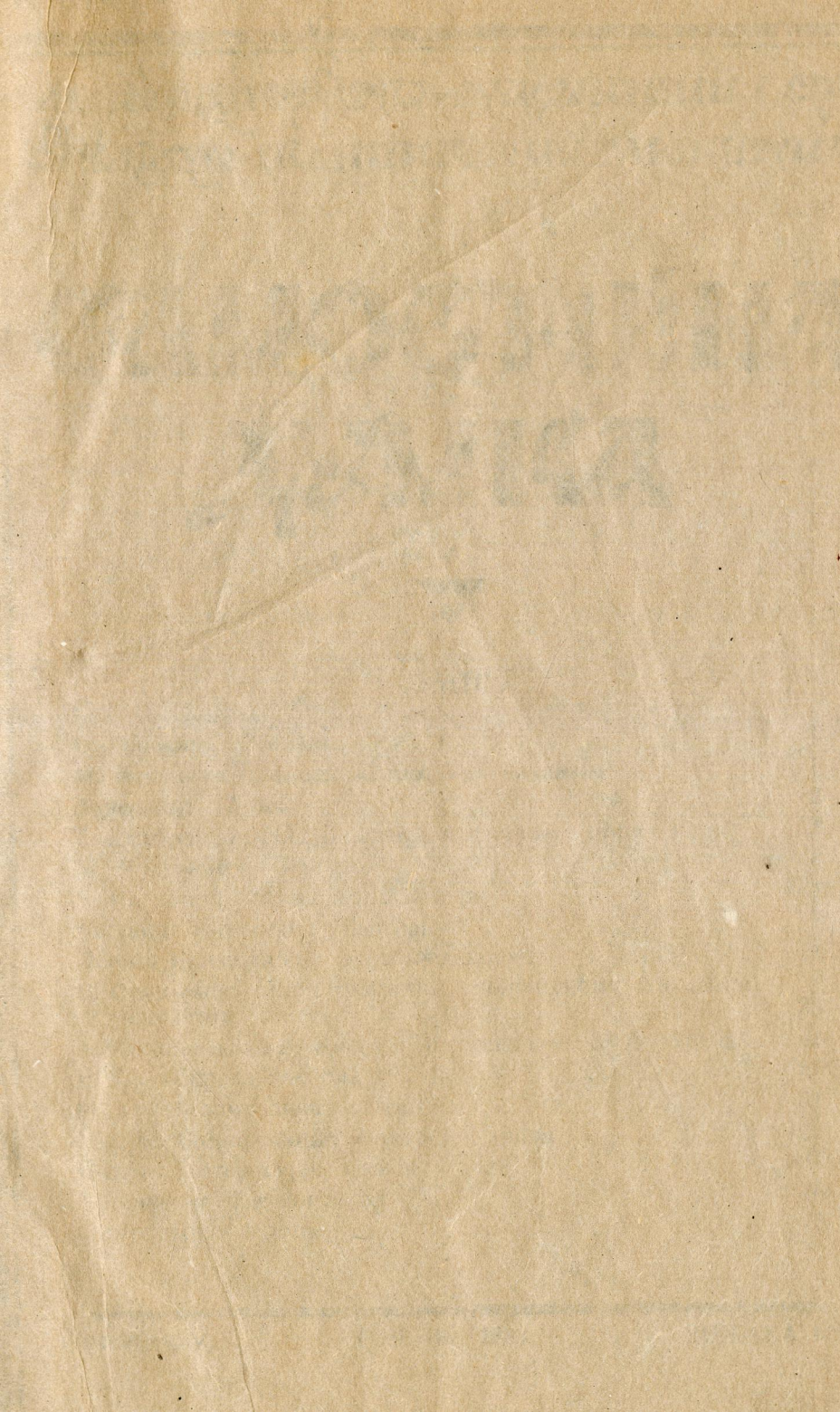
БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВ. ІМ. ШЕРЧЕНКА
у Львові.

IV
ЖС-17110

1935-1-12

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНІ
ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ.

Ч. 52280

IV

3/17.110

1935-412

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ І СУ-
СПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

ЗАМОСТІЙНА ДУМКА

Зміст:

О. Ольжич: Зімовник	1
М. Асканич: Одисей, Татарський ватажок	1
Зореслав: Мрія	2
Т. Дмитренко: Над Вифлеємом з'явилась зоря	2
М. Чирський: Ампліон	3
Я. Косарич: Весна Івана Бахари	4
Михайло Вірлиний: Емігрант	7
Леонід Білецький: Осип Федькович	21
Є. Онацький: Вага традицій у політичному та націо- нальному житті	33
А. Андрієвський: Україн. націоналізм 1917—1919 рр.	43
В. Т.: Справа Закарпаття	57
Р р: Формування еліти	81
Інж. М. Сціборський: Внутрішні зриви	63
Читач: Літературні нариси	67
Хронікер: Бібліографія	76
Літературна хроніка	79

До Прихильників!

Оцю книжку висилаємо всім дотеперішнім Вп. Передплатникам і новим Пренумерантам **на оказ**. Коли хтось із Вп. Пренумерантів з якихнебудь причин не може **передплачувати „С. Д.”**, то нехай зверне! нам негайно цю книжку назад; хто її затримує — того вважаємо за нашого пренумеранта.

„С. Д.”, не будучи органом жадної політичної партії, отримується виключно з передплат, тому ми не можемо висилати даром нікому, що не причинюється чимнебудь — морально чи матеріально — до її підтримки. Навчені 4 річним досвідом, що багато пренумерантів не точні в передплачуванні, — через що ми **втратили** зверх чвертьмільйона левів, — на майбутнє не бажаємо післяплатників! Відтепер висилатимемо на борг щонайбільше дві книжці.

Просимо Вп. Передплатників і Пренумерантів заздалегідь до повищого застосуватися та своєчасно висилати передплату хоч би чвертьрічними ратами, тільки завжди наперед, щоб не було здержки в висилці.

Звертаємо увагу закам'янілим післяплатникам нашим, що, коли вони протягом лютого 1935 р. не заплатять своїх залеглостей у „С. Д.”, ми будемо примушені силою обставин оголосити їх на чорній лісті, як гробокопателів укр. нац. преси. То ж не наражайте нас на дальші втрати, а себе на зайві упіснення, оголошення й кошти!!!

Адміністрація „С. Д.”

ЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД „С. Д.”:

П. Василь Мизак, адв. з Новоселиці 110 л. і п. Любомир Гузар, канд. адв. Чернівці 50 л.

Усім жертводавцям щире спасибі.

Адміністрація.

До набуття в адміністрації „С. Д.”:

О. Мицюк: „Українські Хлопомани“, Чернівці 1933, 16^о ст. 80. Ціна 15 левів.

Борис Гомзин: **Кров кличе**, драма на 5 дій, Чернівці 1933, 16^о ст. 48. Ціна 10 левів.

С. Черкасенко: „Северин Наливайко“, історична драма, Чернівці 1934, 16^о стр. 84. Ціна 20 левів.

Сот. Гриць Rogozний: „Базар“, спомини. Чернівці 1934, 16^о стр. 84. Ціна 15 л. (з пересилкою 20 л.).

Сот. Гриць Rogozний: **До тайни вбивства полк. Ю. В. Отмарштайна**. Чернівці 1934, 16^о стр. 68. Ціна 15 л. (з пересилкою 20 левів).

Улас Самчук: **Гори говорять**. роман у 2-ох частинах, Чернівці 1934, 16^о, ст. 162. Ціна 50 л. (з пересилкою 60 л.).

Полк. Роман Сушко: **Хто мав причину вбити полк. Отмарштайна?** Чернівці 1934, 16^о, ст. 40. Ціна 10 л.

О. ЗАДУМА: **ВІДПЛАТА**, трагедія в п'яťох діях з хорами, Чернівці, 1934. 16^о ст. 64. Ціна 15 левів.

О. Ольжич.

ЗІМОВНИК.

Україно моя проклята,
Не добити Тебе нікому!
Повернувся У.Г.А. булавний
З Яблінного в село додому.

Не змінились яри подільські
І чорнозем лишився давний.
Оженився, поставив хату
Тричі ранений той булавний.

На світанку кричать десь гуси,
Сходить сонце сліпучим видом.
Три століття — мов три хмаринки,
Над замріяним краєвидом.

Але вчуйся : Кодак гуркоче,
Солоницею віє вітер.
Стільки хлопців кличуть : Богдане.
Доростають козацькі діти.

М. Асканич.

О Д И С Е Й.

Вітрила на щоглах тріпочуть
В обійми незнаній млі.
Натомлені сині очі
Шукають зелень землі.

А там десь далеко Ітака
Покрита могутністю скель.
Та знову проклята мряка
У путах трима корабель.

Що там, що дурний Поліфем
Чека на м'ясо людей, —
Вони не бояться лиха.
Нехай Пенелопа жде !

ТАТАРСЬКИЙ ВАТАЖОК.

Знову дні весняні. Трава
На степу зеленіє.
О ! нудоту свою порвать
Для нової надії !

Прокидається сила п'янка.
Надягаю жупан шовковий.
За улусом табун чека,
До походу готовий.

Як би солодко шаблю стис,
У Аллаха, у Магомета...
Тільки б десь у степу зійтись,
З луком проти мушкета !

* * *

Я, мов Зіґфрид, блукаю у лісах
 Між деревами і важкими тіньми.
 Але в думках один прослався шлях —
 До гордої, далекої Кримгільди.
 Мене не втомить тінь густих дерев :
 Сміється ліс, куди я тільки гляну !
 І лиш сильніш напнеться кожний нерв,
 Як вийду раптом на ясну поляну.
 Усе вперед ! Немає перепон !
 Свій вірний меч здушу в руці міцніше, —
 Підземних скарбів вартівник, Дракон
 Там, за столітнім дубом дико дише.

Зореслав.

М Р І Я.

Колишнім спомином тремтиш в уяві
 І квіткою цвітеш на тихім гробі;
 Я згадую тебе без гніву й злоби
 При надвечірній золотій заграві.
 Розкохані проміні золотаві
 Сіяли поцілунками на тобі
 Як ти стояла в зоряній оздобі
 В моєму храмі, у найкращій наві.
 Я руки взніс, а ти мов біла хмарка
 Розплинулась в стобарвному мовчанні
 І тихо впала в розчаровань море.
 Упала з рук моя перлова чарка...
 А я у даль дивлюся в вижиданні :
 Чи прийдеш ще, чи прийдеш, моя зоре ?

1933.

Т. Дмитренко.

НАД ВИФЛЕЄМОМ З'ЯВИЛАСЬ ЗОРЯ.

Над Вифлеємом з'явилась зоря
 Й засяла блеском ясным,
 Та розігнала темряву горя
 Над народом нещасним.
 Зоря потіхи, зоря спасіння
 Для люду засіяла,
 Людському роду благословіння
 Життя нового дала.

В біднім вертепі родивсь Месія,
 Щоби прокляття змести,
 Що гріх у серцях людей засіяв,
 І людський дух піднести.

Підняти дух наш на ті вижини,
Де світло сонця сяє,
Де станем гідні назви людини,
Що образ Божий має.

Щоб нам єдину вказать дорогу
До щастя, до спасіння,
Щоб нам любови дати перемогу
І духа воскресіння.
Й у наші душі чарівні сили
Любови й посвяти влити,
Щоб ми за Правду святу уміли
Й життя своє зложити.

Вклякнімо, доньки й сини Вкраїни.
Поклін Месії даймо,
І в лихоліття тяжке руїни
Спасителя пізнаймо,
Та у любові Рідного Краю
Ідім Його слідами,
А піднімемо люд із одчаю
І півремо кайдани!

М. Чирський.

А М П Л І О Н.

Торка воронячим крилом
Поблідлі жахом шиби вікон
Цей чорний вітер там за шклом,
Де стогне ніч сичовим криком...
А в скелі стін вдаряють хвилі,
До долу дзвінко ллється струмінь: —
Це скрипка жалібно щось квилить,
Клявір воркоче у задумі...
І вмить розтанула земля
І зникло небо понад дахом.
То замість всесвіту ім'я,
Йоган — Себастьяна Баха!...
Єдине серце мільонів,
В єдиному злилися ритмі
Серця тверді, серця тендітні,
Що б'ються в цьому ампліоні...
Бренить „дванадцять язиків”
На хвилях радіо нестримних —
Чужий язик, чужа музика
В державних, урочистих, тимнах...
Твої, Україно, уста
Замовкли у всесвітнім хорі...
Та час нам, браття, час устат! —
І голови піднести д'горі!

І світлом радісним, ясним
 У глупу темінь ночі бризне
 Твоїй, Україно, весні
 Непереможна Воля—Пісня!...
 Вже пісня ця росте, росте... —
 Нестримні хвилі злотодзвонні!
 Так вільний Український Степ
 Озветься в цьому ампліоні!...

— — — — —
 Торка воронячим крилом
 Поблідлі жахом шиби вікон,
 Цей чорний вітер там за шклом,
 Де стогне ніч сичовим криком...

15. XII. 1934.

Я. Косарич.

Весна Івана Бахари.

Як в Астрахані спалахнули кармазинові прапори й синім полум'ям палали цистерни монопольки, Іван Бахара порішив вертатись додому. Крючники, що з ними на вервю, на пристані задавався, намовляли :

— Не їдь, Ванько, з нами зоставайся. Рушить весна, за талом підем на верхів'я з баржами. Верхів'я хороші, круто берегі, городи красні, дівчата зальотні. Голос на сталь вигостиш, смаглий у сонці, крепкий станеш як бронза, як кремін'я, дубчаком вирвешся в гору. Погуляєм на верхів'ях, знов на Каспій подамось, де вітрила білими крилами, тонь прозора, риба товста — сама в невод іде.

В Кара-Бугар, Ахатабат, Бухару, Ташкент — хлібний город підем, ген аж під перську границю, де птахи золотобрюхі в гаях на віттю гойдаються, від шквару ледь дишуть, вмливають.

Так намовляли, але Ванько вперся.

— У вас любо, а вдома ще любіше. Тужно за домом — кортить. Весною, шабри й лелеки додому вертаються. А лелек як людина думку має. Таки піду, шабри...

І рушив сам, коли ще на Волзі стиналась крига в ешелонний шлях, у степову мраку. А шлях ешелонний далекий був і прикритий. Вилітав паровик у степ, у синій тал і кричав — палива! Темними ночами зойкали буфери, плакали буфери залізними важкими сльозами. А то в горобину ніч зупиняли потяг вершники в сотку шабель і питали : білий чи червоний? І не вгадає паровик — скаже : червоний, рознесуть теплушки на шаблях, кулеметами розторощать і чвалують знов у темінь, у степові балки. Скаже : білий, ще гірше, білий — штаб духоніна, стінка. А де інде — питали, чи зелений, бо й такі були, в лісах, у байраках гніздилися. І шипів боязко паровик :

— Безпартейний.

І всі в ешелоні казали. — безпартейні, мішочники, за хлібом їдуть.

А Іван Бахара лежав собі на полиці й кутив махорку, вишневий лист. Малий — не зачіпали. Їхав і слухав, що гуторять, що колеса правлять, що рейки гудучи співають. Ешелонний шлях далекий — гуторити було коли.

Їхали біженці з Росії, з Волги. Німець вигнав із дому, тепер повертали. А з біженцями й тутешні товклись. Голодні, марні. Дідусь їхав один аж до Коренева, матрос один сало Бахарі давав, київський сам, дядьки теж наші. Дивились як біжать поля-облоги, пнуться сірі села по обніжках, а панські садиби попалені як кістяки старців над дорогами просяться.

— Гніздечка попалили, а пташечки повтікали, пихкотів дідусь.

А я б пташечок по головці, а гніздечка собі забрав... а то й пташечок не дістали та й гніздечка понижили, озивався хтось. Сміявся дідусь. Хитрий, як лис лисий. Дядьки не втропали.

— Це до складу говорите ?

— Це людкове, не склад, а приклад такий, казочка, а казочку розбирай по-нашому : пташечки — це, мовляв, кацапські пани, а гніздечка — їхні садиби...

Дядьки руками махали. Курили. Мовчали. Тільки згодом :

— Ти, дедушка, казочок осьде не прав, бо невідомо що й як. Не знаєш — білий чи червоний, а до халепи недалеко. А ти, дедушка, якої партії будеш ?

— Я безпартейний. Сміявся дідусь. Хитали головами, видно що хитра бестія. Може сам Ленін або Троцький на той приклад. І мовчали всі. Один другого боялися. Зідхали.

— Яка то вже в нас власть, удома ?

— Кажуть, петлюрська.

— Ні, була петлюрська — тую відбили. І не більшацька.

— Польська, писали. Лободу, кажуть, їдять, поляк виорав усе, коні поїв. Геть усе вивозить, ліс рубає, в Польщу відсилає, Польща, кажуть, пісок один і багно.

— Так як німець. Німець казували, як був, вагонами землю вивозив в Германію.

— Всі вони однакові. Аби з нас здерти.

Зідхали дядьки, стогнали. П'ять літ не були вдома, який то він ? Може поляк усе забрав, землю вивіз, шкуродер ? Витягали сухарі, гризли їх, в кип'ятку мочили.

А як ставав паровик, кричали — крути Гаврило ! на машиніста так. Машиніст даявся, наказував за паливом іти.

Ішли, приносили хмиз і їхали далі. Так до Києва доїхали, в серце України хлібородної. Стояв Київ на кручах, уже садами кучерявився (другий місяць їхали) і пив церква-

ми своїми весняну синь. Ішла синь іздалека, ген із Криму, із Запоріжжя, Дніпром чепурилась як у люстрі та й танула десь за Дарницею, за Десну линучи. І над Деміївкою, над Святошином як рештки туги якоїсь, рвалась кіпоть із синню змагалась. Розцвітав брунтками купецький сад як гроно запашне і дивився на той бік, на Труханів, на Дніпро, у Чернигівську даль як і споконвіку. А на брудній київській станції мішочники спали, на прилавках, на підлозі, на мішках: ждали ешелонів на північ. Хліб везли на північ.

— Прощай, Ванько, сказав моряк і посміхнувся, попутнього вітру тобі в шляхетську Польщу.

А був це Івана Бахари мандрівки третій місяць. Не вилазив із теплушки, лежав на полиці — здається й виріс за той час. Але де там вирости — на сухарах, на кип'ятку? Охляв трохи, та думав удома поправимось. Удома й повітря друге. Дивився тільки на Київ, на київську синь і думав.

Так доїхав до границі. Над річкою очеретяною станула вона. Тут і там луки зелені, трави гонять чечвяні, гострі, тут і там табуни коней ходять, іржать одні до одних. А за лугами, лани подались, чорноземні, гливі вирвались із обніжків із загайників і крізь кордон пруть — поєднатись з по тойбічними хочуть. Бо свої вони із давен, чужою межею роз'єднані тільки.

Проскакали тудою ескадрони вершників із ремінем на підборідді, запорошені, закурені, потяглись по битих шляхах піхотинці в шоломах, на насипах поповзли панцерники — і кордон проклали. Що по цей бік — їхне, вартують, пантрують, кігтями в землю в'їлись би, заюшені сконали б на ній, а не дали б її, бо вона їхній шлях на Схід, на моря, на панування, бо вона їх годує тілом своїм каправих і миршавих. Бо хижакі вони, а вона їх земля на поталу їм.

А Іванові Бахарі тим часом загорілась голова, спалахнула, як котел укропом налилась і дудонить, шумить, як би сто вершників у ній отаборилось. Хотів рушити ногою — не можна, руки залякли, задеревіли.

— Та що це таке, братчики? Спитав дядьків. Не знали. Щойно санітари забрали його на ноші й понесли в барак. Але цього вже не пам'ятав. Дудоніла голова, кипіла — все кругом, ходором пішло. І сонце й містечко, і барак, і червоні хрести на санітарових рукавах. Тільки доктора чув як сказав:

— Тиф. Не виживе...

Лежав так на холодній долівці із головою-кітлом. Варились у ній чудернацькі думи, клапті дум, як розпечені цвяхи сичали, впивались у мозок і стугоніли в нім, божевільні. Лежали біля нього такі самі як він з чавунними головами, тріскали їм голови й виносили їх санітари. Чув Іван Бахара колись, що від воші береться тиф і не йняв тому віри.

Тільки тепер повірив, коли завелась у йому, сіла на нього, на груди, з зікрами як у жаби, зелена, химерна і кров пила, ссала. Змагався з нею, зривав її з грудей, від горла відривав скажену, шарпав, відірвав — і прокинувся. Вихирів Бахара. Лікар дивувався.

— Ну, браток, не думав я, що вихирієш.

Виліз Бахара білий та кволий на світ, на сонце. Хилився від вітру, билиною став, на себе не схожий. Але сонце пив як живу воду, п'яний від нього був. Жмурился й пив. Устимчук, що побіч нього вихирював теж на сонце виповз. Стрижені такі обидва, чудні.

— Куди підеш, Бахара, тепер ?

— Або! мені земля клином зійшлась ? Куди схочу, то й піду. Моя воля у всьому.

А весна вже з літом стрічалась — косовиця лугами йшла. Перша косовиця, бо перш усе комоні стоптали, спасли. Білили шляхи на Схід і на Захід, заторощені, пориті гарматами, висіли зірвані мости зраненими пряслами над тихими затоками, марна ярина гналась у ковбані, гранатами вириті. Але любо було — бо з лугів шелест і пах ішов духмяний. Земля будилась, чорнозем підвестись прагнув. Була то Івана Бахари земля, його чорноземна дідизна.

Михайло Вірлиний.

Емігрант.

Моє слово.

Ціль нашого життя — не тільки, щоб ми творили для себе образи й героїв після свого вподобання й нашого світовідчуження й закривали очі перед тим, що діється довкола нас. Ціль нашого, людського життя: відчувати те все, що тільки дається відчутти, в повній, своїй величчі, чи в повній, своїй мерзотності, нашими змислами й передати так, як воно в дійсності представляється. Для того треба заострити всі наші почуття, прикликати на поміч мальовничість образу, треба горіти безупинно в чистій, дорогоцінній полум'ї, треба піддержувати високі лети нашої душі й запалити до найжаркішого вогню екстаз. Тільки шалена пристрасть, що зносить греблі над давно побудованими законами й нова, здорова сила, що вогненно кидає свої твори до потоку з бистрогогонним руслом і творить нове, широке річище для приходу нових ідей, голошених нами — це й оправдувало б наше існування. Тільки безмежна віра в нашу справу, це вже майже саме досягнення перемоги над заскорузлістю. А щоб перемога була за нами, треба, щоб люди вмирати навчилися за віру, а не тільки терпіння свої виливали у плач і зойк, як жиди на Вавилонських ріках... Не втеча від народнього діла, не самогубство, не дармування, не волокит-

ство по обох півкулях землі — принесе нам визволення. Горіння вічним запалом та ідеалом і віра в будучину та залізні спасуть нас. Це „memento“ нашого часу й нас молодих! Тоді закінчиться оця, нещасна трагедія скитальства наших людей по непривітній чужині.

Автор.

*Je ne propose rien,
Je ne demande rien.
J'expose.*

ДВА СВІТИ.

В шість годин вечора Прагою пройшла електрична струя. В домах засвітили. Скриготали залізними зубами — трамваї, звучали сирени фабрик, викидуючи зо своєї пащі робітників. Вечірній гамір.

— Так, існують границі, що поза них далше не підеш!

— Ні! Немає нічому в світі границь! Немає кінця, як доброму так злому! Немає категоричного імперативу, що про нього тепер думають, що в моді говорити. Немає абсолюту. Філософія волюнтаризму? Ні! Розгнзуданий розум людський може творити чудасії.

Остапа Кулинич не було видно. Його зовсім закривав дим, що виходив таки з його блискучої люльки, як ртуть.

Петро Захарій, студент філософії, протестував. Він уже довго підготовлявся до цієї розмови з Остапом, своїм співмешканцем.

— Таке, як ти сказав, може творити характер тільки тих, що не придбали собі ще людскости, а залишили в собі первісний стан дикого звіря. На жаль, у нас, що правда, багато людей, а теж і визначних письменників віддалися цьому широкому відчутттю й тому так шкідливо це відбивається тепер на нашому, молодому поколінні. Фатум мстить. Якесь незрозуміле, шалене фатум, непроглядно-широке, як український, за старих часів, степ, чорне, як душа непоправного злочинця, холодне, як вічні леди півночі й незглибиме, як океан! І надзвичайно дивним стає, що ти, Остапе, як культурна людина, з таким пестрим прожитим, не зрозумів ще, що саме ця непідпорядкованість, широчінь, аж до незрозуміння, ідеалу, безмежність відчуттів патріотичних, поетична, а не дійсна уява нашої держави — це наш гріб! Культурний і політичний. І навіть сини Фатерлянду, що були близько нас, у недавніх сторінках історії, не дали нам цього, що вони самі мають уже від уродження. У своїй психології. — Карности! Перед загальним добром здержати свою буйність, охоту до бунтів. Шкода, що цього ми не вміли навчитися й засвоїти — навіть у власному досвіді. А це було б мусіло нас замінити в карних рядовиків перманентної Революції.

Петро розгарячився.

А Остап вислуховував це так дуже й дуже спокійно. На нього слова Петра не робили вже жадного, корисного вра-

жіння. І тепер можна було сподіватися, що він, як завжди це робив, махне недбало своєю рукою, скаже, з малими перестанками, кілька прокльонів і побіжить робити своє щоденне діло: вечірню прогульку. Але сталося диво. Тривало це тільки короткий момент. У душі Остапа щось зворушилося. Кинув люлькою об незастелений, дубовий стіл, закрив одну руку до кишені зайлосених і діравих штанів, другою помагав собі при досить швидкому говоренні.

— Про яку ж мораль, дорогий друже, можна тепер говорити? Про який поворот до старого? Куди ж власне я, тепер, на такому розпутті мільйон шляхів, міг би подітися? Куди? Що, я хіба витягну свою, стрілецьку долоню по милостиню? (Остап обтер хустинкою чоло й продовжував тільки вже іншим тоном). Це, здається, звалось б, у твоїй мові, моральним. Так! Але хіба це не було б так, само вбивче, як моє діло у твоїх очах. Мушу ж я промишляти так, щоб я вийшов із цієї ситуації цілий. Наплювати мені на закони, границі, що поза них не пристойть переступати. Фарисействувати — не буду! Занадто це злиденне, скитальче життя в'їлося мені в кість і кров, щоб я тепер, от хоч би від сьогодні, став порядною людиною. Ні! цього не станеться! Хай щерть переллється душа моя невідомим напоєм, що ним сама захоче. Хай сам, вільно пливе мій життєвий човен — без жадної керми, без вітрил — куди бажає. В невідомі світи. В непроглядну даль. Я занаркотизую свою душу чимсь таким, щоб опісля вже її не треба було виловлювати назавжди й нікому.

Остап віднайшов свою люльку, ніколи нерозлучну, свою дорогоцінність і зачав приготувлятися до відходу. Сьогодні він мав надто малий заробіток. Майже цілий день простояв із, свого пана, автом на празьких велелюдних площах. Йому хотілося, якнайшвидше оголитися й відійти на свою вечірню прогульку.

А Петрові Захарієві, навпаки, сьогодні обов'язково хотілося з Остапом поговорити вже хоч раз докладніше про його життя. Остап за цей, цілий час спільного перебування все уникав цих розмов. Як тільки Петро зачинав: „Може б ти, Остапе, подумав"... „Знаєш, Остапе..." „Он прочитай цю статтю..." Остап накладав жвавіше, як коли перед тим, тютюну до своєї люльки й забирався. Сьогодні вперше встрянув у розмову з Петром.

— Постій, Остапе, не роби чергового сорому нам. Хто з нами опісля числитиметься, як з нацією державотворчою, здібною до життя? Вже й так заговорили ми по цілій Європі своїми розгнуданими оригінальностями. Схаменися, чоловіче! Ще будемо керувати бистрогонним човном по народньому морі визволення. Ще трохи терпеливості і край нашому, скитальчому життю. От-от послухаєш, як зарокотять гармати, а ти знову одягнеш на себе колишній одно-

стрій війна. Озброємо численні лави, і ти сам ще гнатимешся до рішального бою...

— Ще трохи? Ха-ха-ха. Це, брате, вже предовгі, п'яні роки минають від цього часу, коли потилися наші чола, горіло серце, плакала молитва, несучися просторами до Всевишнього, палилося жагою існування молодече. Вже ні! Не вернеться! Вже, Петре, мені з цього зачарованого, проклятого стократ долею, емігрантського кола, не ворухнутись ані на крок! Я тут і в цьому вже залишуся до самої, недалекої може, смерті. Коби ти знав, дорогий друже, які ж були це довгі й до того смертельно отруйні роки, пройдені мною до того часу, як ти покинув рідний край...

Ніколи так ще жалібно й надхненно дотепер Остап не говорив з Петром. У його словах виливалась у простір глибока покута. А то все тільки: наплювати мені на все, немає нічому границь. Але це теж не було зовсім подібне до того, що Остап говорив Петрові в той пам'ятний, перший вечір під час їхньої зустрічі.

В їхньому покої ще не світилося. За розмовою забули потиснути електричний тастр. Малим вікном заглянув місяць. Він і приніс із собою, щось таке дуже-дуже приємно-затишне. І, як вислів здивування, розмовляючи, на хвилину затишли.

Розгарячений Петро сів біля свого стола, що на ньому була розкладена його наукова праця. Засвітив. Перегортав сторінки рукопису.

Остап, натомість, ходив по кімнаті, як ходять кримінальники по тюремній келії, чекаючи засуду. Все туди й назад. А потім сів, опер обличчя між долоні обох рук і витріщив свої очі в хмари смердячого диму, що уносився порожньою кімнатою таки з його люльки. Час-до-часу кидав своїм поглядом на Петра, що порядкував свою працю з історії. І почував себе неначе учень перед учителем. Він знав, що вина була за ним.

Петрові здавалося, що Остап із дня на день падав ще раз далше в глибокі низи. Не міг спокійно працювати. Нуртував неспокій душею. Хай раз покінчу з цим — думав Петро й поклав руку на крісло.

— Розумієш, Остапе, такі є в нашому житті пороги, що поза них не смієш, хоч би в як великій своїй свавільності переступити! А взагалі чи ти застановляєшся над тим, що ти робиш? Ти твориш злочин! Я знаю вже аж надто добре твою душу. Протягом спільного життя через один місяць — нарешті зрозумів. А оце, скажи мені, поправді, що то за жінка, що її з радістю купив би психіатр, що до тебе так часто заходить з якимись вічно таємними справами? Чоловік навіть не розбирає чи це та сама, чи кожний раз інша? Чи ти вже зі своїми студіями не можеш знайти для себе нічого кращого?

— Це, Петре, не моя дівчина. Може навіть про це і знаєш. А хоч би й так, хіба думаєш, що порядний дім віддасть тобі в руки дівчину, з кращої родини, коли ти ніщо інше як тільки емігрант!? Хай ти маєш студії, навіть маєток і красу; так що тобі з того? Коли ти тільки емігрант! Чи знаєш ти вже, що в цьому слові міститься? Ввесь плюгавий бруд, все сміття, вся неморальність прокажених. Коли що пропало в дільниці, де ти живеш — емігрант украв. Коли сталося тільки якесь нещастя — емігрант винен. Стається атентат, конфлікт міжнародний — скроплюється на емігрантах. Вина за всі злочини в державі, що в ній живеш — несправедливо спадає на тебе. Який страшний жах можеш ти зробити між спокійною публікою, коли ще спокійніше, представляючися, додаш коротке слово до твогого прізвища — „емігрант”. Емігрант!? Повстане паніка, Хрестячися, не дуже християнські люди втікатимуть від тебе врозтіч. Болото об тини розскакуватиметься. От це солодкість полину. Були такі, що від цієї сцени — божеволіли. Ті, що ще прожили занадто притупили свої ніжні колись чуття, щоб реагувати на це тепер. (Петро встав і пройшовся по кімнаті. Остап сидючи, спокійно продовжував). Тільки хіба, якийсь письменник, поет чи журналіст, що насолоджується екзотичними темами й іншими дивацтвами старого віку в наших часах, коли довідається, що ти цікавий оцим самим жахом — прийде до тебе, подасть тобі цигарку, з пахучим ароматом, дорогого тютюну й, дуже чемно й мило попросить тебе, щоб ти розказував. Розказуй йому, що сам захочеш. Кажі йому правду чи бреші до схочу, що душа забажає — все одно йому. Головне, що він насолоджується.

Петро Захарій зжахнувся такої правди. Це, що Остап говорив колись у той пам'ятний вечір, це, було інше. Морозом проходило по шкірі. Настала неприємна мовчанка. Петро формував нову атаку.

Остап аж до того часу, що в ньому побачив Петра, міг би був сміло сказати, що його ніхто не турбував і йому вповні усміхалося щастя. Ніхто йому ані найменшим словом не звернув уваги на те, що він робить погане діло. Він був для себе найкращий філософ у житті. В душі нераз здорово кпив собі з Діогена. Прекрасний інтерпретатор справжнього горлоріза — босяка. Жив як дійсний, старий вагабунда. Вільний як птах. Розхристаний, з дірами у штанах, зім'ятим пальтом, потрапив ходити навіть в університетські авлі на наукові виклади. Як вліті, так і взимі вмів спати в лісі, чи на полях накритий широкою рядниною блакитного неба. В останньому році віднайшов, щасливою нагодою, діру в скалі, недалеко Праги, над берегом Влтави, де пересипляв. Йому це зовсім не шкодило. Ніколи не тужив за ліжком в гарному покої. Мрій, споминів — не мав! Правда.

згадував тільки на розкіш того вечора, що в нім поперше відкрилися брами вічної тайни його широколетної душі. Згадував із великою приємністю про свої, перші нічні прогулянки з тими, що йому були тут найближчими й кормителями. — А потім, цей перший вечір потягнув за собою кожную чергову ніч. А хіба для його і дні не були такі ж самі ночі? Так! Дні й ночі на прогуляках скитального життя.

— Слухай, Осатапе! Покинь цей дім! Може б ти тоді серйозно взявся до якоїсь, кориснішої праці в вільних хвилинах. От візьми й читай Євангелія, Кобзаря, Талмуд, чи навіть Декамерона. А коли й це ні, так тоді якийсь кодекс чести буршів чи хоч би підручник про венеричні недуги. І то придасться тобі.

— Наплювати мені на все! І чи ж не однаково житиму далше як, пес?

Заговорило таки призвичаєння. Не здержав в собі, щоб не вилити накипілого, з прокльонами, бруду.

В дійсності Остап і тепер жив як собака. Це тільки від часу приходу Петра він перенісся жити до дому з дверима і вікном. Сам навіть радів з того.

— От хоч раз заживу по-людському — говорив у вечірніх хвилинах у Маркізі де ля Понт, своєї приятельки.

А Петро відійшов з похмілля, нанесеного на його мозок словами Остапа, далше не переставав переконувати в неправильному шляхові Остапа.

— Та хоч би ти, Остапе, вивчив щось за своє життя. Будеш мати з цього користь. А пам'ять знаю, що маєш. А то з певністю всі ймена вуличниць біля Прашної брами й у Старому Місті знаєш на пам'ять. Про це з насолодою ти мені розказував.

Остап не дав йому докінчити. Чорнильницею кинув об стіну й, синяві, м'яві, антраценові язики вишкірилися по цілій, гарно вимальованій у візерунки — стіні й олійних образах. А потім, з раптовністю звіря, кинувся на своє крісло, стиснув міцно свою люльку, встромив між жовті зуби й захарчав по-звірячому. Гррр... В ньому прокинулося неясне хвилювання, пригаснув колишній блеск його, не злих, очей

Аж за довгу хвилину Остап заспокоївся. Припершись ліктями об поруччя крісла, завзято почав смоктати свою люльку, втупивши п'яно очі в хмари тютюнового диму. І неначе б у кімнаті нікого більше не було, не було цієї розмови, не було поденервування. Остап спокійно віддався тільки собі самому і зачав неясно мріяти про свій новий, сьогоднішній вечір, бажаючи провести його „щасливо“ без жадних, неприємних наслідків. Хай, коби тільки так, як це траплялося дотепер. Остап вже знав себе. Коли тільки поверне з такої, своєї прогулянки, що закінчиться по його хотінні, йому робиться якось так добре, в нього з'явиться апетит, боже-

вільна жадоба на нові, дикі втіхи і приходить певність, що знов за день-два він буде спокійний і до без тьми задоволений. Більше він нічого не хотів. Думати про Батьківщину? Чи вчитися? А хіба йому навіщо товкмачити в голову букви за буквами, чи речення за реченнями? Ні! Ніхто його вже не спинить в цьому.

Остап віднайшов між своїми, розкиданими, п'ятьома речами нову пачку болгарського тютюну, взяв маленьку, шоферську шапочку й відійшов без найменшого слова прощання з Петром; тільки клуби диму хотіли разом з ним йти, але швидко Остапова рука, дверима, затарасила їм дорогу.

Шлях до Маркізи де ля Понт — був йому аж надто добре відомий.

Петро залишився сам. Він вже знав багато про життя-буття наших людей на чужині. Знав про різні, божевільні дивацтва, про інтриги, що вони виповнювали щоденне життя емігрантів і тому Остап Кулинич зо своїм таємним промишлянням — уже не дуже його так заскакував несподіванками. Але Петрові було все таки жаль його. Може ще врятується людина — думав собі.

Та... з глибоких низів рідко хто підноситься знову на поверхню.

... не смутком, не плачем?
І не благанням, не словами,
А ділом, волею, мечем! — О. Олесь.

МАНИЛА ДАЛЬ.

Чого Петро опинився на еміграції?

* * *

Над галицьким селом сонце добігало за гори. Юрко, найменший синок Василя Захарія, прибіг задиханий до хати й ледве встиг вимовити: „Жандарі йдуть” — впав, майже непритомний, на долівку, гарно вимашчену глиною. — На галицькій Україні навіть найменші діти знають добре, що значать ляські жандарі.

Петро, кожної хвилини, сподівався, що ці гості можуть його відвідати. Як кожний боевик і Петро — був небезпечний для них. І тому завжди він був на це готовий. Тільки коби виховзнутися їм із рук. І заки ляські служаки прийшли на подвір'я Захарія — Петро був вже досить далеко за селом. Буйна рослинність галицької землі — скривала його дуже совісно.

* * *

Тоді навіть і ніч благословляла заміри. Нахилилася так низько над лісом, що хоч рукою досягай непроглядну темність. Блідолиця казка, повагом, шепотіла слова, розмовляла з природою і пропливала повз дерева в лісі, — на чарівних Горгіанах. На висотах, далеко над горами, на своїх, срібlistих човнах — пробігали, кометою, — зорі.

Петро Захарій, як це буває часом, коли за один момент підйому людина спалахує зрадливим полум'ям радості, дикої злості або грізним гнівом, у цій темній, пустинній ночі

— затрачував сам себе. Незрозумілий одчай душі наповнювався його істотою. Ах, як це дуже терпко покидати рідню та йти в невідоме. Молодий юнак шукає пригод, але статечна людина, що нею був Петро Захарій — на це не дуже здібний.

Провідник, що вів Петра Захарія через гірський просмик — втомився. Заглянув до порожньої торби й зідхнув.

— Відпічнімо — сказав.

— Добре.

І Петрові Захарієві хотілося теж стати або лягти хоч на хвилиночку. Цілий день і напевно вже більшу частину ночі — він у дорозі.

Провідник Коропій, що безперестанно займався пачкуванням заборонених речей, з однієї держави до другої, а теж у вільних хвилинах — розбишацтвом, скинув із себе шкур'яну куртку, поклав під голову камінюку й так простягся спати. Вмисно клав під голову твердий предмет, щоб не заснути.

Петро дивився тоді, своїми, великими очима, на чорну кирею ліса, на такі ж самі смереки і, — гасив за собою свічки минулого. І майже вів себе так, як в'язень, що його з ясного дня, дужі руки вахмайстрів кинули в чорну темін підземних каземат. Криваво — розпучливим зовом кликав за вчорашнім білим днем: Вернися, друже... Ще хоч на час.

Один образ. Два світи: Спокій. Рідний дім. Близькі та праця для народу — по одному березі Стиксу. Невідане море сіре й надто буденне — по другому.

Пачкар захропів, хоч на камені.

Петро тужливо припав до холодних стін своєї, дикої самоти в лісі. Ця людина, кровожадний пачкар, невинно називаючися — Коропій, що так спокійно хропить, що на той світ послала вже не одну птицю, — може так само спокійно, з легкою душею кинути його на поталу розбещеного тирана.

Час пливе. Чи це миняють для Петра хвилини чи довгі роки? Яка ж власне в цьому різниця? Яка? Літа самі приходять і минають, а ті маленькі хвилини треба переносити щоденними турботами й гіркими, як полин стражданнями.

Потер собі чоло. Він пригадує.

А довкола тиха, спокійна ніч. По літній бурі — свіже повітря. Вдихує смачні пахощі ліса та його рослинности. А їсть отруйний аромат життя. Із-за гір дивиться на його, емблема серпня, жовтяво-мосяжний серп місяця. Облога неба ще більше вкрилася блискучим, зоряним коверцем.

В цей момент, якимсь тихим, приємним та навіть дуже радісним а разом і дивним та сумним видається Петрові цей, чорний, невідомий йому ліс. Пригадує, що пачкар казав йому, на право не підуть тому, що біля Пікуя сторожеві посилені. Мусять йти цією, хоч вправді більше дикішою

частиною Карпат, але безпечніше. Пачкар, очевидно, знає добре ці місця.

Недалеке минуле видобувається в його споминах. Згадується все — все нараз. Здається йому, що в ту хвилину він всеціло віддалений від цього буденного, людського життя, і його душа, на хвилю, переходить, до основ, лекцію, правдивої, метафізичної краси, ніби, як зовсім іншого, для його незвісного до тепер — світу. До краси, де може тільки, на короткий, як звук свистка, час віддаляючи його від тюрми й від граничних стовпів та граничної сторожі — немає зла ані добра. Тут, ніби, людина знаходиться в рівновазі невияснених почувань, не підведених під певний закон психології.

Пачкар перекотився з місця на місце і талапнув грубою рукою по близькому пні кріслатого дерева.

Петро, стоячи трохи далше, притулився до столітньої смереки. — Збудити йому вже оцього, противного пачкаря? Навіщо? Най спить. Добраніч, відпочиваючий світе! Дрімай, спи! В цьому, хвилинному півсумерку й тиші — виглядає життя зовсім інакше. Все одноманітне й однакове. Порядними будуть поліцей і я. Поліцей і камінний, прикордонний стовп. Все меланхолійне. Однообразне. Завтра зійде світло-світел і покажеться правдивий образ. Сонце покаже, що не є все тільки обнієї барви, однієї величини й одного значення. Але й це буде тривати тільки хвилину, живемо не літами тільки хвилинами. Космічний калейдоскоп вічно змінюється. Сьогодні не знайшла мене поліція на тому місці, де сподівалася. Завтра, не знайде мене ані гончий лист чи пес на цьому місці. За якийсь час не віднайду може й я сам себе...

Провідник прокинувся. Пачкарі не засипляють твердим сном. Як заяць під межею чужого поля — сплять.

— Нам разом далше не по одній дорозі. Підете, пане, ось, — сюдою, а там вже допитається — пачкар махнув рукою, ніби недбало показуючи напрям шляху — кудюю мав піти Петро Захарій.

Прощання відбулося по дуже звичайному способі. Золотий годинник, дорогоцінну пам'ятку Петра вклав собі в кишеню провідник-пачкар, Данило Коропій і, відійшов.

Петро часто оглядаючися, чи не прямує за ним ця, противна людина, що може й вирятувала його від рук лясської сторожі — подався вперед, сходячи в долину. Небо відкривало малим вікном свою блакить. Світало.

Ох, коби я був божеським героєм, що колись понищив всі перешкоди, на своєму шляху, та на той світ післав своїх колишніх неприятелів. Коби я міг, як Геракль, здусити оцю лірнейську гидру — Польщу, і, як славний Тезей, мінотавра — Ляха — це б дало мені розкіш буденного життя. Замінило б терпіння в радість, і викинуло б вічно безвтішний

сум. Я, в повній своїй силі й величі задержав би весь янусовий світ, у його нестримному, облудному бігу. Революцію створив би! Що золотилася б весняними, бурхливими водами, замаяла б радісними прапорами, стрічками та тризубами — на шапках воїнів Української Держави.

Петро в першому селі випив молоко і, приспішив ходу. Йому достатися до найближчого, більшого міста, щоб незамітно всісти до потягу й заїхати до Праги, столиці Чехословенської Республіки.

* * *

Коли тільки, до тла, спопелів, на сірий попіл, останній день місяця грудня 1920 року — Петро рішив, що не підскитатися по чужині. Залишитися в батьківському домі. Він здавав собі ясно справу з того, що тепер і тільки тепер потрібно його невтомної праці. Щоб скритися, покищо буде працювати на господарстві. Буде орати облогом вистелені, батькові ниви, а потім, як ворог притихне, його чекає праця для народу. Чейже не так довго ворог буде славиться своєю незаслуженою перемогою.

Читальня, дві кооперативи, аматорський гурток, народний університет, школа, народний дім, свідомий кадр сільської молоді — це овочі його невсипущої праці.

Захвилювалося народне плесо. Петро Захарій був душею його. І він віднайшов себе в новоствореному повстанчому відділі. Заграли знову гармати, здригнулася з півсоння земля. Вернула до його радість. Бо він з цілою душею віддався змаганням. — Розсипалася пісня скорострільного вогню. Петро не спочивав ані на хвилю. Ніколи не пожалів цього, що найкращі літа молодости віддав для Батьківщини.

Повищі моменти, по дорозі, в доривному калейдоскопі його спогадів виринають далеко яркіше за інші, прожиті події його життя.

* * *

Огненно-палаючою рукою записувався пам'ятний 1922 рік. Альбом карбованих пам'яток на честь наїздника — тирана — не мав вже хіба більше місця на кращі образи. — Цей рік приніс з веснянними водами підготовку до другого року — 1923. Літописець записав: „Чотирнадцятого дня першого, весняного місяця проїхалося поновне, ганебне, колесо історії по нашому народі”...

Опісля ворог вирвав серце молоді! Закрив єдину Високу Школу у Львів-городі! Оце *memento mori* Петра Захарія. Його *memento* про пімсту! О, горе тобі, кровопійче! Тремтітимеш перед справедливим, народним судом. А він прийде.

Поширилися арешти, биття, душогубства.

Петро емігрував осінню 1924 року. Як довго він отягався йти на чужину. З військом — не пішов. 1922 року — не пішов. Він знав, що на чужині це не те, що в дома між своїми людьми. В краю не пропадають на дармо — всі зусилля

піднести народ до висоти, що йому належить. А там... Чужина — це дика пустиня без плідних овочів.

Ці обставини звели його разом ділити долю й недолю української еміграції та із Остапом Кулиничем.

ГОСТИНА.

Белику лампу, що висіла на старому, дорогому ретязі, було зовсім закурено димом. Світла багато вже не було в кімнаті. Курили всі. Мужчини й жінки.

На столі, по самій середині, лежала, обмазана мастю, велика тарілка, на правому краї стола, де ніхто не сидів — були недбало відложені менші тарілки. Видно, що гостюючі вже повечеряли. Тепер тільки запивали кольорним вином.

— За здоров'я, нашої найкращої, нашої славної принцезни, преподобної господині пишного дому, чарівної Маркізи де ля Понт — підніс високо вгору свою чашу з вином Пепа Поспішил. В цьому товаристві він себе завжди найкраще почував. Він був горожанином цієї держави. Інші його чогось боялися. Вистачило б найменшого доносу на поліцію й їхнє товариство попало б, з цілим персоналом, до тюрми.

Всі встали. Притулилися чаші. Пили.

В кутку кімнати чекала ще одна десятка пляшок маляги, вина, що найбільше за всіх любила Маркіза і тому гостюючі не мали найменшої причини поспішати, щоб допивати швидше. Є багато часу! Ще все встиємо розілляти між собою — проходило їхніми думками.

Маркіза де ля Понт, з виробленою усмішкою вуличниці, припрошувала, сама пила, як старий п'яниця, надавала добрий, французький тон товариству й усе, по кожному слові, що повільно висотувала з себе, гладячи, при тому, свої, вибуялі порошками — груди. Це вже з при звичаєння.

Була ще друга жінка, сорокрічна панна, вірна товаришка Маркізи й її бухгалтерка — Фанінка Райгольцова. Вона говорила мало, більше слухала, як личить математикам. Але вміла слухати! Коли тільки хто сказав який дотепний жарт — вона вилася, цілим своїм, з природи, повикручуваним тілом, відкривала свою, цілу пащу й показувала дуже чорні черенні зуби. А коли тільки був це масніший жарт — вона підносила в гору свої ноги, аж понад стіл й виставляла червоне м'ясо. До цього були всі при звичаєні.

Найбільше говорив Пепа Поспішил. А коли він допивав уже третю, з ряду чашу вина — ставав тоді ще більше знаменитий чоловік. Він сумував більше за всіх, але говорив найкращі жарти. Його усміхнене обличчя прибирало дивний вигляд. Разом із шрамом на чолі нагадувало квасне яблуко.

Сьогодні чогось інший настрій, як буває тут кожного вечора. Не всі зійшлися. Маркіза нетерпеливилася.

— Чого сьогодні засумований наш приятель Остап Кулинич? — наливаючи вже бургундське питалася Маркіза де ля Понт, витріщивши свої очі на Остапа.

— Я? Ніколи! Це тільки, дорога приятелько, вам так здається.

І Остап набив свою люльку, дорожчим, як звичайно, тютюном. Його курих тільки в товаристві Маркізи де ля Понт.

Говорили мовою, .. а хіба це цікаво? Вона, Маркіза де ля Понт, величалася знанням французької мови. Твердила, з жіночою гордістю, що є родовитою францужанкою. На це мало їй вказувати її гучне ймення. Остап Кулинич — українець — емігрант, бувший Січовий Стрілець. Решта мішані. Сходилося тут різне товариство.

— Ах so? То Нег Кулинич, почувається так по цьому вині? Я казала, що нам не дали того, що давніше давали, — додала Райгольцова своїм німецьким діалектом. Вона була не тільки поганою, але ще й до того страшно бридкою. Відтручувала від себе кожного, хто тільки міг бути якоюсь дивною нагодою близько неї. Ті, що платили, не чекали ніколи на здачу. Не видержували. Вона про це знала. І тоді ще вмисно — достроювала якусь дивну міну, щоб скоріше відігнати платячих. І так гроші залишалися в її кишені, що носила на шкуряному паску під плахтою. Всі її не любили. Тільки Маркіза держала Фанінку Райгольцову в себе тому, що вона своїм бистрим та холодним розумом вела, найкраще за всіх попередників, рахунки її підприємства. А теж дуже совісно заглядала за тим, чи дівчата Маркізи в масажі не роблять, що не повинні.

І всі інші гостюючі це теж були колісця в тій машині, що нею зручно керувала францужанка Маркіза де ля Понт. Пепа Поспішил і навіть Остап Кулинич були їй так потрібними, що без них не була б обійшлася. Вони теж виконували доручення Маркізи. Все після своїх здібностей. За це вона платила їм гостиною, дівчатами, часом і готівкою.

Остап ішов сюди сьогодні з незмінним рішенням, що на все покине це плюгаве товариство, цей брудний дім вуличниць. Віддасться дійсно новому, порядному житті. Розмова з Петром залишила таки певні наслідки. Але коли тільки прийшов, побачив цей стіл, накритий, як завжди їжою, цю старосвітську лампу, окутаний нараз старою, зжитою атмосферою, що вже має в його душі свої традиції, а теж трьохрічне призвичаєння, ці запашні клуби диму його люльки, подарованої йому оцією самою, чарівною Маркізою, це різнокольорне вино і гнучкий стан Маркізи де ля Понт. Це все його не випустить так легко звідсілля! Ні! Краще покинути мені Петра Захарія. Втекти далеко від людей, жити знову над берегом річки, в своїй, старій домівці. Ні! Я ніколи не покину цього так милого мені товариства. Я дико збожеволів би, коли б мав віддатися чомусь іншому. Блискали думки Остапа.

За недовгий час на обличчі Остапа Кулинич промайнула знову, стара, добре знайома всім безтурботна, бурлацька веселість.

— Ось я казала, що *monsieur* Остап Кулинич не веде себе, по-нашому звичаю так добре як щоденно?

Всі поглянули на Остапа.

Маркіза вже думала, що Остап чогось нагнівався, або щось йому сталося, що так ігнорує їхнє товариство, а ще й до того на сьогоднішній вечір прийшов з великим опізненням, на призначену вечерю, зовсім не оправдуючися.

Остапа задержала розмова з Петром. Опісля йдучи до Маркізи, він пристанув в державному парку, щоб таки добре роздумати над тим, що йому сказав Петро. Пішов тільки з при звичаєння. Але не хотілося йому йти. І тому заізнився.

Маркіза де ля Понт ніяк не хотіла б розстатися з тим грішми, що напливали до її кишені за ці п'яні вечори. Інакше мусіла б була платити Остапові за його службу. Райгольцова кожного тижня, в суботу, передавала величезну суму її грошей. Що вона тоді була б робила? Біду вона не раз проживала.

— Чи ви всі українці такі? Раз похмурні, а раз веселі? — настирливо продовжувала допитуватися де ля Понт.

Остап не любив, щоб йому хтонебудь доторкався до його національної приналежності. Він був сьогодні більше як коли, свідомий того, що ніяк не приносить слави своїм поведінням для свого народу.

— Я вже не українець! Дорога Мадам! В мене вже зовсім наче чужа кров, прийнялися вже зовсім чужі ідеології, в мене вже й зовсім чужа психологія. Я ніяк не українець!

— Ні! Я тільки питаю чи так у вас, на тій Україні, — хто його знає, де знаходиться, під сонцем, та ваша держава, — всі ви такі дивні люди, як іменно ви, *monsieur* Кулинич?

— України держави — немає!... — злобно і напів сумно відповів Остап. Ніколи йому не були такими противними розмови на ці теми як тепер. Маркіза перечеислилася. Заграла на болючій і натягнутій злидніми життєвій струні Остапа. Все можна було йому говорити. Він сам безжалебно говорив. Але тепер... В Остапа розкричалися нерви. Рука стиснула нервово люльку, садинок його оборону й зброю. По обличчі пробігла тінь злості і блідота окрасила вилиці. Образи мінялися перед очима. Йому наизувалася, на ланцюг споминів, — поема про гігантні пориви, сизифові змагання, кришталні душі героїв, ідеї, що вирували в той час, соняшні мрії тодішніх юнаків й, — пройшла легенда про героїську смерть лицарів, що тепер неодмінно відпочивають у лаврових вінках у Нірвані. А він? Краще було йому згинати під Лисонею, Маківкою, Крутами чи Базаром або в таборах полонених, де годовано його тільки одним, здо-

рово соленим, оселедцем, через цілий день і, — на все не чути докорів.

Маркіза зрозуміла свою помилку, присунула своє м'яке крісло ближче до Остапа.

— Пийте, *monsieur* Остап! Хай! Залишімо сумувати! Я не буду вже більше розпитувати вас за вашу, дивну країну. Але я думала, що вам це буде приємно. Я сама дуже радо люблю слухати, коли мене хто питає про нашу Велику Францію, про її звичаї, підсоння та людей.

Це правда, що Маркіза де ля Понт, любила слухати й сама розказувати про Францію. Завжди звертала більшу увагу на державу Наполеонів, Дантонів, Робесп'єрів Маратів та гільотин. Любила, з великим захопленням, розказувати, при тому глибоко вздыхаючи, про те, коли б вона була народилася в час французької Революції — напевне була б стала дружиною славного і хороброго полководця — Наполеона Бонапарте. Чому вона це любила? Бо вона, як колували, в її таки домі, ще не провірені вісті, зовсім не була французького роду. Шушукали, що вона звичайна чешка, дочка м'ясара, з Карлової площі міста Праги. Жила, що правда, тому кілька років в самому Парижі. Вивчила там своє ремесло — провадити масерські сальони, повернула з іншими документами в Чехію — і тут, щоб додати собі більше екзотичності, що дуже ділала на вибагливу чеську публіку, зробилась зовсім французжанкою. Правдива, французька дама — Маркіза де ля Понт. В місті цього ще не знали. Про це говорили тільки в домі Маркізи.

Остап відчув біля себе приємну йому істоту Маркізу. Чого ж власне він й сюди заходив? Що так держало його тут в цьому домі розпусти, обговорюваного, зо злобою, цілою дільницею стовежатої матері Праги?

Це була оця сама Маркіза де ля Понт! Нічого більше! Остап ніколи не хотів нікого іншого з цілої гвардії дівчат, що їх мала в себе Маркіза. Він прагнув тільки її самої. А Маркіза була гарна.

І чого ж йому тепер більше треба? Маркіза, очевидно, звертає на його свою увагу, тим самим дає до пізнання, що вона зовсім не від того, щоб з ним побавитися.

Так думав Остап Кулинич.

Але Маркіза де ля Понт була надто хитрою жінкою, з доволітнім досвідом, щоб датися піддурити кому небудь.

Всі пили. Вже завзятіше бралися до цього, божеського напою. Кінчалось. Кожний старався захопити як найбільше.

Сьогодні зійшлося далеко менше з товариства, як звичайно бувало, тому її вільніше себе почували всі. Найкраще з усіх почувала себе Райгольцова — бо не було більше жінок. Ці, що перебували при масажах, не сміли сюди входити. І вона знала, що все таки, хоч сьогодні, до неї хтось

в п'яному присунеться. Цим мав би бути Пепа Поспішіл. Завзято доливала йому напою.

Фанінка Райгольцова хоч би десяток літрів всмалила, — може потому прекрасно ходити й йти провадити бухгалтерію цілого господарства Маркізи де ля Понт. За себе вона не боялася ніколи, що може необережно проговоритися з тайн, що їх знала багато, чи покотитися з крісла на долівку, дуже старанно вимиту дівчатами Маркізи. Вона вживала їх часто до простої послуги, коли ніхто не вгощав до сальону.

В оп'янінні й Пепа Поспішіл, забуваючись, присунувся до Райгольцової, з перекроєним, як воїн по баталії, і так бридким, обличчям. В день, коли вона обходила масерський сальон, було дуже видно, якою горбатою була Райгольцова та ще й до того з кривою, лівою ногою. Ввечері й то при традиційних п'ятиках — цього не було видно. В п'яному настрої ці вади зовсім зникали.

Ніч утікала на своїх, бистрих крилах.

Пепа розмахуючися, гаряче обіймаючи Фанінку Райгольцову — збив лампу. Нафта наливалася в тарілки і порожні чашки. Настала дійсна ніч. Можна було засвітити електрику, бо дорогоцінну лампу, спадок по неіснуючому Маркізові де ля Понт, великому фабрикантові Парижа — світили тільки для того, щоб надати старосвітського звичаю, шанованого з шаленою пристрастю Маркізою де ля Понт. Але нікому не хотілося цього зробити. Зрештою навіщо? В темноті — краще.

Вино вже закінчилося і виливалося тільки в похмілля чотирох людей, що зроблять те, що може й ніколи не думали зробити в тверезому. Як наприклад Пепа Поспішіл і Фанінка Райгольцова.

Щастя сприяло тільки Остапові Кулиничові. Маркіза де ля Понт сьогодні хотіла перепросити Остапа.

Такі вечорі, Остап, в своїй мові, звав — нічними прогулянками.

(Кінець буде).

Леонід Білецький.

Осип Федькович.

(Святочна промова 7. грудня 1934 р. в Празі.)

I.

Високоповажні Пані і Панове! Свято Осипа Федьковича то велике свято культурного і національного відродження України Буковинської і в великій мірі Галицької.

О. Федькович в першій ряді є поет; далі — борець за національні ідеали Західньої України по цей бік Збруча і Прута, борець за добробут народній на Буковині, творець дитячої й народньо-популярної літератури, захисник на-

родної української мови, захисник української школи; на-решті Федькович є пропагатор свого найулюбленішого українського племені гуцулів, співець його долі, імени, популяризатор його пісні, казки, легенди, його країни, героїзму його борців, народніх героїв, співець краси його природи, голубого неба, синіх гір високих і таємничих — і взагалі цілої його так поетичної, так кольоритної і прекрасної його душі, що була такою близькою і дорогою поетові, і що її він так глибоко кохав і так красно оспівав і возвеличив у своїх творах.

Поетична творчість Федьковича так тісно зв'язана з його життям, що відділити одне від одного майже неможливо. Народився поет 1834 року 8 серпня в Путилові. Був сином шляхтича Адальберта Гординського де Федьковича й попівни та вдови після помершого священника Дашковича. Батько поета був на 9 літ молодший від матері, не любив її, при кожній нагоді зраджував, і це все творило в родині тяжку атмосферу і доводило до трагічних і дуже неприємних між родичами поета відносин. В цій родинній трагедії від наймолодших літ Остапа, останньому прийшлося виявити і своє хоч чисто дитяче відношення до батьків, відчуті на чийй стороні правда і схилити в той бік свої симпатії. Спостерігаючи, що батько був завжди відсутній і майже не жив з матір'ю, і лише інколи наїздив до родини, чуючи материні на адресу батька докори, розпачливий плач і різке, брутальне з боку батька до матері ставлення, син став по боці матері і всю свою дитячу й юнацьку любов повернув до своєї нени, а ворожість, що доходила до ненависти, — до свого батька.

Спочатку Осип Федькович учився у свого вуйка з боку матері в Кисилицях, а потім у німецькій реальній школі в Чернівцях і був серед її ліпших учеників.

Але почуття найглибшої любови, пошани і дитячої відданости в душі Осипа були звернені до його на 8 літ старшої сестрички Марійки. Вона була на ноги каліка, не могла ходити і постійно сиділа в кріслі; була тиха, добра і замріяна... мала гарний голос і знала безліч гуцульських пісень, їх красно співала, знала величезну кількість казок, легенд, переказів, вірувань і любила їх оповідати. Й Осип, сидячи в ногах своєї першої народньої поетки і вчительки, в околі її затишної розмови, пісні, вбірав цей багатющий гуцульський фольклорний репертуар, сповняв ним свою душу, облагороднював серце, і творив у своїй уяві новий світ народнього поетичного світогляду, народньої віри в таємничі сили природи, просякувався цим світом, робив його своїм і ховав у підсвідоме своєї вразливої на красу, поезію душі, ховав, щоб потім віддати у своїх повістях і новелях, у своїх баладах, піснях, співанках, думках, а особливо в дитячих казково-легендарних і пісенних своїх творах. Пере-

ховував ці таланти, щоб сторицею віддати, повернути в золотій валюті українському народові й українській культурі.

Але роки минали, протікали, як бистрі води Черемоша, наступила наука, школа та її закінчення; життя брало своє; із замріяної вразливої дитини Осипа виростав на юнака, ставав до помочі матері... Та не довго майбутній поет жив щасливим безтурботним життям; чорною смугою для нього пройшли роки 1848—49; знесення панщини відбилось на матеріяльнім становищі родини Федьковичів: з мандаторства батько мусів відійти і шукати іншої служби; пішов у Молдову шукати ліпшої долі і старший брат Осипа; туди подався і 15-літний Осип. Пішов у світі може за братом і вчитися самого життя, а може погнала його і якась особиста трагедія, що про неї у своїх споминах Осип згадує. І серед цілого комплексу тієї бурі, що вигнала з дому й 15-літнього Осипа, чи не найбільшою була передчасна смертьшої сестрички Марійки, що її так віддано і безконечно любив Осип і що їй був на все життя вдячний за ту своєрідну й чи не найглибшу науку, науку відчуття поетичного світу і краси життя, що її дала йому сестра.

Таким чином Осип Федькович 1849—51 рр. у Молдові; спочатку був у Ясах, а потім — у Нямці; спочатку на практиці в землеміра, а потім — у науці в аптекаря. Як згадує Р. Роткель (німець), Федькович виглядав 17 або 18 літнім хлопцем; був стрункий і гарно збудований; повадився не сміливо і здержливо; його правильне обличчя відбивало почуття відрази до чогось, глуму або болю. І буває, що світ до таких людей, що так виглядають, не дуже прихильний; світ відчуває якусь дивну антипатію до таких, що про них гадає, що в них є дух, талант. Федькович здружився з малярем і письменником Роткелем, що був його близьким порадником в мистецьких і літературних справах і під його впливом багато читав німецьких класиків і вчився. І Роткель згадує, що вже тоді Федькович був поетом, лише писав свої твори по-німецьки. І тоді юнак у гніві заявляв Роткелеві: „Гординський не є моїм батьком, — я називаюся Федьковичем”; поет визнавав свого батька лише за вітчима. Ворожість до свого батька з дитинства згодом переходить у ненависть і неґацію. Це свідчить про надзвичайну вразливість юнака на те, що він вважав злим і добрим і реагував на це страшенно. „Я не знаю більшого щастя, нотував поет у своїх перших німецьких творах, більшої святости, як красу, що її всюди видко — на землі і на небі”...

Вже з цих коротких слів визначаються внутрішні властивості Федьковича: неспіливий, здержливий, тверезий і невинний, поважний, нецікавий до молодечої гулянки, з лиця гарний, але з унутрішнім болем, до науки мав талант і охоту, любив усе чесне і гарне, був вразливий на все високе; підлих людей не терпів і виявляв це без лукавства;

звичайні люди не ховали до нього своєї ворожості, а талановиті і чутливі його надзвичайно любили. Ці властивості характеру Федьковича і не дали можливості далі бути серед тих людей, що в них він працював; він знудився, розчарувався в людях і праці й 1851 р. вернувся до Черновець.

II.

Року 1852 батько віддав Осипа до війська, де перебував поет від 19 року життя до 29 літ. Найкраща доба пройшла в війську: від простого вояка, кадета, перейшовши всі ранги нижчі (капраль, фельдфебель) й офіцерські аж до оберлейтанта в 41-м полку піхоти. Ці перші жовнірські кроки поет змальовує в повісті „Штефан Славич”. І тут він підкреслює, що не є сином шляхтича, а собі простий „одної вдовиці син”. В війську товариші його дуже любили за щирість і безпосередність, а найбільше за його мистецький спів прекрасним барітоном силу співанок, перенятих ним від сестри; і співав поет рідні пісні так, що в слухачів котились сльози. В війську Федькович з більшою охотою проводив час у товаристві простих жовнірів, аніж офіцерів; цей осередок на чужині і мовою, і психікою нагадував йому його рідну Буковину і Галичину, бо лише серед українців любив поет проводити час. З цього осередку поет виніс і ті жовнірські співанки, що їх для нього він складав і ті численні жовнірські повісті, новелі, ліричні поезії, поеми про жовнірську долю на чужині і про тугу за родиною, за рідним селом і цілим краєм. Звідти виніс Осип і ті трагічні колізії, що їх так знаменито, так чуло і красно змалював у поемах „Новобранчик”, „Під Маджентов” і інш., а особливо в такій видатній поемі, як „Дезертир”.

Року 1859 деякі частини 41 полку вернули до Черновець, а з ними повернувся офіцером і Федькович. Між батьком — поляком і сином — свідомим українцем відносини були ще гостріші. Коли приїхав до Черновець, до батька і не навідався, а коли батько забрав був річі сина силою, цей останній післав свого джуру і наказав вернути їх назад; коли ж батько вмолив сина прийти хоч на обід, — син прийшов, холодно привітався, не промовивши за обідом до батька ні слова, і відійшов після батьківських нарікань і докорів мовчазний.

В Чернівцях під впливом приятеля, німецького поета Невбауера і таких свідомих молодих українців, як Льонгін Лукашевич, Антін Кобилянський, Кость Горбаль і інш., поет став писати вірші українською мовою, і першою такою поетичною спробою був ліричний вірш його „Нічліг”.

Ці ж його українські приятелі познайомили Федьковича і з творами Шевченка ще в рр. 1859 і 1860. Але це знайомство ще не було глибоким, хоч відбилось на його деяких

ранніх творах („Оскресни Боян“, „Думи мої“, „На добраніч. На скін Т. Шевченка“).

Не довго перебував Осип у Чернівцях; вже р. 1861 мусів з полком перебратися до Семигороду. З Черновець поет висів кохання до однієї панночки Емілії Марошанки, що відбилось в його німецькій та українській ліриці. Федькович у Чернівцях розширив свій поетичний світогляд під впливом німецького поета Невбауера, а під впливом згаданих українців — **свідомість українського поета.**

В цім аспекті національної свідомости поет в рр. 1859—61 творить поезії лише на українській мові. І перша збірочка його поезій (числом 7 віршів) видрукована накладом Антона Кобилянського в його брошурі, скерованій р. 1859 до „Слова“ Б. Дідицького під назвою „Слово на „Слово“ до редактора „Слова““. В ній Федьковича поезії мали служити зразком, якою мусіла б бути літературна мова. Року 1861 (кінець) появилася друга вже велика збірка: „Поезії“ О. Федьковича, видана Б. Дідицьким.

III.

Коли з'явилися ці „Поезії“ Федьковича: сонети, співанки, врочисті гноміки, особисті ліричні рефлексії, послання, колядки, весільні пісні, жовнярські думи, релігійні пісні, думки і т. д. і т. д., — вони звернули на себе увагу всього українського літературного світу. Їх оцінили всі українці, а переважно такий відомий у ті часи критик, як Богдан Дідицький. Останній звернув свою увагу на ту рису Федьковичевої творчости, що, справді, була найкоштовнішою; а власне, його поезія є така природна, така безпосередня, така висока, „що всі ми, писав поетові Дідицький, уступили вам приналежне **перше** місце, яке предначертав вам серед народа Руси співацький геній. Маючи таке предназначення, записане в книзі судєб вишніх, ви вже ніяк не в силах вирватися із чарівного круга української поезії, як не міг до самої смерти того доказати Тарас Шевченко“. І на думку цього першого Осипового критика, Федькович — великанський талант, що посідає видатний природний дар до поетичної творчости; самородний геній і співець народної поезії; володіє остільки вмілою рукою творити в приступнім дусі і формі народної пісні, що мимохіть напрошується цей буковинський самородок, щоб поставити його поруч із всеукраїнським віщуном Т. Шевченком; але, коли великий Тарас співав про трагедію покривдженого українського народу, — то Федькович у своїх початках розпочинає своє творче післаництво переспівами і стилізацією буковинських народньо-пісенних скарбів, змальовуванням нещасливої долі жовнярської, що з нею гуцул, звикши до волі, в тузі за рідним краєм, не міг ніяк примиритись, — і це все підносить поета до кращих борців за ліпшу долю своїх таких близьких

йому гуцулів; він лине думкою під рідну стріху свого народу, обіймає його страждання своїм гарячим почуттям, з палкого серця ллються щирі і глибокі пісні-сльози, що ним колись оплакував і син-мученик Шевченко свою матір Україну.

Отже, бачимо, як високо піднісся Федькович вже своїми першими творами в очах сучасників. Молодь зараз же привітала поета і піднесла на свого першого провідника. Вся Західня Україна й Буковина схилили перед ним свою голову й визнали першим віщуном долі свого українського народу.

І в таку хвилю ентузіязму й захоплення творчістю Федьковича, цей останній тоді перебував на Семигородщині хворий, в журбі і тузі за своїм краєм і вперше читав повного (релятивно на ті часи) „Кобзаря” Т. Шевченка, знайомився з його життєписом, долею його життя, з його глибокою відданістю Україні змаганням за народні права, за державність і визволення з московського ярма, — і вспалахнув буковинський співець, загорівся ідеалами великого Кобзаря всеукраїнського і в цілому його прикладає до себе та до свого життя і долі. І в душі Федьковича відбувається щось надзвичайне!... Під впливом життя і творчості Шевченкової Федькович перетворює свій життєпис: остаточно відкидає свого батька „ляха” і пана й виводить своє походження від простого гуцула, красного легіня, Івана Коссована і своєї любі, гарної і молоді нени, що з Коссованом любилася... Під впливом образу безбатьченка, що в творчості Шевченка відіграє таку кольосальну роль у визвольній українській боротьбі з москалями і поляками, під впливом цього образу національного визволення і творця нового українського світу правди і волі, під впливом образу матері-покритки чи вдови, що дала Україні великого сина, під впливом Б. Дідицького, що пророчив поетові національне післаництво, що рівняв його з Шевченком — О. Федькович переймається цим усім до того, що скреслює дійсні найважливіші моменти свого життя (першої автобіографії, опублікованої Дідицьким) і творить автобіографію — легенду про Юрія Коссованюка, що прийшов у світ буковинський сказати нове слово, цілком наново прочитати велику книгу Шевченкову і возвістити її українському світові, піти з лірою по всіх землях українських і надхненною піснею кобзарською проголосити українському народові те, чого він ще не чув і не усвідомив.

На добра-ніч ти, віщуне,

На козацькі діти!

Ляг есь спати в світлі луни

В засльожені квіти. —

Чуєте?... Федькович, що грав на гуцульській фльоярі, покидає цю останню і підхоплює Тарасову кобзу, щоб

Спи ж ти, руський соловію,

Я за тебе тужу,

А як тутки зазоріє,

Я тебе пробуджу.

продовжити спів кобзарський... І коли під впливом його пісні на Україні **засоріє**, коли сповниться заповіт Шевченків через творчий спів Осипа, — аж тоді розбудить він свого вчителя, щоб подивився він на діло свого вірного наступника. І ось ця думка свого післанництва возвістити українському народові по новому надхненне слово Кобзаря опановує Федьковичем все глибше і глибше, і поет в такі хвилини свого настрою заповідає :

Доки маю світом нудить,
Доки маю люде гудить,
Доки маю дожидати,
Заки Галич зможе встати ?
Ліпше сам я рано встану !
А сповівшись щиро Богу,
Займу плуги крутороги,
З'орю гори тай долину,
З'орю свою Буковину,
Як наш Тарас, як мій тато
Навчив мене орати ;
І віру, любов, надію
Буковинов скрізь посію.
Виростає же, руський Боже,
Пшеницю, як лаву !
Хай зародить моя нива
На співацьку славу,
Хай в'яжеться колос в колос
Від верха до долу,
Хай сіється Буковинов
Правда, віра, воля !

А я заспіваю по руському краю,
Щоб було далеко, далеко мя чути ;
Від Чорної-гори до Дніпр-Дунаю !...
Розсипся ми, пісне, бервінком та рутов !
Най руські молодичі затичуть кресаню,
Най руські дівчата вінки собі шийють,
Най люде не кажуть, що ми безталанні,
Най сльози кроваві личко нам не миють...
Розсипся ми, пісне, як сонечко в літі,
Хай наші кроваві на віки обсушить...
Розсипся, розбийся, як грім по Рокиті,
Хай шваркіт німецький нас більше не глушить !

Розсипся же, пісне моя
Тай не схаменися !
Де попадеш руське серце
От там пригорнися !

А я піду — як палата,
Так і бідна хата,
Піду руськов Українов *
Женчиків збирати.
Жніть, вжинайтесь, женці мої,
Тай дякуйте Богу,
Що поміг нам жито жати
На своєму полі,
Що не підем зажинати
Мов крепак мізерний,
У чужий край, чужі люде,
На коробку зерна
Вже не будем, женці мої !
Безсмертний наш батько
Навчив нас свою землю
Питому орати.

Тепер уже знаєм...
Жніть, вжинайтесь, женці мої
А я заспіваю...

Як той голуб до голубки
На новім острішку,
Пригорнися, пісне моя !

IV.

З такою Шевченковою програмою виступив Федькович р. 1863 перед українським народом усіх земель соборної України, сповнений ідейного і національного обов'язку й покликання продовжувати розпочате Шевченком післаництво. Звідсіля випливає його романтичний патос, його містична віра в те, що він власне є покликаний вищою долею служити великій ідеї національного відродження, горати буковинську цілину і засівати її й інші землі українським національним зерном, насиченим ідеями Шевченка. І під впливом цих ідей поет почав „переіначувати” майже всі свої ранні твори, переспівувати їх на кобзарський лад.

Яка причина тому, що Федькович виступає проти себе, як поета першої доби, відкидає все те, що вважалося частиною його серця, його своєрідним, дорогим, а тепер стало ніби осоружним, — відкидає власний стиль, свою власну душу? ... Проблема незвичайно глибока і трагічна для душі вже визнаного поета, що взлетів був на крилах **своїх власних оригінальних пісень** так високо... Явище своєрідне й одиноке в українській літературі. Я можу пояснити таку несподівану переміну ще й тим, що поет в 50-х роках наслідував німецьких поетів: Невбауера, Гетого, Гайного, Улянда й інш. І поет засвоїв цей чужий його національній душі стиль. Правда, українська народня пісенна творчість відтягнула його від чисто німецької тематики, символіки, — але німецьку поетичну культуру Федькович відчував у своїй ранній творчості і, познайомившись з суто національною творчістю Шевченка, Федькович ніби заявляє:

Розсипся ми, моя пісне, як сонечко в літі...

— — — — —
Розсипся, розбийся, як грім...

Хай шваркїт німецький нас більше не глушить...

І в цім то „шваркоті німецькій”, що почав був глушити і його вразливу душу, ховається та розгадка, чому поет так віддано впірнув в поетику Шевченка; впірнув, як в овчу купіль, щоб відновити, переродити свою душу всеукраїнським національним духом, культурою, прищепити Буковину не до німецького асиміляційного моря, а до протестуючого всеукраїнського духа, що так яскраво горів у творчості Шевченка, щоб там загартуватися до боротьби за Україну в цілому. І стилем Шевченкового „Послання...” Федькович звертається до молоді у Львові: „Не забувайте мене, братія моя, так як я вас ніколи в світі не забуду. А караскайтеся **німецьких** та ляцьких звичаїв, караскайтеся, молоді мої братя, аби біда над нами гору не взяла. На вас уся наша надія: піддайтеся ви біді, то й ми пропадемо, бо ми биле, а ви цвіт, — ви маєте ваш нарід уквітчати. — Караскайтеся, братя, чужоземщини, та набувайте рідного духа, — найчастіш він на Україні віє, відтак — на Буковині. Не

забувайте, соколи мої ясні!" Бачимо, що Буковина тут виростає поруч України, як Федькович — поруч Шевченка... Ось у цім патос Федьковича і та причина, чому поет почав удруге з початку вчитися, почав заново цілу свою творчість переспівувати; нове вино потребувало нових міхів. Нові ідеї, що роем нахлинули на вразливу, чулу душу закинутого на чужину Українця, розбурхали його, і Осип Федькович, „німецький жовнір, офіцер скидає з себе цю чужерідну шкаралущу, вертає на свою улюблену Буковину, одягає гуцульський одяг і народжується новий співець, зовнішніми ознаками гуцул з топірцем, в кептарі, гачах, кресані... але духом всеукраїнець, соборник! Народжується нова людина... Ось цю національну купіль, що в ній Федькович з німця остаточно став свідомим українцем, ось таке переродження в дальшій творчості Федьковича і є та найінтимніша сторінка, що роз'яснює мені ту таємницю, чому він так ревно почав наново komponувати свої пісні на лад Шевченків.

Вернувшись до своєї Буковини, поет цілий віддався своєму народові, пішов йому служити з початку в сервітутовім процесі, потім двірником (війтом) громади Стороця-Путилова, далі членом Шкільної Ради, нарешті шкільним інспектором вижницької округи. Перш за все і виключно боронив інтереси громади супроти польських і німецьких дідичів, боронив інтереси українського селянства супроти чужинців; коли ж занявся школою, цілий віддався її обороні від москвофільської і німецької небезпеки; обстоював народню мову в школі, народній дух і фонетичний правопис; з цією метою складав підручники для школи і книжки для народу. Від 1872 р. Федькович у Львові: складає казки, легенди, повісті, оповідання, співаники, байки, колядника, меланку для Просвіти, цебто теж для народу, для молоді і селянських дітей; перекладає на українську мову Шекспіра і Готшала, трагедії для „Руської Бесіди". Але, не погодившись з галичанами, бо був вразливий на те, щоб його твори направляти і змінювати, Федькович в кінці 1873 р. вернувся додому, а 1876 р. — до Черновець, де жив у домі, що залишився йому в спадщину після смерті батька. Мати померла ще р. 1864; цю втрату поет перестраждав глибоко.

V.

Як же сповняв Федькович підо впливом Т. Шевченка свою місію? Яку вартість має його творчість в сяєві великого Кобзаря? Можна сказати з певністю, що цілковитому впливові Федькович не піддався. Його своєрідний і сильний талант у боротьбі за опанування творчістю сильно змагався. Він завжди був оригінальним в застосуванні принципів і проблем Шевченкового стилю до нових обставин, що

в них перебував поет, болів ними і жив інтересами тих, що його оточували. Тематика його творів була завжди оригінальна; хоч він часто брав у Шевченка фабулу в цілому, як „Городенчук” (від „Перебенді” Шевченка), „Сині Пюрця”, „Думи мої” (від „Думи мої” Шевченка), „Хустка” (з „Хустини” Шевченка) й інш., але трактував її відповідно до свого кольориту, до своїх інтенцій і місцевих обставин; коли ж і komponував Федькович свої твори, як „Шепіцькі берези” (під впливом „Катерини” й „Тополі” Шевченка), як „Циганка” (під впливом „Відьми” і „Катерини” Шевченка), „Дезертир” (під впливом „Гайдамаків” та інш. історичних поем і „Катерини” Шевченка) і інш., під впливом кількох творів Шевченка, — то в таких творах Федьковича тема, фабула і сюжет завжди були оригінальні, лише деякі мотиви, поетична синтакса, вірш, композиційні компоненти нагадували ті чи інші твори з „Кобзаря”. Навіть такі менше оригінальні твори, як балада „Мертвець”, що була скомпонована з Бюргерової „Леонори”, народньої легенди, Шевченкової „Тополі” і „Катерини”, — навіть і цей твір по своїй загальній будові є оригінальний твір Федьковича і неподібний до своїх прототипів.

Але серед творів Федьковича, що писались у сфері Шевченкової поетики, є поема „Дезертир”, що справді заслуговує на те, щоб її поставити поруч кращих поем Шевченка, як твір цілком оригінальний, самостійний, вихоплений із власного життя поетового і життя йому близького і дорогого й артистичний. Також артистичними можна вважати більшість тих творів, що написані на теми з жовнярського життя, як „Під Маджентов”, „Новобранчик”, „Пуга” й інш., далі „Сам”, „Доля”, „Убогий легінь”, „Король Гуцул”, „Довбуш” і б. інш. Серед цієї групи творів міститься і його прекрасна лірика, зокрема такий цикл поезій, як „З окрушків” (I—XXV), Рожа; дуже гарні „Дві пісні рожеві”, „Сонні мари”, „До неї”, „Ой нічка та тиха”, „Ой вийду я з хати”, „У полі, гей у полі”, „Нива”, „Зірньо мря”, „Фльоюра”, „Сербські ваї”, „З під юга” і баг. інш. Цей факт мені промовляє, що чим оригінальніша й самостійніша була тема, фабула, тим самостійнішим був Федькович, тим сильніше він панував над собою. Коли ж тема близько підходила до Шевченкового твору, що більше губився поет, то сильніше Шевченкова тематика затягала його в свої лабеті, то скоріше Федькович підпадав під непереможні чари свого вчителя і втрачав свою оригінальну мову, свій оригінальний стиль, свою композицію і символіку. І коли в „Дезертирі” поет міг де в чім навіть дорівнятися до свого вчителя і вийти на самостійну й оригінальну дорогу, то в інших творах, як „Мертвець”, „Сині пюрця”, „Городенчук”, „Думи мої” й інш. поет не виходив з учеництва, з переспівів готового, як той його гуцул, що не міг встояти перед

Княгинією Сокильською, цією своєрідною Льорелай, і гинув... Так і Федькович падав перед великою книгою Шевченка і втрачав свій самостійний голос. Тоді вічна-віч зустрічались геній і талант — рідні по характерові творчості, близькі своєю романтикою, рівні своїм глибоким ліричним почуттям, мелодикою вірша, — але один творив, завжди черпав із первісних основ свого геніяльного національного духа, свого глибокого світогляду, а другий перетворював на свій оригінальний фльоярі ті складні мотиви і мелодії, що можливі були лише для кобзи Шевченка, і чужі були, і занадто своєрідні, щоб їх переспівати на таким хоч теж оригінальним, але відмінним струменті Федьковича. Ось цієї таємниці струменту кобзаря не відчув Федькович і тому запозичені ним мелодії звучали фальшиво. Довго змагався поет, засвоюючи поезику Шевченка, змагався аж до 1868 р. й далі намагався її осягнути, але так і не опанував, бо чарів Шевченкового співу ще ніхто з українських поетів не осягнув аж до сьогоднішнього дня, навіть Куліш... не зміг опанувати як і Федькович, і, знеможений, почав поет відходити від музи свого вчителя, не як щасливий перечник, а знесилений, розчарований і сучасною йому критикою осмішеним. І цей відхід від Шевченкової поезії можна позначити роком 1868; це був рік переломовий і критичний. І коли ми ще зустрічаємо мотиви кобзарські і в поемі „Волошин” і в „Диких думках” і в поезії 80-х рр., то це лише останні спроби і відгуки Шевченкової творчості, а не свідомою спробою ще раз вдарити по струнах кобзарських, на лад Шевченків... Незрівняно великий талант Федьковича, але взяв на свої плечі занадто великий і обов'язок, що був по силі лише рівного генія і тому не дорівнювався і вище „Дезертира” на своїх крилах пісень вже не піднявся... Та й ніхто не переміг Шевченкового генія, особливо таку його одиноку й геніяльну збірку як „Кобзарь”, як „Три літа”. Занадто вони великі і глибокі. Не дорівнювався до неї і славний поет буковинський.

Була ще й друга причина, чому Федьковичів патос не піднісся до патосу Шевченка. Федькович не мав тієї спеціально мистецької, історичної і філософської культури, що її посідав Шевченко. Останній був не лише геніяльний поет, але й великий **філософ**, що всі явища свого власного духа, явища реального світу і трагедію України оцінював лише з вершин свого глибокого філософського й історіософського світовідчуження. Ось цієї концепції філософської в Шевченка Федькович не зрозумів, не відчув її істотно й тому і не зміг її опанувати. І твори Федьковича — то є окремі цеглини, гарні, кольоритні, глибокі, яскраві, але в струнку, цілокупну будівлю не скомпоновані, цілим сенсом історіософського процесу не пов'язані, ентелехією не об'єднані. Ось чому на Буковині і в Галичині Шевченкове місце

Федькович не заступив, його генія не заслонив, хоч там він діграв ролю кольєсальну як творець незвичайно сильної поеми, як творець і стилізатор народньої пісні, як творець дитячої літератури, що дитячу фантазію захоплює і пориває так, що дитина від його казки, повісти, легенди не може відірватися. — Федькович — великий творець і повісті та новелі, що так були захопили М. Драгоманова, О. Кониського, захоплювали Франка, Коцюбинського, Стефаника, Кобилянську. І всі ці письменники де в чім на ній взорувалися. Федькович, як письменник в цілому великий незвичайно і довго в Галичині й Буковині займав перше місце, і лише Франко міг його заступити в Галичині; а на Буковині в повісті й новелі — лише О. Кобилянська; в ліриці ж Федьковича на Буковині ще ніхто не заступив до сьогоднішнього дня, бо він є незрівняний і стоїть поруч найбільших поетів України.

Незрівняний Федькович і як громадянин, що любив свій нарід до забуття й відкинення своїх власних інтересів; ціле життя своє служив цьому народові, як оборонець його захищав і як дитина його любив. Україні був відданий до смерті. За Україну, за її народне слово, школу змагався де лише міг та ще й тоді, коли на Буковині була повна пустиня, коли інтелігенція жила ще середньовічним світоглядом і традиціями, коли література там панувала лише в слов'янській мові й письмі, і славилася лише єпископів та цісаря. Поза тим — майже нічого. Школа була клерикальна, вчили з часословів і молитвенників. І серед таких середньовічних тіней з'являється прекрасна реальна постать Федьковича, що заговорив живим українським словом, заспівав народньою піснею. Справді був післанцем України, її нації, її визволення...

І коли з такого становища оцінювати Федьковича і його ролю, то це дійсно був другий Шевченко, був геній, як свого часу писав Дідицький, що творив нові цінності національної культури, показував народові новий світ, до того йому незнаний, бо був великий творець національної справи і щирий син свого народу до смерті.

Незадовго до смерті, що його скосила 11. січня 1888 р., останні слова поета були такі:

Я люблю мою Русь-Україну,
Я вірую в її будуччину;
В тій то надії я живу й умру.

І в соті роковини з дня народження Федьковича можна сміливо твердити, що він був великий син свого народу, великий співець долі й недолі української нації і слава його певна і вічна.

Є. Онацький.

Вага традицій у політичному та національному житті.

I.

У нас дуже багато говориться про „традиції”. Але дуже часто це „говорення” виявляє такі суперечності в поглядах різних авторів, а навіть у поглядах одного й того самого автора в різні моменти життя на цей елемент суспільного життя, що, мені здається, не буде зайвим спробувати окреслити точніше роллю традицій у політичному й національному житті.

Ось вам кілька прикладів таких суперечностей:

Др. Донцов, перший справжній ідеолог націоналістичного модерного руху писав у ЛВН. в 1924 р. (кн. V., с. 80):

„Модерний націоналізм тримає високо прапор традиціоналізму, і це його прив'язання до землі батьків, до їх віри, звичаїв (підчеркнення моє — Є. О.), до родини й раси і різнисть його від того третього кумира, якому — попри раціоналізм і матеріалізм — поклонявся старий націоналізм, від соціалізму. Але цей традиціоналізм єднає модерний націоналізм з церквою. Фактом, на яким будуватиме свій націоналізм Барес, є „земля і мерці”. Культові предків завдячує модерний націоналізм свої найсильніші душевні пориви. Але цей самий культ предків стояв коло колиски кожної релігії, а й тепер поминання мертвих грає величезну роллю в християнському культі. Тут націоналізм засвоїв католицьку душевну форму з усіма її потребами й рухами чуття...”

З другого боку Васіян в „Ідеологічних основах українського руху” („Розбудова Нації” 1929, III—IV, с. 41) писав трохи інакше:

„...Властивою її (свідомості нації Є. О.) істотою є ідея чинної волі, духовна агресивність, завдяки яким нація є тим безпосереднім підметом, що сам для себе є програмою своєї будучности. Останнє становище виключає засаду традиціоналізму (підкр. м. Є. О.), одною з крайностей котрого є становлення беззастереженого культу традиції у формі певної синтези істотних цінностей, в яких сучасність намагається віднайти повний свій внутрішній зміст. З такого стану річі прямо слідує для одиниці, як члена нації, почуття духовної закінченности та брак волі творити змістово нові форми життя, хіба тільки повторювати старі мотиви на новий лад, а для нації подібна утрата творчого почину (означає) брак програму, духове виродження, розклад...”

Отже як бачимо, з одного боку „модерний націоналізм” „тримає високо прапор традиціоналізму”, а з другого боку — „виключає засаду традиціоналізму...” Але, якщо в по-

вищих рядках ми знаходимо повну суперечність у двох різних авторів, то у одного того самого автора ми нерідко знаходимо цілком відмінні погляди на традицію. Ось, наприклад, той самий Донцов, що писав про „високе тримання прапору традиціоналізму”, розуміючи під тим традиціоналізмом прив'язання до „землі предків, до їх віри, звичаїв і т. д.”, пише в тому самому ЛНВ. (1931 р. III, с. 251):

„У нас багато говориться про шанування традицій. Але традиції не є вишивані сорочки („звичаї” Є. О.), ні навіть Шевченкові концерти (Американська „Свобода” в числі від 23 лист. 1934 року спеціально згадувала в статті „Традиції” про — „традиційні святкування пам'яті Шевченка, що вирости в нас якось скрізь, де тільки живе український нарід...” Є. О.) ... Відсвіжити традиції — значить сопричаститися з духом старих часів, коли люди дивилися на світ не як на іділію, а на життя, як на непевний герць...” І наводить приклад:

„Коли ти віднесеш перемогу, візьмеш моє майно, і мою жінку, і мої діти та мою землю; а коли я віднесу перемогу — візьму все твоє”. — так у „Літописі” говорить Редя, і відповідає йому Мстислав: — „Хай буде так...” — „Той самий світогляд в пам'ятниках київської доби, — додає автор — коли князь міг сидіти або „на сидлі золотім” або „на сидлі невольницькім”, бо третього не знала та епоха...”

Цілком вірно, — і при тому не тільки на Україні, але по всіх усюдах, — в Азії, в Африці, в Америці, — де тільки ще було в силі примітивне життя. Виходило б отже, що автор, заперечуючи свій перший погляд на „традиції”, як на плекання давніх „звичаїв”, обмежує їх на плекання чи „сопричастнення” з давнім духом примітивних людей: — „Відсвіжити традиції — писав він — значить сопричаститися з духом старих часів”. Навівши ще один такий приклад „духу старих часів”, а саме Сірка, що вирізує до тла Тумів, потатарчених полонянників українських, автор зрештою знову сам себе заперечує: — „Не поручаю в нашій віці метод Сірка...” Значить уже більш — не „поручає” „сопричаститися з духом старих часів...”

Але як Донцов, що в вище цитованій статті викреслює з числа „традицій” — „вишивані сорочки” та „Шевченківські концерти”, цебто взагалі всякі звичаї, як порожню форму, що їй треба було б наповнити „духом старих часів”, то інші автори (та зрештою й Донцов в деяких інших статтях) поділяють традиції на „добрі” і „шкідливі”. Так, наприклад, Дніпрянський в „Розб. Нац.” за 1929 р. I—II, с. 15 писав:

„В українських колах можна почати чимало розмов про наші традиції. І справді деякі з них дуже цінні, напр., традиція української великодержавности Володимира та Ярослава, або традиція нашої визвольної боротьби козацького часу. Проте, нам необхідно виборювати такі традиції, як

партикуляризм українських земель та взаємні свари київських князів, що ще до татарської навали знесли Київську Державу. Так само ми повинні відкинути традицію українських козацьких гетьманів, орієнтуватися на чужоземні чинники, бо це, як відомо, привело лише до величезної руїни та загибелі української державности. Ми рішуче повинні боротися проти того анархо-індивідуалізму, що внеможливило сталу суспільну організацію та карність. Ми мусимо ганьбити поширену звичку підкопувати авторитет і пошану заслужених діячів, але в свою чергу поборювати чванливе й приzirливе відношення деяких українських політиків до народніх мас, бо нині не час вже мріяти про панування над ними, заковуючи їх у кайдани. Нам необхідно також рішуче боротися проти того хамства здеклясованих низів, на тлі якого різні демагоги могли ще не так давно підривати нашу державність і паралізувати українську визвольну боротьбу, але разом з тим маємо безоглядно поборювати й ті зрадницькі традиції вищих верств нашої нації, що завдяки їм наша аристократія опинилася на службі Москви чи Варшави. Як бачимо, — робить висновки автор, — „з традиціями треба бути обережним”.

Ось вам третя точка погляду — „з традиціями треба бути обережним”, бо, традиції, мовляв, різні бувають, „добрі”, і „шкідливі”.

Але на цьому суперечності, щодо розуміння ролі традицій у нашому житті не кінчаються. Наш славний академік і громадський діяч, що віддав все своє життя на службу українській науці та українському народові, проф. Ст. Смаль Стоцький співробітник ЛНВісника і „Вісника” так писав 14 січня 1930 р. в львівському „Ділі”:

„Нераз роздумував я над тим, яка найбільша хиба сприяє наш поступ, а що дало іншим, далеко меншим народам цю силу, що вони досягли своєї мети. І на основі глибокого роздумування прийшов я до переконання, що найтяжча наша хиба лежить у нехтуванні **всякої** традиції (підкр. м. Є. О.). При моїх спостереженнях цілих поколінь нашої молоді завсіди кидалось мені в очі, що здебільшого на все вчорашнє, на все наше минуле, на все наше рідне молоді люди дивилися звисока, а навіть з погордою, як на мертвечину, як на щось відсталого, що треба рішучо поборювати, як незгідне з поступом...”

Виходило б з того, що наш нарід є незвичайно „поступовий”, і дійсно акад. Ст. Смаль Стоцький каже далі: — „Живемо ніби то у безперестанному поступі і чванимося нашою „поступовістю” при всякій нагоді. Ми так страшно „поступаємо”, що нема в нас ані хвилини часу на те, щоби ми схаменулися, щоб роздумали добре, куди той поступ нас веде, що з того поступу вийде...”

І продовжує: — „Я вірю тільки в такий поступ для нашого народу, що **вирастає з рідного кореня** (підкр. м. Є. О.), поступ, приноровлений до рідного ґрунту, що не руйнує все старе, а буде нове із свого старого на народнім ґрунті, а **не на доктринерських гаслах** (підкр. м. Є. О.). До свід мого життя навчив мене, що теперішність, яка не перетравила свого минулого, нічого доброго не сплодить для будуччини... Вона взагалі для будуччини безвартна... Зневірені у власні сили, хапаємося одного або другого чужого гасла, кидаємося на всі боки, як народ без історії, без традицій, без свого питомого обличчя...” В вищенаведеному багато святої правди, але...

„Народ без традицій...” Ось нова формула, що викликає великі сумніви, — і то тим більше, що її в'яжеться з другим виразом: — „народ без історії...” Той, хто погляне на величезну „Історію України-Руси” Мих. Грушевського, не повірить, що можна було б написати ці грубезні томи про нарід, що „не має історії”.

Ні, український нарід має історію та й має традиції. Його лихо полягає лише в тому, що чужинецьке панування зробило все можливе, щоб примусити його **забути** свою історію, що її, щоб знати, треба вчитися, а вчитися своєї історії можна лиш у своїх власних школах, що їх не дає чужа держава. Тому ак. Ст. Смаль Стоцький був би правий, коли б він сказав, що наш нарід залишився без **історичних** а ще краще **державницьких традицій**, але не є правий, коли говорить, що він є „без історії” і „без традицій...”

II.

Можна говорити про безтрадиційність української інтелігенції, не можна говорити про безтрадиційність українського народу. Щодо Придніпрянщини, то закид вічного „гонення за новим”, за отою хибною „поступовістю”, що ніби перешкодила нам дійти „своєї мети”, цебто своєї Державности, цілковито поминається з дійсністю. Наш нарід — як зрештою і всякий **селянський** нарід, — відзначається скоріше глибоким консерватизмом, недовірливим до всякої новизни, аніж отою хибною „поступовістю”. Дозволю собі навести свідоцтво наддніпрянця Багриновського, що так писав в віденській „Волі” в 1921 році:

„Українці, що по своїй антропологічній вдачі, є консервативні, — я б сказав — як англійці, і в своєму національно-державному житті виявляють загальну рису психіки типового українця, що дуже поволі, флегматично, чухаючи потилицю, з чубуком в зубах, мляво, як той чумак, йде слідом за возом державним і нові форми і засоби приймає лише, коли докладно обміркує, перевірить і пристосує до власного життя. Переболіти, пережити самому і тоді здійснювати ідею, це дає гарантію уникнення помилок в посту-

новому русі, гарантію пристосовання ідеї до всього комплексу національних властивих рис, до всього багажу психічного, до всього запасу звичаїв і традицій..." (т. I, ч. IX, с. 397).

Отже — як це мало походить на „гонення за новим..."

Чи не шукати причин того, що ми не дійшли „своєї мети", не в отому неіснуючому „гоненні за новим", але навпаки в отій перебільшеній млявості, в отому недовірливому „примірюванню", „пристосовуванню" та „переболюванню"? В наш вік, коли розвій подій відбувається з ритмом не чумацьких валок, а автомобілів та аеропланів, таке „примірювання" та „переболювання" виявляються цілковито не на часі, виявляються, саме як нездатність пристосовування до цілком нових умовин життя цілого цивілізованого світу, нездатність, що походить з завеликого культу традиційного життя, що не відповідає новому ритмові подій. Бодай, віденська „Воля" притримується такої думки: — „На жаль, — каже вона, — в цьому відношенні ми занадто „своєрідні", тому, що в своєму духовому й культурному житті йшли окремо, ніби відгорожені від решти Європи. Своєрідні в тому розумінні, що культурні придбання великих європейських народів уявляють з себе для нас часом багато такого нового, незнайомого, що вимагає напруження енергії, щоб утілитись, так би мовити, асимілюватись..."

Таким чином, ми знайшлися знов перед двома цілком суперечними твердженнями: з одного боку: „найтяжча наша хиба лежить у нехтуванні всякої нашої традиції", а з другого боку: — „На жаль... в своєму духовному й культурному житті ми йшли окремо, ніби відгорожені від решти Європи..." і значить в полоні своїх своєрідних традицій.

Акад. Смаль Стоцький спостерігає майже виключно західньо-українське життя, і тому його зауваження могли б відноситися лише до Галичини й Буковини, але й тут він знаходить дуже поважного опонента в пок. Арт. Хомику, що писав в 1919 році в тій самій віденській „Волі":

„Ми не можемо також не пом'янути добрим словом прекрасних прикмет галицько-українського типу. Є це безперечно тип консервативний, але консервативний у добрім значінні. В своїм характері має галицько-український тип так звану „руську впертість". Він твердий і непохитний і зберігає дуже вперто всі останки своєї індивідуальної окремішності, що їх дістав в спадщину від своїх дідів і прадідів. Галицько-український тип, особливо на захід від Стрипи, то є менше більше там, куди не дійшли заворушення Хмельниччини та Коліївщини, не такий активний, як його східний брат, не такий широкий, щоб вміти вести „маневрову" війну, але зате незвичайно твердий і витривалий „окопник"... („Воля" 1919. т. II. ч. IV, с. 147).

Таким чином, на думку А. Хомика, придністряняця, українця Західних Земель ще більший традиціоналіст, ніж українця Східних Земель, — отже і тут твердження акад. Смалья Стоцького не знаходить потвердження. А проте є в ньому велика правда, якщо ми віднесемо його не до цілого українського народу, але до так званої української інтелігенції. Тут закид акад. Смалья Стоцького в безтрадиційності української інтелігентської молоді є цілком справедливий, але... лише постільки, поскільки він відноситься до інтелігентської молоді **всіх** народів. Молодь є завжди безтрадиційна, бо вона все шукає нових шляхів, вона завжди намагається своєю творчістю, своїм героїським чином витворити якісь цілком нові цінності, що з бігом часу могли б перейти в традиційну спадковість цілого народу.

Таке наставлення молоді натурально ще більше загостріюється в періоди великих історичних криз. Німецький філософ Кайзерлінг, в своїй „Психоаналізі Північної Америки” присвячує цьому питанню безтрадиційності молоді декілька прегарних сторінок: — „Коли — пише він, — розрив постійного зв'язку, що характеризує взаємовідношення двох поколінь, збігається з розривом постійного зв'язку в інших напрямках і в інших площинах, або — інакше кажучи — коли напрямки розвитку релігійного, філософського і політичного приходять природно до свого кінця, — тоді ніби століття виростають між батьками й дітьми. Нормальний процес відмоложення приймає форму процесу, що його Де Ври називає „мутацією”: виникає тоді цілком нова форма життя. І саме тому, що ця форма життя є цілком нова, **молодь** мусить фатально перебільшувати в своїх самоствердженнях, — бо вона не має більше традиційного способу поведження, що в нормальних умовах віднімає в неї зовнішньо присущий їй характер варварства. Так само було в початку нашої доби. Поводження первісного християнина істотно відрізнилося від поведження його поганських батьків. І тому, що йому приходилося будувати своє культурне життя з самого початку, на цілком нових духових підставах, він дуже швидко зробився з усіх точок погляду примітивним, у протилежність своїм витонченим попередникам. Нове покоління оказалось, не лише з фізичної, але й з культурної точки погляду на становищі новонародженої дитини... Нині, як і в початку середніх віків, нове покоління є цілком байдуже до тих ідеалів і цілей, що ними жило старше покоління. Культурні традиції, які б вони не були гарні, не виявляють жадного впливу, ані з точки погляду релігійної, ані соціальної, ані політичної, ані мистецької. По всіх усядах ідеалом і моделем робиться шофер, цебто людина, що зробилася цілком примітивною, але має в своєму розпорядженні всі механічні засоби нашої технічної цивілізації... Цей новий тип, що його найвищим виявлен-

ням і символом є тип шофера, не є культурним типом. Він є примітивним і гвалтовним, повним життєвої сили й нахабства молоді..." (фр. вид. с. 133—37).

Цілком отже природно, що цей новий тип, мовляв ак. Смаль Стоцький: „на все вчорашнє, на все минуле дивиться звисока, а навіть з погордою, як на мертвеччину, як на щось відсталого, що треба рішучо поборювати, як незгідне з поступом..." Щодо „поступу", то в дійсності про поступ ніхто з цього молодого покоління й не думає, бо саме це слово належить до спадковості того минулого, що його сучасна молодь відкидає. Та зрештою, з точки погляду „відмоложення людства" тут дійсно не можна говорити про жадний поступ, бо й з точки погляду культурного батька будьяка новонароджена дитина не може бути жадним поступом у порівнанні з тим культурним батьком, — вона є лише **доказом і виявом нового життя**, що приходить на зміну старому. Певна річ, що кожна дитина є продовженням своїх батьків, — але кожна дитина **починає** там, де починали й її батьки, цебто зо становища немовлятка, що всього мусять вчитися, і всього вчиться, кожне на свій спосіб. В міру того, як вона росте, вона **чинить**. І досвід життя виказує, що вона тим краще чинить, що більше має здатностей пристосовуватися до нових умовин життя, що більше має творчої **ініціативи**. Нещасна б була та дитина, що, — примушена чинити в цілком нових умовах життя, — почала б керуватися примарами традицій, а не життєвою дійсністю. Саме слово „традиція" означає те, що вже віддійшло в минуле, що вже більше не живе. І в живому житті треба керуватися живою дійсністю, а не — хоч би найшляхетнішими — правилами минулого. Ті, що творили нове життя, все були ворогами — хоч і нездекларованими — традицій. Той, хто вперше сів на коня, був ворогом традиційного способу послуговування ногами, автомобіліст був нищителем давнього традиційного для багатих і визначних людей звичаю їздити верхи і т. д. Кожний винахід від парової машини до телеграфу і радія були злісними ворогами попереднього — традиційного — стану річей. І коли тепер йде така страшна ломка старих традицій — то це пояснюється саме тим, що живемо в часи великих винаходів, і то не лише в царині механічній чи технічній, але й у царині політичній, соціальної і навіть спірітуальної.

III.

З великою цікавістю перечитав я статтю Мих. Грушевського „На переломі", написану за першого московсько-більшовицького наїзду на Україну в 1918 р. і передруковану в „Новому Часі" в чч. 3 і 4 грудня 1934 р. В ній покійний наш великий **історик**, цебто людина, що постійно, як ніхто інший, збирала й передавала наступним поколінням всі на-

ші традиції з найдавніших часів, так визначає роль традицій в переломові часи й наше до них відношення :

„Розстріл, зайняття й знищення Києва більшовиками були вершком, кульмінаційним пунктом, збіркою точкою, в котрій зосередився цей великий, просто необчислимий у своїх наслідках перелім в історії України, вчинений більшовицьким находом. І для мене цей перелім конкретизується ще гостріше в цім зруйнуванню моєї хати, мого кабінету, а з ним всього мого майна, мого духового добутку, всього дорогого, що я зібрав навколо себе, всього передуманого й перестражданого за останні, найтяжчі і найвищачніші роки мого життя. Мені прийдеться починати все знову — не продовжувати або відновляти, а таки починати: повторювати вже ні рука, ні думка не повернеться по тім страшеннім потрясенню, котре пережилось в цій руїні. І мені здається, що те, що переживаю я, так гостро в цім моменті, переживає й вся Україна. Що Україна також поховала своє старе в цім огнищі, в цій руїні, в могилах своїх дітей, забитих рукою більшовиків, як я в могилі матери, яку півживою винесли з пожежу, і вона за кілька днів умерла від тих страшних зворушень і потрясень. Що Україна, як і я, стоїть на цій руїні тепер, новими очима розглядаючись в цих згарищах, і перед нею стають зовсім нові перспективи й вигляди, не тільки тому, що змінились реальні умови життя, але й тому, що око бачить їх і мозок приймає їх інакше... В тім лихім і тяжкім, що нам довелося пережити, є безперечно й ця добра сторона, що воно прискорило процес визволення від старих пережитків і упереджень, від спадщини старих призовчань і поглядів, яка в обставинах більш нормальних ще довго б тяжіла на нас і гальмувала нову творчу роботу... Сила старих поглядів і відносин в громадянстві не тільки гальмує темп його поступу, але й викривляє його хід, і це особливо буває небезпечно в такі відповідальні й критичні моменти, як нинішній... Всі привичні погляди, утерті формули, традицією передані ідеї, всі пляни, уложені в інших умовах, усі зобов'язання дані в інших умовах, усе мусить бути відложено. Або краще сказати — до ґрунту переоцінене, розібране, наскільки воно відповідає цьому черговому завданню, поставленому перед нами історією, і все, що заважає його здійсненню, не годиться з ним, не допомагає йому, — мусить бути без милосердя відкинене, відложено, сховане до інших часів, коли воно буде можливе... Покинем мертвим ховати небіжчиків. Будуччина належить живим, і за тим, що згоріло в тім огні очищення, нема чого оглядатись і пригадувати його собі — оскільки воно зв'язане з минулим, а не з будучим. Мусимо дивитись уперед, а не назад...”

Ці слова нашого великого історика, примушеного вибирати між минулим і будучим, залишилися, певна річ, невідомими німецькому філософові Кайзерлінгові, що цілком самотійно підійшов до тієї самої проблеми. — „В часи великих криз, — пише він у своїй „Всесвітній революції“, що вийшла в 1934 році в французькій мові, — народи, як і індивіди, не можуть продовжувати відігравати ролі, якщо вони не відміняться в своїй структурі та наставленні. І навіть коли б якийсь нарід міг залишитися тим, чим він був передше, загальний вираз його діяльності мусить необхідно відмінитися згідно з духом доби, якщо він хоче пережити, як історичний чинник...” (с. 142). Отже — треба „сопричаститися з духом”, але не старих, а нових часів!...

Цезар свого часу зрозумів цю необхідність пристосуватися до нових обставин життя і тим, на погляд Кайзерлінга, він виявив себе далеко вищим від Катона, давнього римського консерватиста і традиціоналіста. Катон бачив, що будова давнього Риму більш не тримається, — він бачив по всіх усядах загальний занепад і коли порівнював сучасний йому стан річей з минулим, серце його тужило за славою. Та він не вбачав іншої можливості для направи, як шляхом повороту назад, до давніх традицій, до всіх тих прикмет, що витворили велич давнього республіканського Риму. Цезар зрозумів те, чого не бачив Катон. Він зрозумів, що велич Риму не могла залежати від повернення зовнішніх форм, що навіки відійшли в минуле. Він зрозумів, що вічним може бути лише **дух** Риму, що, очевидно, шукав нових форм для свого втілення. І тому він пішов уперед, назустріч новому життю, що нехтувало старими традиціями, але було встані **творити** нові традиції. Катон помер разом із своєю добою, не залишивши будучині нічого, що могло б жити й розвиватися. Він був, як каже Кайзерлінг — „лише **пам'яткою минулого**, без жадної ваги для життя”, що ніколи не спиняється. Цезар зробився **піонером нової доби**, що відкрила Римові і цілій людськості перспективи, несподівано багаті на можливості розвитку.

„Той, — зауважує з цього приводу Кайзерлінг, — хто зрозумів цю вічно живу, символічну правду відносин між Катonom і Цезаром, не здивується, що молодь усіх країн (так! **усіх** країн, а не тільки українська Є. О.) є тепер ніби готова пірвати з усякою традицією. Подібне наставлення молоді ми можемо зустріти хіба в перші часи християнства...” („*La revolution mondiale*“, 1934 с. 144).

І все ж, як підкреслює той самий Кайзерлінг, кожне окреме життя є лише одна мелодія. **Кожний сучасний момент є нерозривно зв'язаний з минулим.** І в цьому ак. Ст. Смаль Стоцький має велику рацію, коли каже, що вірить „тільки в такий поступ для нашого народу, що виростає з рідного кореня, поступ, приноровлений до рідного ґрунту,

що не руйнує все старе, а будує нове із свого старого на народнім ґрунті, а не на доктринерських ґаслах..." Народ, який не визнавав би себе законним спадкоємцем свого минулого і відповідальним творцем своєї власної будуччини, фальшував би тим перспективу свого розвитку і тим самим наражався б на великі небезпеки. Європейська аристократія (noblesse) виявляла завжди далеко більше життєвості, в розумінні тривалості роду, ніж буржуазія, бо кожне її нове покоління завжди **ототожнювалося з цілою історією** своєї родини, якщо до минулого, так і до budouчого, і почувало себе **відповідальними** за них. Якщо ж ця європейська демократія занадто часто ставала підпорою реакції, то це залежало від того, що вона завжди ставила наголос на минулому, і родинна традиція вважалася тим цінніша, що далі в глибінь віків заходила. А тим часом цінність традиції полягає не в кількості століть, що лежать за традицією, а в її **безпереривній єдності**, що в'яже найдаліше минуле з надходячим будучим.

Існують спогади часто механічні, що не мають нічого спільного з життям, енергією й творчістю, — вони лише механічно реєструють факти. Але існують інші спогади, що їх Платон називає „анамнезами". З цих творчих спогадів народжується всяка **запліднююча** сила краси, що освітлює історію: завдяки цим творчим спогадам, наше минуле життя і кожна подія минулого виявляються не як прості факти, але як скарби дорогоцінного змісту, що підносять і радують нове життя, поширюючи обрії й пропонуючи нові можливості. І як для кожного з нас існують такі творчі спогади, що з факту, який колись нас зворушив, роблять великий скарб, що з нього черпає сила дух для переборення прози життя, так і в народній душі існують творчі спогади, будівнича енергія національної свідомості, що виявляється і **творить** у легенді. Ця спадковість спогадів, що їх кожний нарід має й в'яже зо своїм минулим, варта того, щоб її охороняти, — вона, як каже Мельгіс, є „базою етичної будови й з неї пливе поезія, що дає красу життю".

Зрештою вже Данте, в своєму трактаті про „Монархію" поставив цю тезу дуже рішуче: як ми збагатили працею наших предків, так мусимо й ми працювати, щоб передати нашим потомкам це багатство **збільшеним**, а не зменшеним. Традиція для нього є формою і змістом **постійності й безпереривності** національного життя. („Доктрина є політика фашиста". Перуджа 1930 с. 179).

(Кінець буде.)

А. Андрієвський

Член Директорії бувшої Української Народньої Республіки.

Український націоналізм 1917—1919 рр.

I.

Якщо ми торкнемося будьякого питання з життя нашої нації, не можемо обійти питання: „що таке нація” — головне з тієї причини, що нам часто закидають, що ми ще не нація, а тому в нас не може бути окремих національних питань.

На цей закид відповідаємо так: сучасна наука не може ще похвалитись, що остаточно вирішила питання про істоту нації; про факт існування нації нині скоріше рішає суб'єктивне чуття окремих індивідуумів, що вважають себе за приналежних до нації, аніж висновки учених.

Назва „нація” була відома в середні віки, а також нашим тодішнім юристам. Означала вона просто „нарід”. Прикладом, у роздодовому акті 1581. р. 14 лютого, записаному до владимирських судових книг, між Янушом Глинським та його жоною Катериною Криковою, записано: Катерина удруге може піти заміж „за нацією нашу й то одню за чоловіка закону гречеського, або римського”; а як би пішла „за нацією народу циганського”, то горло трапить*).

Новітні вчені, особливо німецькі, ототожнювали націю з державою; недержавних націй не визнавали. На цій підставі, прикладом, німецький державознавець Гумплович ув один час українців за націю не визнавав. Нині німецькі вчені поволі свій погляд міняють: визнають націю поруч із державою. Так, прикладом, проф. Біндер на питання: „що це закон” — відповідає: „закон це воля держави або нації — *oder der Nation*” а далі, відкидаючи напрямок вільного руху в праві проти вчених Жену, Стампе, каже: це рух індивідуалістичного, революційного, суб'єктивного розуму проти об'єктивної влади закону, та разом із тим і проти волі нації в праві — *des Willens der Nation zum Recht* **) Держава протиставляється нації. В дійсності буває, що держава й нація взаємно покриваються (більш-менш у Німеччині); а буває й навпаки (Польща, Румунія).

Хто виставляв би, як виключний істотний елемент нації — мову, натикається на факт існування єдиної нації з різними мовами (Швайцарія) та різних націй з одною мовою (Англія та Сп. Д. П.-Америци). Мова це діяльність; *es ist* так учив Гумбольдт; вона міняється. Нарід може значно мову змінити, а національно зістатись тим самим.

Нині, коли в науці, особливо німецькій, перестають боготворити державу та потроху повертають права „народо-

*) Київ. Стар. 1887 р. Январь 3, 177.

**) *Zeitschrift für Handelsrecht*. 1934—1 heft. Binder prof. . . . s. 82

ві", уважають, що кожний нарід це нація, якщо він ієрархічно організований та творить матеріальні й духові цінності.*) Кожний нарід має ірраціональне, непізнане хотіння до буття собою, до заховання, виявлення та поширення, свого „я". Якщо він із пасивного стану переходить у активний, творить органічний колектив, тоді починає бути „нацією". Колектив, з надвору, уявляє собою ієрархічну драбину верств народу, об'єднаних й захоплених однією ідеєю. Коли хочете це собі уявити конкретно, зайдіть до православної церкви й погляньте на старовинний іконостас: на самій горі намальовані патріярхи, далі пророки, потім апостоли, євангелисти, а посередині Ісус Христос — надія всіх. Це образ войовничої Церкви Божої на землі у Старому й Новому Завіті. От такий образ має й активна нація, що має свою провідну верству. **Форми організації нації** — громади, обласна автономія, держава — це етапи здо-бутків нації.

Нація творить культуру, тобто цінності в області науки, релігії, філософії та мистецтва. Ціль культури можна вважати досягнутою, говорить німецький філософ Гердер, тоді, коли нація свої даровання і здібності виявить у доскональному образі своєї діяльності; коли, в такий спосіб, ідея людства здійсниться у прекрасній формі.**)

Приблизно так про націю говорить і наш історик В. К. Липинський: „не етнографічна маса, яко така, каже він, не тип, не характер, не мова, не окрема територія творять самі по собі автоматично націю, а творить націю якась активна група людей серед цієї етнографічної маси, група, що веде серед неї перед у розвитку об'єднуючих, організуючих, будуєчих націю політичних вартостей".***)

Однак, аналізуючи структуру нації з середини, В. К. Липинський надає особливе значення „територіальному патріотизмові", що родиться з факту посідання нацією окремої території — землі, з усіма геологічними, топографічними, господарськими та естетичними властивостями, й виявляється у прив'язаності до своєї рідної землі, до батьківщини.

Липинський любов до рідної землі зве „законом землі" та протиставляє його „законові капіталу". Боротьба між ними, каже він, це боротьба двох непримиримих світоглядів: людини, як голови власного сільського господарства й людини, як члена анонімного акційного товариства; хлібороба — й біржового спекулянта; продуцента необхідних до життя матеріальних цінностей, що безпосередньо бореться з природою — й обрізувача купонів, що придумує біржові комбінації; віри у власну працю, власні руки, ко-

*) Prof. O. Spann . . . *Gesellschaftslehre*. 1914. Wien

**) Prof. Oppenheimer. *System der Sociologie*, S. 439. 1922

***) В. К. Липинський. *Листи до братів хліборобів*. 8. 33. 266, 277 і др.

нечність боротьби та війни з твердими законами землі — з вірою у сприт, щастя та необмежені спекулятивні можливості; потреби релігії, як сили в тяжкій боротьбі з природою — з повним релігійним індивідуалізмом і бухгалтерською самовпевністю мешканців банкірських контор; естетизму в цілім щоденнім житті: у садку, в полі, в мережаних ярмах, у вишиваній сорочці — зо **штукою на продаж**, штукою „по обіді”, штукою „люксом”. Досі Липинський.

Правда, що капітал по своїй природі інтернаціональний; але якось нація з ним зживається; боротьба закону землі з законом капіталу ще не так страшна. Але безконечне страшніша боротьба комунізму з законом землі. Комунізм хоче вбити націю в саме серце; а коли він намагається знищити силу „закону землі”, то це доказ правдивості думки Липинського про животворну силу для нації закону землі.

Нація — нарід, прив'язаний до своєї землі. Любов до природи, до рідної землі переноситься на земляків. Хто стратив любов до батьківщини, стає інтернаціоналістом. Т. Г. Шевченко докоряв своїм землякам: „нема на світі України, немає другого Дніпра, а ви претесь на чужину шукати доброго добра...” Навпаки. —

Комунізм учить: робітник не має батьківщини. Звідси і „пролетарі всіх земель єднайтеся”. Комунізм — ворог природи; боїться її, бо від неї йде у світ різноманітність. Раз і назавжди він хоче знищити хлібороба продуцента. Законні землі протиставляється закон машини. Машина віддає людині чоловіка від живої природи, нищить любов до неї. Комунізм усе схематизує, а схему любити не можна. Комунізм зоставляє чоловікові тільки мозок і руки; цього приниженного, обкраденого бідака боготворить і обіцяє йому дати владу над цілим світом. Але чи може обернення чоловіка в машину дати йому щастя?*) Чи може чоловік бути без почуття природи, без релігії, без радісних мрій про щастя?

Хто уважливо стежить за життям Європи, той не може не бачити, що проти комунізму найбільше борються ті, хто підлягає „законі землі”, хлібороби; та що ця кляса уявляє найбільше сприятливий матеріал для творення націй.

Які взаємовідносини нації й держави? Це питання актуальне й гостре там, де держава й нація не покриваються, та де держава стоїть на перешкоді розвитку нації. Чи зобов'язана нація покірно схилити голову перед наказами держави, хоч би ці накази загрожували існуванню нації. У конфлікті між державою й нацією навіть християнська релігія стає на бік нації. Перше християнство в уяві має народів і влади було суто національним. Ісус Назарей був національним героєм. Вождів християнства обвинувачували в то*

*) Великий сумнів про це в Рамюза „*Taille de l'homme*” (покрайня чоловіка).

му, що вони йдуть проти уставів кесаревих, кажучи, що є інший цар — Ісус (Діяння св. ап. 17, 7). Однак, коли жидівська влада в Єрусалимі заповіла апостолам Петрові та Іванові зовсім не говорити ані навчати в ім'я Ісусове, то ці апостоли відповіли: „чи праведно перед Богом слухати вас більш ніж Бога — судить” (Діяння... 4, 18—19). Лояльний до римської влади ап. Павло, що на його авторитеті й нині спекують навіть духовні владика, бажаючи прислужитись пануючій державі, обумовлював послух державі тим, що вона робить добре: „князі бо, вчить апостол, не добрим ділам страх, а лихим; хочеш не боятись влади? Добре роби, то й матимеш похвалу від неї; Божий бо слуга він, тобі на добро; коли ж лихе робиш, бійся, бо не дармо меч носить; Божий бо слуга він, відомститель гніва тому, хто робить лихе”. (Посл. до Римл. 13, 3—4). А як слуга міняє пана: замість Бога служить вельзевулові, — чи й такому слугі треба коритись? На це апостол дає відповідь: „треба коритись не тільки ради гніва (кари), та й ради совісті” (там таки 13, 5). Совість остаточно рішає — чи треба коритись. Спалена совість іде на принижуючі угоди; чутлива — на муки. Ніде совість так чутко, з таким ентузіазмом не діє, як ув області національній.

II.

Український нарід — нація хліборобів, ще у процесі історичного розвитку. Остання політична мета нації — самостійна держава. Однак, український многомільйоновий нарід не зважаючи на сприятливі, правда не завжди, обставини, тривалої політичної самостійності не здобув. Де причина цього?

Звернемось до наших істориків.

Проф. В. Б. Антонович на засіданні О. Нестора Літописця, 14. січня 1898. р., у своїй промові з приводу 250-ліття повстання українського народу під проводом Богдана Хмельницького висловився так: „главна сила Х-го сосотояла в том, что он был всесторонним представителем всей массы своего народа, всех его душевных пожеланий и идеалов, всех его положительных и отрицательных, политических и общественных стремлений и умел формулировать эти стремления й пожелания гораздо яснее других своих современников. Разумеется, с этой точки зрения, деятельность Хм-го мы встречаем не раз недоумением, почему после побед, находясь во главе народа й обладая нужною силою, Хм-ий не подумал об образовании отдельного государства. Недоумение это основано лишь на поверхностном и шаблонном взгляде. Именно: южно-русский народ, вследствие особенностей этнографического склада своего народного характера не обладал способностью создать независимое государство. Для того, чтобы создать государ-

ство, народ должен владеть значительной долей самообладания, уметь воздерживаться в каждую данную минуту от действий, истекающих под влиянием непосредственных впечатлений, в виду будущих общих выгод; догжен уметь пожертвовать долею, иногда довольно значительной, личной воли й личных пожеланий в пользу власти, призванной к организации общества и руководству государственными целями. Этими качествами южно-русский народ **никогда** не обладал и сам глубоко сознавал их отсутствие. Немногие попытки иногда, весьма талантливых й даровитых его представителей (Даниил Галицкий, Олельковичи, Михаил Глинский, Мазепа) кончались неудачами, разбиваясь о равнодушные или протесты народной массы; южно-русский народ всегда готов был примкнуть к готовому государству, искренно подчиниться его власти, поддерживать и дорожить его авторитетом... Но, не стремясь к государственному обособлению, южно-русский народ дорожил всегда основными чертами своего общественного быта — своею местною областною автономиею, которая по его идеалу й должна была состоять под верховной опекой глубоко им уважаемой **предержащей власти**".*) Досі проф. Антонович.

Коли ми додамо до міркувань проф. В. Б. Антоновича невелику зміну, а саме, що не народ у своїй масі безпосередне творив нашу історію, а його провідна верства, то вийде, що українська провідна верства або зовсім була не здібна, або за слаба, щоб створити власну державу.

Де причина слабости? Доктор Річинський у своїй книзі „Проблема української релігійної свідомости"**) говорить про „синтетичне призначення" нашої нації, що полягає в тому, що наш нарід, положений між двома світами — Заходом і Сходом, мусить зжитись із обома світами, з їх відмінними культурами, мусить засвоїти їхні культурні цінності й органічно їх перетравити. Коли справді таке наше призначення, то воно передкладає у психіці народу довірливість і податливість чужим впливам. Це й добре і зле. Добре, оскільки чужими впливами він багатіє; зле, оскільки з чужими впливами тратить свою самостійність. Але ж знайти золоту середину трудно. Історія оповідає, що наша провідна верства у значній своїй частині завжди блукала між чужими впливами. Наші попередники, національно думаючи, боючись цих впливів, доходили до того, що проповідували расизм. Невідомий автор початку 17 в., для свого часу, безперечно, образований, на полях біблії, проти тих місць, де Ісус Навин забороняє жидам всяку сполуку з чужинцями, робить такі нотатки: „так бы ся годило Руси з ляхами бути, не припущати до себе в приятельство, ані в служби собі їх брати, ані дівок своїх замуж їм давати, а

*) Чтенія Общ. Нестора Лѣтописца 1889, кн.13, ст. 102 - 103.

**) 1933. р. Володимир Волянський — 8. 355 й д.

ні тем собі в них за жони брати, — то би сиділи собі в покою в отчині своїй, а нині в них суть так власне, як тут Ісус жидам мовил; ... мнѣ то годится речи Руси: що ся поже-нили з ляховицами и за то Бог караєт їх; ... о церкви рим-ской, як пестротами унестрившися, прельщаєт синов рус-ких через девиц; скоро одно бедний русин ляховицу воз-мет, то зараз до Риму от верхних отступивше, праве зги-неть; зане пак за те Бог губительницу синов своїх й самих синов погубит, як отступников й отметников его отца, бо до чужоложника й противника божого — папежа для жо-и ки приступил; как израильтяне некогда блудили з моави-тянками, так тоже нене чинят творые моавитянки сином руским — ляховки и той же нине гнев Божій постиг Руси за тое, як тогда жидову, и видал їх тимже ляхом в неволю, що й землю їх посіли й їх за неволники мають, же й веру в них квалтят; й не умилосердится Господь над ними, аж хиба также учинят, як тут Бог розкаже".*)

Сатирик часів Мазепи Климентій у Віршові п. з.: „о ино-верной единой персони между мужем и женою, то есть, кди бивает часом муж лях, а жена благочестивая, або жена не-благочестивая, а муж благочестивый, а хочай и обое бла-гочестивие, да не единих людей, сиреч: муж будет мос-каль або литвин, або Бойко, або циган или теж з жида пе-рехрист, или зась жона такових людей, а он правдивий руснак, козак, українець породи малоросійской" — дає та-ку сентенцію:

„Не міют и такіи меж собою згоди;
 Же то власне порося з вовком пробуваєт,
 А жалости и скорби що день прибавляєт;
 Зачим — то подобает людем христіянским
 Не мить причти к душам инородним и поганским".**)

Т. Г Шевченко докоряє своїм землякам, що:

„несли, несли з чужого поля,
 І в Україну принесли.
 Великих слів велику силу,
 Та й більше нічого..."

Наші вороги ліпше за нас знають наші властивості й чу-дово їх використовують. Приведу приклад з інструкції, да-ної з Москви більшовицьким агітаторам на Україні 1919. ро-ку: „ни для кого не секрет, говоритьсѣ в інструкції, что не Деникин принудил нас оставить пределы Украины, а гран-диозное возстание, которое подняло против нас сытое укра-инское крестьянство; комуну, чрезвычайку, продовольствен-ные отряды, комиссаров евреев возненавидел украинский кре-стьянин до глубины своей души; в нем проснулся спавший со-

*) О. А. Фотинський, Волинський релігійний вольнодумець XVII. в., ст. 81–82, Чтенія О. Нестора Л. 1904, кн. 18.

**) Основа, 1861 р. 1–3

тни лет вольный дух, который кипит, бурлит, как сам грозный Днепр на своих порогах, и заставляет украинцев творить чудеса храбрости; это тот самый дух вольности, который давал украинцам нечеловеческую силу в течение сотни лет воевать против своих угнетателей — поляков, русских, татар и турок и одерживать над ними блестящие победы; только **безграничная доверчивость и уступчивость**, а также отсутствие сознания необходимости постоянной крепкой спайки всех членов государства не только на время войны, — каждый раз губили все завоевания украинцев; потому они рано утратили свою „самостійність” и живут то под Литвой, то под Польщей, то под Австрией и Россией, составляя собою очень ценную часть этих держав; **Эти бытовые особенности характера украинцев необходимо помнить каждому агитатору, и его успех будет обезпечен**”. Досі з інструкції.

Чи не ліпше нам відмовитись від того „синтетичного призначення”, коли в нас емоціональні почуття — довірливість й податливість сильніші за практичний розум.

III.

Українська провідна верства, що безпосереднє брала участь у російсько-українській революції, була вихована за зразками загально-російської культури. Вона політично думала так, як мусів думати кожний справжній російський інтелігент. Політика російської провідної верстви, щодо народів, приналежних до російської держави, була така: в боротьбі з самодержавним режимом мусить бути єдиний фронт, а коли режим повалимо, тоді заживемо, як рівні брати. Дуже влучно, ще в 1863. р., цей погляд висловив Салтиков-Шедрін, осуджуючи польське повстання: „много вреда, пишет він, принесла польская смута для той части русского общества, которая жаждала только спокойствия, чтобы развивать и воспитывать себя в той свободе, которая одна представляет прочный и плодотворный залог будущего преуспевания. Сама по себе взятая, та смута, конечно, не страшна для России, но вред ее весьма положительный заключается именно в том, что она вновь вызвала наружу те темные силы, на которые мы уже смотрели как на невозвратное прошлое, что она на время сообщила народной деятельности фальшивое и бесплодное направление, что она почти всю русскую литературу заставила вертеться в каком то чаду, в котором вдруг потонуло все выработанное ценою многих жертв, засвоенное русскою мыслью и русским словом в течение последних лет”.*) Досі Щедрін.

Українська інтелігенція вірою й правдою служила єдиному фронтові, навіть до дрібниць. Приклад: жид для пе-

*) „Современник” — Сентябрь, „Наша общественная жизнь”.

редової російської інтелігенції був кумир; вільно було писати тільки про його страждання; мусіли мовчати про шкоду, що він творив. В українській літературі С. А. Єфремов навіть пустився на фальшування М. Драгоманова, щоб тільки не відступити від єдиного фронту у жидівському питанні. М. Драгоманів справедливо ставився до жидів, не замовчуючи їх й негативних впливів.*)

В. Леонтович на еміграції написав художній твір, взятий з дійсного життя — „Хроника Гречок” (у дійсності рід Малинок з Миргороду), де висвітлив трагедію української інтелігенції, що в ім'я єдиного російського фронту клала своє життя, щоб потім у найжорстокіший і безславний спосіб загинути від визволених з-під царського режиму, російських більшовиків.

Активна українська інтелігенція згрупувалась у партії: с. д., с. р., с. ф., с. с., хліб. дем.**). Перед вели по своїй кількості й по впливу на маси С. Р. й С. Д. Що принесли ці партії з чужого поля (російського) на Україну? С. д. — класову боротьбу, с. р. — соціалізацію землі; спільно в політиці ледве додумались спочатку до обласної автономії; а улюбленим жидам — нечувану у світі — персональну автономію!

Впливи російської культури приспали в нас національне почуття, але його не знищили. Національний вогонь у нас завжди тлів, набираючи сили, щоб спалахнути полум'ям; в один час, за революції, полум'я знялось високо, але скоро і впало.

Одного разу П. А. Столипін, б. прем'єр-міністр Росії, в державній Думі щодо України висловився так: „я твердо верю, что в этом крае затеплится свет национальной идеи, который вскоре озарит всю Россию.***) Столипін вірив, що на Україні повстане провідна, загально-національна російська верства, що поведе за собою всю різноплеменну Росію; цю верству він протиставляв революційній, позбавленій національного почуття, російській інтелігенції, коли казав: „вам нужны великие потрясения, а нам нужна великая Россия”. У слова Столипіна життя влило другий зміст: на Україні „затеплилась” національна ідея, але не загально-російська, а українська, і Україна мусить мати політичне самостійне незалежне життя.

Настала російська революція, — прокинулась українська воля. Російська революція — це найсприятливіший час для здійснення українських домагань. Ідеалом національної України була власна держава. На початку революції, коли на-

*) С. Просвітняни, (С. П. Шелухин). Наші герострати.

**) Соціалні-демократи; соціалісти-революціонери; самостійники-соціалісти; хлібороби-демократи; соціалісти-федералісти.

***) Ці слова були відбиті на пам'ятникові йому в Києві; пам'ятник під час революції соціалістичне російське правительство зрушило.

національний порив охопив власне всі верстви населення, здавалось, що провідна верства буде мати один фронт. Але так не сталося. В рішальний мент фронт заломився. Рішальний мент настав на Всеукраїнському Військовому З'їзді, що його всупереч забороні м-ра Керенського було скликано на початку літа 1917. р. в Києві. Рідко в історії буває таке імпортантне явище, що ним був З'їзд. З'їзд мав за собою історичну традицію козацької Ради, що ще до Хмельницького збиралася в Масловім Броді (нині с. Маслівка на Канівщині). З'їзд репрезентував не менше, як двомільйонову армію. Депутатами З'їзду в більшості були або офіцери, або фельдфебелі й унтерофіцери. Кожний депутат мав писану повновасть, а на ній власноручно підписувались салдати, що визнавали себе за українців; начальник частини стверджував їх підписи. По повновастях можна було перевірити, яку кількість війська репрезентував З'їзд. На З'їзді зустрілись самостійницькі елементи з тими, що в них переважали російські впливи. Репрезентантом перших був Н. І. Міхновський, а других — В. К. Винниченко.*) Боротьба була завзята; врешті решт націоналісти були переможені; а запанував погляд, що покищо нам треба йти одним фронтом з росіянами. Поразка націоналістів була несподівана. Життя нібито було на їх боці. Перш за все — у більшості українців вибухло з великою силою національне почуття, що в таких випадках вимагає максимального; а наш максимум — це була самостійність. По-друге, по зреченні царя в армії запанував пораженчеський настрій; нема царя — воювати не тільки не треба, а навіть злочин. Для агітації за самостійну Україну ґрунт був надзвичайний. Де причина поразки націоналістів-самостійників? Перше — наше попереднє виховання й прищеплений нам погляд, що самостійна Україна — це ілюзія;**). 2-ге — внаслідок цього наша теоретична і практична невідготованість; 3-є — слабкість й малочисленність, порівнюючи з головними партіями с. р. і с. д., організації націоналістів-самостійників; 4-те — політична нетолерантність головних партій до націоналістів, що виявлялась у виливанні помий на їх голови вщерть до обвинувачення в контр-революції. Наслідки поразки націоналістів були страшні. Що було б, коли б хоч половина З'їзду роз'їхалась з наказом організуватись і готуватись до бою за самостійну Україну? Цього не сталося. Депутати роз'їха-

*) Боротьбу світоглядів описано в Д. І. Дорошенка у т. II. його Історії.

**) Прикладом, О. М. Уманець у кн. „Гетьман Мазепа“ вперше виставив Мазецу, як шляхетнішого, розумного й відданого сина України, а також симпатичного й чесного чоловіка, а закінчив так: „зрада часів Мазепи, з її невдалим кінцем, була необхідна, щоб раз назавжди покінчити з ілюзіями, протверезити масу й поставити народне почуття Малоросії на нову дорогу“. З ним погодилась учена Україна. Див. Чт. Общ. Н. Літ., 1899, кн. 13, ст. 99; реф. Каманина; тамтаки р. 1907, кн. 20., проф. Н. П. Дашкевич „Подтава Пушкина“, ст. 89 й д.

лись з наказом слухатись тимчасового російського правительства. Націоналісти, що добивались організації своєї армії й думали про сепаратний мир з німцями, попали в розряд контр-революціонерів й ворогів демократії. Н. І. Міхновського, не без впливу нашого секретаріату, було вислано військовим урядом із Києва на Південний Фронт. Салдатські маси почали губити віру в український провід й, як спілі яблука, почали сипатись у хитро зладнений більшовицький капкан; бо демократичне правительство наказувало воювати до переможного кінця, а більшовики оповістили мир без контрибуцій і анексій.

Націоналісти були переможені, але не знищені. Однак, праця їх що далше, то все була трудніша. Розходження між провідною верствою, що складалась з с. р. й с. д., та націоналістами, у світогляді й тактиці, було велике. Тоді, як провідна верства налягала на соціальний стан населення, бажала його звільнити від економічного гніту; обіцянками, конкуруючи з російськими більшовиками, намагалася створити соціальний рай на Україні, націоналісти, щодо соціальних реформ, обмежувалися дрібно-буржуазною програмою, зате в корінь речей ставили збудування власної держави.*) Правда, с. р. й с. д. по мірі того, як втягувались у політичну боротьбу з російськими більшовиками, відступили від обласної автономії, оголосили самостійність України, але „самостійність” ніколи не мала рішального значення; на першому плані в них був соціальний добробут, визволення „трудових мас”.

Різниця світогляду, тактики, методу думання у провідної верстви — с. р. та с. д. й у націоналістів виявляється у політичних актах, заявах, деклараціях, дебатах. Для прикладу приведу скорочено дві відозви, обидві написані по гетьманському перевороті, для ознайомлення громадянства Центральних Держав із дійсним станом на Україні; перша написана й підписана від імені національного союзу В. К. Винниченком; другу склали Н. І. Міхновський, І. М. Луценко й А. І. Макаренко, а підписали відпоручники націоналістичних буржуазних партій. Порівняйте — на що го-

*) Щоб уникнути непорозуміння, тут зазначаю, кого саме в описуваний час треба розуміти під націоналістами. На військовому з'їзді націоналісти виступали, як окремі парламентарні групи, що їх об'єднував у більшості один лозунг: „Самостійна Україна”. Потім націоналісти розбилися на дві, ідеологічно не ворожі партії а) соціалістів-самостійників й б) хліборобів-демократів. Головна різниця між ними була та, що партія хл. дем. була заснована на класовому принципі, організувала переважно дрібних хліборобів; партія соц.-сам. була безкласова; до неї міг вступити кожний, хто визнавав „Самостійність України” й мирився з її програмою; соц.-самостійники думали так: державу збудує той, хто переможе на фронті; тому треба мати перш за все сильну армію; хто збудує державу, той і встановить у ній любий йому соціальний лад.

товну увагу звертає кожна відозва?*) Перша говорить: „методи репресій нагадують часи середніх віків, порять різками, закопують по шию в землю...; підпираючи реакційні класи, уряд сприяє розпаленому чуттю класової пімсти, яка доходить до нечуваних форм експлуатації й знуцання з селянства та робітників...; словесними... заявами та жорстокістю цензурних репресій уряд хоче творити вражіння спокою в державі; але вся його діяльність веде край до загибелі та руїни, а народні маси штовхає на шлях розлючености, одчаю та анархії...; уряд народові чужий національно; ворожий політично та соціально...” й т. д. Друга не згадує ні про класову боротьбу, ні про народні маси, ні про соціальну реакцію, а дає такі точки: „московські варвари більшовики мстились за відокремлення України; коли німці помогли вигнати ці орди, тоді явились нові вороги самостійности — москалі, жида та польська шляхта й почали свої потайні інтриги; москалі, жида й поляки добачають свій порятунок у тому, щоб український нарід пересварити з німецьким...; московсько-жидівська буржуазія впевняла, що нібито опріч тих, що в Центральній Раді, інших діячів (українських) нема; але в народі вже відбулась природна реакція проти утопічних, нежиттєвих і шкідливих захоплень, особливо в аграрній справі; реакція йшла двома шляхами: українські провідники хліборобів хотіли тільки ґрунтовно реорганізувати Ц. Раду введенням буржуазних українських елементів; у той час московські провідники хліборобів, підшиваючись під українську шкуру, хотіли повного знищення самої ідеї Ц. Р.; замість виждати й дати самому Українському Народові змогу подужати свою хоробу...: німецьке військове командування взяло участь у перевороті...”

Аргументації Винниченка й націоналістів, можливо, до одної цілі йдуть, але відмінні.

Націоналісти не тратили надії охопити національні елементи цілої України. З цією ціллю на початку 1918. р. було засновано в Києві всеукраїнське товариство „Батьківщина”. Ініціаторами були І. М. Луценко й А. І. Макаренко. Не зважаючи на те, що організатори випробуваного досвіду не мали, т-во росло. С. р. й с. д. ігнорували т-во: ні один із видатних с. р. або с. д. до нього не вступив; а гетьманський уряд об’явив війну; в першу чергу були заарештовані в Одесі Луценко, а в Києві Макаренко, і сиділи до самого протигетьманського повстання.

У протигетьманському повстанню націоналісти взяли щирішу участь, але не вони його викликали й не вони його „возглавили”. Загалом, трудно комунебудь приписати честь організації повстання протигетьманського. Повстання не

*) Обидві відозви в проф. Д. Дорошенка, т. І.

було національним, бо не підняв його нарід, захоплений національною ідеєю, створеною провідною верствою. Не за „самостійну Україну” повстав нарід, а це був акт помсти російсько-польсько-жидівській буржуазії, а головно поміщикам, за карательні отряди під захистом німецького війська. Є китайська приказка: хто на тигрові їде, не сміє з нього злізти. Було б чудо, коли б нарід не повстав проти своїх гнобителів. Провідна українська верства тільки „возглавила” це повстання. В. К. Липинський обвинувачував Директорію У.Н.Р. в тому, що вона зорганізувала деструктивні українські елементи. Це не так. Директорія взяла лише ініціативу у свої руки, бо коли б вона цього не зробила, то взяли б ініціативу більшовики; а повстання все одно піднялося б. Можна було думати тоді лише про те, щоб цю вспалахнувшу, розбурхану народню стихію направити в національне русло. Націоналісти старались надати повставшому народові характер війська. Найсильнішими частинами, що підлягали Директорії, були на лівому березі — Запорозький Корпус під командою Балбачана, на півдні — відділи Луценка, на півночі — т. зв. армія Оскілка. Але були повстанчі загони й то чисельні й сильні, прикладом загони Григорієва, з Александрії, начальником штабу в нього був звісний Тютюнник, що не тільки не хотіли підлягати Директорії, а навіть напали на відступавший Запорозький Корпус; через них він мусів податись до Румунії, щоб вернутись звідти ледве в половинному складі, обдертий до нитки, знищений тифом. А скільки було дрібних ворожих загонів, не згадую вже про загони славнозвісного анархіста, теж українця, Махна. Заслуга націоналістів, якщо про заслугу тут може бути мова, була в тому, що вони з революційної маси створили хоч невеличке військо, що по весь час боронило ідею української республіки й з боєм понесло її закордон. Тигр зробив своє діло та й ліг спати. Коли б не створене націоналістами військо, від провідної верстви й Директорії У.Н.Р. не залишилося б і сліду. На цьому місці мусимо згадати про січових стрільців під командою полк. Є. Коновальця. Це були націоналісти, віддані ідеї самостійності; але своєю вдачею до наших обставин не надавались. Занадто була велика різниця в методі політичного думання між січовиками й нашими людьми. У час повстання ця різниця ще не давала себе відчувати; січовики відіграли свою роль; але по повстанні січовики відчували, що покищо в цьому розбурханому морі вони самотні, що перемикати на свій лад наддніпрянців вони не можуть, а тому мусіли занехати справу цілу цим останнім.

Як ставились націоналісти до гетьманського уряду? Вороже, бо бачили в ньому перехідний ступінь до єдиної Росії. До особи гетьмана Скоропадського вороже не ставились: принаймні поза законом його не об'явили б. Є звіст-

ка, документально не стверджена, що п. Балбачан перед повстанням звертався до п. Гетьмана з пропозицією, щоб він покинув уряд й перейшов на бік повстанців. Чи правдива ця звістка — не відомо.

В уряд Директорії увійшли й націоналісти-самостійники, хоч за с. р. та с. д. заняли аж третє місце. Уряд став на ґрунті самостійности. З початку здавалось, що маємо один фронт. Але розходження між с. р. і с. д., з одного боку, та націоналістами з другого, скоро почалось. Урядова більшість прийняла три небезпечних ідеї: а) знищення приватної власности, б) позбавлення активного виборчого права буржуазії й в) трудові ради селян і робітників. Націоналісти, хоч з цим і не погоджувались, але мирились. Війна з російськими більшовиками, що її несли на своїх плечах націоналісти, оскільки часами була нещасна для нас, остільки нахилила провід с. р. та с. д. до більшовицької ідеології. Військові невдачі пояснювали с. р. та с. д. тим, що нарід хоче більшовицьких установ, а націоналісти стоять тому на перешкоді, а тому нарід активно їм не допомагає. Піддавшись на провокацію більшовиків, вони обвинили команду Запорізького Корпусу у зраді, а командира Балбачана заарештували. Уряд не судив Балбачана, бо не було доказів зради, а боєву силу Запорізького Корпусу було знищено. Весною 1919. р. Центральні Комітети с. р. та с. д. у Проскурові (з. д. станція) ультимативно зажадали від Директорії, щоб вона зріклась своїх функцій, замирилась із більшовиками й шляхом переговорів з урядом Раковського створила один всеукраїнський радянський уряд. На це націоналісти не пішли, бо це було зреченням самостійности України. Почалась найзапекліша боротьба за те, щоб усунути з уряду націоналістів й вирвати з-під їх впливу рештки війська. **Партійний бій** загорівся коло єдиної боездатної частини — армії Оскілка. Бій закінчився повстанням Оскілка й знищенням армії. Провід с. р. та с. д., обвинувачуючи в повстанні націоналістів, запевняв, що до цього причасні російські добровольці; нібито спілка українських й російських контрреволюціонерів. Щодо добровольців, то це ж неправда; повстання це було актом виключно націоналістів; виконано Оскілком, через брак досвіду й українську добродумність, невдало. Але це повстання було не проти верховної влади, а виключно проти соціалістичного кабінету. Це було в малому те саме, що потім у своїх державах виконали Мусоліні, Пілсудський, Гетлер, Дольфус, а недавно — в Латвії й Болгарії. Повстання Оскілка це була щира, хоч, можливо, на тодішні часи й безнадійна спроба вирвати державний провід з рук українських соціалістів. Спроба успіху не мала, й націоналісти, як політична група, на довший час відійшли від активної політики. Видумане повстання Балбачана 9—10 січня 1919. р. й розстріл його — це був на-

слідок партійного страху українського проводу перед неіснуючою небезпекою з боку націоналістів. Один період нашої історії закінчився. Видатні націоналісти цього періоду, немає їх у живих : Н. І. Міхновський — наложив на себе руку в Києві, залишивши записку : „як мають знищити мене жиди, то зроблю це я сам” ; І. М. Луценко загинув у бою з більшовиками в 1919. р. весною, коло Проскурова ; В. П. Оскілко загинув від ворожої, невідомої й досі, руки на Волині ; А. І. Макаренко помер у Братиславі ; П. Ф. Балбачана свої розстріляли. На його могилі один націоналіста сказав :

„Нема великого Патрокла,
Живий ганебний Терзит”.

IV.

Чого вчить короткий огляд нашого націоналізму ?

У відповідальний час нашої історії націоналісти, що могли, те зробили. Прийдучі покоління мають докінчити їх діло. Наш націоналізм життєздатний. Не зважаючи на всі перешкоди, він не завмер. Наш нарід великий. Прищепити йому державну ідею не так то було легко. Щоб ця ідея захопила нарід у всій повноті, потрібна апостольська праця. Ця праця оправдана. Великий нарід мусить мати свою державу, щоб виявити дані йому даровання. Без власної держави найвищих властивих йому культурних цінностей він не створить ; тоді пощо йому ці даровання ?

Одно завжди нам шкодило : слаба воля, привабливість соблазнів, вічні компроміси. Живемо ми між заходом і сходом. Підлягаємо різним впливам. Не мусимо захоплюватися месіянством, мріяти про „наше вище призначення” ; бо це захоплення приводить нас то в польський, то в московський табор ; натомість маємо загартувувати волю, щоб протистояти всім спокусам, шкідливим для нашої основної ідеї.

Протопоп Аввакум (друге послання до Семена), протиставляючи росіян грекам, колись писав : „мудры блядины дети греки, да с варваром турским с одного блюда патриархи кушают рафленные курки ; а русачки миленькие не так, в огонь полезут, а благоверия не предадут”.*)

Українці не раз їли „рафленные курки” з одного блюда з поляками й москалями, не виключаючи більшовиків, гадаючи, що від цього буде добре, а ті „рафленные курки”... тільки відригуються.

*) Чт. Об. Н. Лет., 1895, кн. 9, ст. 25, цит. у ст. Дилево.

В. Т.

Справа Закарпаття.

(Зприводу одного інтерв'ю.)

Найбільш компромітуюче інтерв'ю, що його доводилося нам колинебудь читати, це недавнє інтерв'ю українського журналіста Р. Голіяна з т. зв. „президентом Підкарпатської Руси”, Розсипалем. Компромітуюче воно передусім тому, бо Розсипаль поведився й говорив не як державний муж, а як поліцейник, до того на стільки незручно, що дався (і то кілька разів!) загнати в сліпий кут молодому українському журналістові. А по-друге, інтерв'ю осягнуло якраз протилежну ціль до тієї, що її мало. Хіба ж не можна припустити, щоб Розсипаль говорив для своєї приємности або для приємности ред. Голіяна, що його перший раз у житті бачив. Цебто інтерв'ю свою ціль мало. Та не можна припустити, що Розсипаль мав за ціль... скомпромітувати себе й ЧСР. Тим часом інтерв'ю скомпромітувало й Розсипаля й ЧСР.

Пригадаймо деякі місця цього знаменитого інтерв'ю.

— Хто ж створює цей хаос, пане президенте ?

— Хто ? — питає з обуренням президент — **Емігранти !** Російські та українські. **Вони всьому винні...**

Звертаю увагу президентові, що — наскільки знаю — **ні-яких політично активних українських емігрантів на Підкарпатті нема.** Є жмінка колишніх галичан, але вони мають чехословацьке громадянство. Мою заввагу поминає президент мовчанкою. Мабуть неприємно йому, що так вибухнув.

— А підтримування московських емігрантів ?

— Воно вже скінчилося. Уряд прийшов до висновку, що слід підтримувати не московську й не українську течію, а **народній карпаторуський рух.** Самі автохтони нехай рішають.

— Але одночасно все українське називається тут ірредентизмом.

— Не все українське, але **тільки ті прояви, що є дійсно ірредентистичні.** Держава не може толеризувати пропаганди соборної України, коли туди мала б увійти ще й Підкарпатська Русь...

— Отже уряд боїться українського націоналізму ?

— Уряд нічого не боїться, але ірреденти не хоче.

— Чи не згідні ви, пане президенте, в цьому, що наділення Підкарпатської Руси автономією помогло б відразу **єкристиалізувати дійсні настрої та національні тенденції населення ?**

— Підкарпатська Русь автономію дістане.

— Коли ?

— Вже незадовго.

— Це „незадовго” триває вже п'ятнадцять років.

— Що ж ви хотіли? Чи ви знаєте, що коли ми прийшли сюди, побачили, що автономію нема кому дати!...

— А попри ту суматоху повстає тут на Підкарпатській Русі все більше чеських шкіл. Шістьсот чеських учителів працює вже тут у чеських школах...

— Чеські школи засновано лиш там, де їх домагається населення. Їх дуже мало. Зрештою ваші інформатори забули, що тут на Підкарпатті живе 40 тисяч чехів, а їм потрібні хіба чеські школи...

— Що ж робить тут тих 40 тисяч чехів?

— Прийшли тоді, коли не було ким обсадити краєвої адміністрації. Однак це не значить, щоб ми не робили місця для карпаторосів...

— Але 90 відсотків посад заняті чехами?

— Ті посади тут уже всім нам остогидли — кинувся нетерпеливо мій співрозмовець. — Ми всі тут чекаємо менту, коли зможемо звідси забратися...

— Як мається на ділі справа з заборonoю краєвого, жовто-блакитного прапору?

Мій співрозмовець скривився з невдоволенням.

— Ось вам черговий клопіт. Заборону вивішування того прапору видано без мого відома. На ділі, правно, Підкарпатська Русь не має ще свого прапору. Ухвалення його залежить від майбутнього союму...

— Як справа з губернатором?

— Я виконую його обов'язки — відповів здивовано мій співрозмовець.

— А губернатор не буде взагалі іменований?

— Чому? Буде!

— Коли?

— Це вже запитайте в Празі.

— Як бореться уряд з голодом на Підкарпатті?

— З яким голодом? Хто це такий сказав вам про голод? Ніякого голоду нема!...

— Пане президенте! Наскільки знаю, державний денник законів видається в мовах чеській та словацькій і в урядовому перекладі на мадярську, німецьку та польську мову. Поляків на цілій Підкарпатській Русі є около тріста. Але руського перекладу для пів мільйона підкарпатських русинів — взагалі нема. При цьому кожна громада мусить переплачувати той денник.

— Як то нема руського перекладу? Ви помиляєтесь. Зараз побачите.

За хвилину ввійшов викликаний президіальний секретар... Секретар викликав ще одного урядовця, референта тієї справи. І дуже також здивувався, коли довідався від того ж урядовця, що... урядового перекладу денника законів на руську мову — нема. Взагалі його не перекладають для пів мільйона підкарпатських русинів, під час коли для... поляків — перекладають.

Як бачимо: автономії на Закарпатті нема, сойму нема, губернатора нема, прапору Закарпаття нема, законів в українській мові нема, українських політично активних емігрантів також нема й навіть українського народу на Закарпатті „нема”. Зате є 40 тисяч чеських кольоністів, 90 відсотків всіх посад зайнятих чехами, 600 чеських учителів у сотках чеських шкіл, є чех-президент, що навіть не розуміє мови адміністрованої ним країни, а на згадку про українців упадає в поліцейську пасію, є карпаторуський регіоналізм і український ірредентизм (цебто, „нехай автохтони самі рішають”, і коли вони рішили прилучитися до ЧСР, то все гаразд, а коли вони рішають, що вони українці, то це „прояви дійсно ірредентистичні”!)

Це щодо інтерв'ю Розсипаля. А рівночасно преса, хоч би тільки за останні тижні доносить про щораз то нові прояви екстермінаційної чеської політики: чеські жандарми примушують українців посилати своїх дітей до чеських шкіл; чеські жандарми переслідують населення за синьожовтий прапор; шкільний референт видає розпорядок викинути з бібліотеки всі українські книжки, де вжито назви „Закарпаття” й „Підкарпаття”; чехословацькі шкільні інспектори на Пряцівщині приказують греко-кат. священикам викладати в школах релігію по-словацьки; Розсипаль закладає „Народогосподарське Товариство для П. Руси” й воно мусить уживати тільки чеську мову; чеська фірма „Ляториця”, що має в руках ліси на Закарпатті, викидає з праці місцевих робітників і т. д.

Отже, чехи, що досі жонгливали за границею фактом добровільного прилучення Закарпаття до ЧСР і фактом матеріальної допомоги українській еміграції на **корінних** чеських землях (мовляв, дивіться, який рай ми представляємо для українців) — заводять на Закарпатті від років поволі, а в останнім часі щораз нагальніше чисто окупаційний режим, і не тільки окупаційний, але в відношенні до українців — екстермінаційний. Заводять на колишній мадярський зразок: з „карпаторуським народом”, підтримкою москвофільства, чужинними школами, чужою адміністрацією, поліційними шиканами, тощо.

Однак, подібно як кінець-кінців основно збанкрутував на Закарпатті недавно мадярський імперіялізм, — збанкрутує й чеський. Збанкрутує, бо має далеко більше даних до банкруцтва, ніж мадярський.

Чехи, що в перших роках своєї державности, вели доволі оглядну політику супроти нечеського населення (і на чім зрештою добре виходили), з „їжою набрали апетиту” й зачали малпувати, до того дуже невдало, всі ті методи, що з ними скраховали далеко більші імперіялісти, ніж чехи. Про характер чеського імперіялізму свідчить хоч би те, що в 17-ім році існування чехословацької держави, є отвореною

раною **словацьке** питання, цебто питання співтворців ЧСР! А чи справа німців у ЧСР, справа, що перестала вже бути проблемою по Версаю, не стає тепер наново проблемою? А чи не починаються вже в англійському парламенті інтерпеляції в справі Закарпаття?!

Той неочікуваний білянс чеського „імперіялізму” має причину в тому, що чехи ані кількісно, ані культурно, ні психічно не мають основ для імперіялізму. Вони ніяк не зможуть хіба „стравити” щераз стільки, що є самих чехів, не-чеського населення, і то населення, що між ним є частини культурніших від чехів націй (напр. німці). Невдачі чехів на Словащині треба шукати зокрема в доволі цікавій психічній площині: в погорді до чехів збоку словаків, дарма, що словаки далеко менше культурні від чехів; але чехи не можуть імпонувати та притягати до себе (цебто й асимілювати!) словаків, що їм колись імпонували, та й сьогодні імпонують ще мадяри, дарма, що мадяри були окупантами.

Це саме цікаве психічне явище бачимо й на Закарпатті, що століттями було під мадярським ярмом. Навіть нашому безграмотному дядькові не можуть заімпонувати чеські „імперіялісти” зо своїм „демократизмом” парвеніїв у протиставленні з попередніми режимами; він, мовляв, бачив ліпших „панів!” Тому він ставиться до чехів, як до менше вартісного елементу, а то й з погордою. А яке є психічне наставлення чехів на Закарпатті, про це сказав вожд чеських „імперіялістів” Розсипаль: „Ті посади тут вже нам усім **остогидли**, ми всі тут **чекаємо** менту, коли зможемо звідси **забратися**”. А той, для кого є погорда й хто приправлений постійно до втечі (хоче забратися!) не може бути справді небезпечним.

Тому то й Закарпаття, не дивлячися на зовнішню сильну чехізацію (уряди, вівіски, школи, тощо), на ділі в своїй гущі не чехізується і навпаки, абстрагуючи від тамошніх мадярів, мадярські ремінісценції живуть до сьогодні: мадярський вплив, що силою безвладности, утримується там до сьогодні, **підсилюваний** проти волі самими чехами, (поліційною політикою чеських „імперіялістів”), не дається ані порівнювати з чеським. Що більше, **якраз завдяки чехам** порівнювання нинішньої понурої дійсности з передвоєнним мадярським режимом спричинює ідеалізацію Мадярщини, без жадної зовнішньої в тому напрямку пропаганди. Тому то абстрагуючи навіть від мадярського ревізіонізму, сьогодні, в 17-ім році панування чехів на Закарпатті є далеко більшою небезпекою від чеських „імперіялістів” — мадяронофільство, дарма, що політично й воно, вже від 1918 р., збанкрутувало. Правдивими чехофілами навіть не є ті москвофіли, що користуються всебічною чеською допомогою й підтримкою: й вони є в душі мадяронами, подібно як жида, що виявляють ще найбільше охоти до чехізації.

Не диво, що місцевий український націоналізм має сьогодні далеко більше мороки з поборюванням духового мадяронофільства, ніж із якиминибудь іншими ворожими наміруваннями. І цей націоналізм це одинокий чинник, що чується в себе дома й в цілїм тім кублі поборюючих себе взаємно сил має найбільше даних на остаточну перемогу. Це й відчуваємо хоч би із таких, недавно сказаних, слів: „Ми молодь Закарпаття, уважаємо себе українською молоддю, молоддю великого Українського Народу, і чуже накидування нам національності уважаємо спробою розшматувати Український Нарід. Ми переконані, що фікція „русинської“ народности є абсурдною, а українська національність є й буде національністю не тільки Вел. України, Галичини, Буковини, але й національністю Закарпаття”.

Формування еліти.

Львів, у грудні 1934.

(Р—р). Воля нації жити, рости й володіти втілюється все в найкращих її представниках — її **еліті**. В дану добу історичного буття нації, еліта стає цим робом носієм тієї волі, **носієм ідеї нації**, що одинока дає **повну й єдиноправильну відповідь** на стан річей довкола й унутрі нації і свою відповідь **реалізує в житті з непохитною вірою у власне післанництво**. Еліта Нації в часовому унятті — поняття одновічне з самою нацією — крізь історію кожної нації тягнеться певна золота нитка, низана хотіннями й чинами **найкращих** кожної історичної доби. Ця нитка, — це **міт нації**, що стає основою для „вірую” кожночасної еліти.

Еліта не гине ніколи, доки жива сама нація, але не кожна еліта стоїть у рямцях реального стану річей на висоті завдання. Еліта зріла, що святить перемоги на фронті внутрішньому — мобілізації сил власної нації й зовнішньому — спрямування цих сил для підпорядкування оточення — це свідоцтво здоров'я нації, свідоцтво **незахитаности її волі до життя**. Еліта незріла — це ознака хвороби нації, така еліта улягає звичайно другій — „ніби-еліті”, силам упадку в нації, і хоч остає в дану добу носієм найкращих хотінь, то не формує життя. Починається криза в житті нації, що її вона або перемагає, видаючи з себе еліту, що вміє повернути керму історії на спасенний шлях, або нація — обезволена, з „ніби-елітами” на чолі, йде назустріч смерті.

Золота нитка історії України неперервана ніде в минулому, але вона густо-часто заникала до тендітної павутинки. В 1917—20 рр. еліта України — самостійницький табір ще дала себе перемогти соціалістичній „ніби-еліті”, але золота нитка з її рук перейшла до еліти, що саме нині з стадії остаточного формування, напередодні Великих Днів, та що її

вневдовзі покличе історія на рішальну пробу зрілості: **Еліти націоналізму!**

На західньо-українському селі співається нині пісня поета-селянина, пісня, що вийшла з-за мурів **Береги Каргузької**. Проста й без вибагливих римів, ця пісня, народжена там, де вся повинь чуття ненависти до поневоленого найшла негамований шлях для кривавого вияву, вона пориває **силою духа**, що закута в її стрічках. Ця пісня — це один із найбільше безпосередніх відблисків душі кольон того світу, що є носієм ідей **Української Національної Революції**, відблисків, що полоняють серця мільйонів. Починається пісня словами: „Вже час, вже час — народе, встань!”, а її кінець такий:

„Не спинить нас найтвердший меч,
Не здурить „братерська” облуда,
У полі, воздусі, на морі, землі,
Всі сили ворожі — зметемо самі!
 Бо ганьба й кайдани не нам,
 Не нам — а смерть катам!
Нехай на нас зніметься світ —
Ти, встанеш із нашої волі
Свята спадщино наших предків-борців,
Передана в боях і муках катів,
 Вкраїно Соборна, Вільна —
 Могуча і грізна!”

Нині ця пісня в устах західньоукраїнських мас — це мобілізаційна сила, так само, як легенда про Біласа й Данилишина, чи Корпана. Тільки тим, що в них горить героїчне світовідчуження, доступні такі методи виховання мас, і тільки за ними, як за морською ліхтарнею серед бурхливої ночі на морі зорить душа маси, спрагнена за **героїчним і величним**.

Вже в найосновнішому правилі формування еліти існує певний фільтр, що в ряди еліти допускає тільки найкращих. Тим фільтром є усе формат завдань, що їх еліта має до сповнення і зправила кінечність повного підпорядкування власного „я” — ідеї. **Тільки характери, мужі, а не пролази сповнюють ряди еліти.**

Можна говорити про проблему політичного наставлення одиниць, як про проблему **характерів** — тоді, коли еліта витворила собою настільки сильний духовий і силовий центр, що його діяння ставить перед кожним членом суспільності повсякчасно ділему: **За чи проти?** Коли мова про західньоукраїнську дійсність, то треба ствердити, що український націоналізм цей кристалізаційний процес у суспільності провів, і що його діяння довело до остаточного визначення себе в зовнішньо-політичному житті двох духових типів тієї суспільності у протилежних бігунах: націоналістичному й бігуні т. зв. опортуністичному. В націона-

лізмі окреслився тип **активний, ідеалістичний, тип члена еліти**, в опортунізмі — тип духово маловартісний, невідкличний зрештою продукт неволі нації.

Не дивлячися на найкраще психологічне опанування мас і найідеальніше доховання чистоти ідеї й якості кадрів її носіїв, еліта націоналізму на ЗУЗ — супроти що раз дужчих репресій займаця — могла б показатися в якийнебудь рішальний момент незрілої для малочисельности власних кадрів, що нині тисячами заповнюють ворожі табори й тюрми. Єдиний шлях, для постійного фізичного опанування занятих позицій і добування нових — це заповнення безперервного допливу провідницького елемента з рядів дорослу руху. Володіння душами молоді — найцінніша й рішальна позиція націоналізму, й для її оборони не буде ніколи за дороге ніяке зусилля. Позатим тільки якнайбільше поширення площини боротьби з ворогом здібне в нинішню хвилину піднести власні шанси боротьби до висоти ворожих. І це побіч проблеми молоді — другий найакутніший на нині момент в питанні формування націоналістичної еліти на ЗУЗ.

Процеси аналогічні як на ЗУЗ відбуваються і в других займацщинах, а передусім на СУЗ. „Ніби-еліта” всюди в відступі в боротьбі за панування над масами. Вона (на СУЗ: комуністи-українці, на ЗУЗ: світ партій) причалила чи причалює щораз більше до берегів займаця, або безпорадно розгублюється брутально оголомшувана ударами подій. На Україні в клубовищі хаосу щораз могутніше формується **стійке — порядкуюче ядро**. Нова еліта споена однаковим пристрасним, фанатичним хотінням, репрезентуючи всі верстви народу й усі його нині ще розшматовані частини, виростає на наших очах в могутній орден, що почав писати історію нації. Його грядучі перемоги відкриють нову світлу епоху в цій історії!

Внутрішні зриви.

Вбито Кирова... Якраз у часі, коли совітська влада, шукаючи закордоном опертя в можливих зовнішніх конфліктах, заподадливо твердить перед світом про свою силу та тривкість... Для демонстрації, що „ми такі самі культурні європейці” — Сталін пішов навіть на незвичайний йому шлях певного, хоч би формального, облегшення терору комуністичної диктатури. В цьому власне завданні, як теж у бажанні Москви скріпити свій авторитет в Європі, лежать причини „скасування” ГПУ, знесення карткового постачання й святкувань чисельних „переможних” ювілеїв. І раптом... стріл у Смольному! Несвоечасний, компромітуючий усю складну сітку того панування, що його старанно висновували дипломати з Кремля в Женеві та інших центрах міжнародньої політики.

Було від чого сказитися совітській владі!... І вона сказала — перестрашена й розгублена. Спекулятивний, брехливий стиль „європеїзму”, що ставав модний у Кремлі, зник, як примара!... Тюрму народів знову потрясли вистріли наганів. На поверхню знову виринув клясичний чекіст — „Ванька”, обмащений у крові безсудних розправ. Стоси жертв!... Більше сотні розстріляних, тисячі заарештованих у казаматах ГПУ. Так говорять офіційні дані... А неофіційні?! Відповідь на це може дати уява тих, що добре визнаються в **немаскованій** суті сталінського варваризму.

Яку несподівану небезпеку для влади створив атентат Миколаєва, свідчить хоч би те, що на місце подій, до Ленінграду, поїхав негайно „самий” Сталін. Паніка в комуністичних кругах нагадувала часи відомого кронштатського повстання. Напочатку розгублена влада навіть не встани була придумати зручного мотиву цієї події, що звалилася на неї, як сніг на голову. Було проголошено, що Миколаєв — це „ворог робітничої кляси”, потім — контрреволюціонер і „фашист”. Зачалися масові розстріли якихось таємничих „білогвардейців” у Ленінграді, Москві, а вслід за цим на Україні й Білорусі. Розстріли провадилися фактично без суду, без якихбудь віругідних доказів і мали характер не плянових превентивних заходів певної в собі влади, лише **панічної** розправи з тими людьми, що мали нещастя знайти-ся „під рукою” чекістів у найбільш гарячий мент.

Після тверджень совітської преси, ці білогвардейці „пролізли” в ССРСР із метою організації терористичних актів на представників влади, що в наслідку мали викликати... „інтервенцію закордонних чинників на ССРСР, для звалення існуючого режиму”(!). Замішано до справи якихось анонімових „консулів”, що ніби з ними конферував Миколаєв і діставав від них гроші на підготовку терористичної акції... Самі „білогвардейці” були якісь дуже відважні (але не дуже мудрі!...) люди, бо більшовики твердили, що переходили вони стисло обсаджений кордон із цілим арсеналом „бомб і мавзерів” по кишенях... Серед цих одчайдушних „бомбістів” знаходимо... Антона Крушельницького з обома **синами** (вже розстріляними) і Юліяна Бачинського. Як ці клясичні галицько-більшовикоміфільські виродки з психологією спекулянтів і душею трусливо-рабських чинуш обернулися в „терористів” — це вже складає таємницю винахідливості ГПУ!

А втім і сама влада не дуже розраховувала, що опінію цю її верзію про „закордонну інтервенцію” прийме за віругідну; вона навіть не постаралася пов’язати атентат із масовими розстрілами. Акт у Смольному вимагав від неї щось зробити — „на всякий випадок”... Тим гістичним „щось” і був новий терор, що своєю жорстокістю пригадав населен-

ню СССР колишні часи Урицького й Дзержинського. Першим відрухом Кремля було прагнення **залякати** маси згідно з засадою „соціалістичної законності”: **краще знищити тисячу невинних, ніж випустити з рук одного винного.**

Та дальший розвиток подій, мимо бажань влади, викрив їх дійсний підклад. Піддержувати попередню версію про „інтервенцію” ставало просто незручно, що більше, що закордонні консули в СССР могли зголосити протест проти провокативного втягнення їх в уроєну „змову”. І Москва видвинула нові офіційні аргументи... Вона пов'язує тепер атентат Миколаєва з підпольною чинністю старих опозиційних зіновевсько-троцькістських груп, що ділають у середині компартії. Совітська преса в останньому часі кидає громи на партійну опозицію й вимагає „більшовицької” розправи. Бувші вожди опозиції (Зіновев, Каменев, Фьодоров, Вардін, Залуцький, Євдокимов та інші) притягнені до відповідальності перед спеціальною комісією наркомвнутрдел'а. Закордонна преса доносить, що Зіновева й Каменева відправлено вже на заслання на Соловки. Та мимо цього, ми схильні припускати, що сталінське політбюро нарочно розрекламує Зіновева та інших опозиціонерів, щоб за їх іменами сховати від opinіi ті розкладові процеси, що заглибилися в самій „відданій вождеві” і стократ вже перечищеній компартії.

Слід зазначити, що розклад компартії зачався вже в останніх роках життя Леніна. Лише авторитет і тактична зручність лєнінської політики здержували його на якійсь межі, що перешкоджала йому виллятися в унутрішній зрив. Гниття компартії з новою силою виявилось після смерті Леніна, коли з'явився Сталін. Сталінові бракувало прикмет, що визначали Леніна. Інтелектуально він стояв нижче Троцького, Бухарина, Зіновева та інших представників „старої більшовицької гвардії”; серед неї він не міг сподіватися здобуття безкритичного авторитету. Це рішило долю самої „старої гвардії”!... Методичний у досягненню особистих цілей, впертий, безпринципний і мстивий у своїй обмеженості, Сталін послідовно купчив у своїх руках владу через обсадження партійного апарату „своїми” людьми: Кагановичем, Ворошиловим, Кировим, Орджонікідзе та іншими представниками „дрібноі сошки”, що в лєнінським періоді революції перебувала на трет'юрядних провінційних місцях.

Вдячна кліка не лишилася в довгу в свого „хазяїна”. Методами кривавого терору зачалася „канонізація” зручного „кавказького чєлавека” на непомильного, найздібнішого і найгеніяльнішого вождя світового пролетаріату... Хто з громадян у СССР хотів жити — мусів вірити, що це дійсно „факт”, а не демагогічна рекляма. Деспотія Сталіна викликала спротив у компартії, особливо серед її старого

активу. Та особливо гострих форм ця боротьба набрала в зв'язку із „генеральною лінією”. Ми вже не раз писали, що політика Сталіна є відмовлення від комуністичної доктрини; нею перестали кермувати сталі принципи, бо пануюча кліка не знає вже інших цілей, крім збереження влади, що випадково опинилася в її руках.

Рештки ленінської „старої гвардії” не могли так легко погодитися на сталінський „соціалізм”. Створилися чисельні опозиції — правої й лівої орієнтації — очолювані Бухариним, Троцьким, Зіновєвим, Томським, Каменєвим та іншими провідниками компартії. Опозиція Зіновєва пізніше об'єдналася з троцькістами, видвигаючи протисталінську теорію неможливості будівництва соціалізму в одній країні, борюючи сталінський держкапіталізм і вимагаючи застосування демократичних засад всередині компартії, замість бюрократичного централізму „апаратчиків”. З надзвичайним напруженням Сталінові вдалося здусити опозиційні угруповання. Після ряду чисток компартії, коли в окремих районах „вилітало” до 30—50% всього складу партійних організацій, було урочисто проголошено, що всі підіривні сили всередині компартії ліквідовані і що вона — „міцна як ніколи” — огорнена прагненням віддано служити „вождові”... Вершком слави Сталіна був цьогорічний XVII з'їзд. Однак, гучна трампація його фальшивих сурм нас не обманула! З нагоди XVII з'їзду ми писали*), що компартія гние та що її розкладу не всіля спинити ніяка галаслива демагогія Москви.

Атентат на Кірова й далі зв'язані з ним події засвідчують, що ворожі владі СРСР сили проявляються з усе більшою виразністю. „Ліквідовані” (який це вже раз?!) опозиції знову вийшли на поверхню, мішаючи в найбільш важкий мент вже розложені карти „великої” совітської політики. Та заходить питання: чи дійсно мотором цих небезпечних для влади сил являються вожди старих внутріпартійних опозицій і рештки їх прихильників?... Ми в це не віримо. Переконані, що кампанія проти Зіновєва та інших опозиціонерів це лише засіб закриття далеко поважніших процесів, що відбуваються в середині компартії.

Компартію виразно підточують нові сили, що на ділі мало мають спільного з правовірно-комуністичним доктринерством колишніх троцькістських, зіновєвських та інших опозицій. Чинність цих нових сил характеризує спротив тим наслідкам, що їх створила сама комуністична революція й сталінська диктатура. В корінній Росії боротьба йде по лінії соціальної, за збереження решток життя, зруйнованого божевільним експериментаторством пануючої кліки. На окупованих чужонаціональних територіях, насамперед на Україні, соціальні змагання щільно в'яжуться з національними, виливаючись у жахаючі Москву революційні націоналізми.

*) Інж. М. Сціборський, „XVII з'їзд компартії.” У С. ч. 61—62. Рік II.

Рішальним є те, що в цю боротьбу втягаються вже **масові партійні елементи**. Досвідчені в умовах сталінської деспотії, влучно лавіруючи між десятками „чисток”, прикриваючись офіційною фразеологією — **вони прямують туди, куди їх владно кличе здорова народня стихія, що її продуктом вони самі є.** Цей процес з особливою силою унагледнюється серед „комуністичної” молоді; з такою силою, що Кремль вимушений був викинути нове ударне гасло **боротьби з тими, „що відривають комсомол від старого комуністичного проводу”**... Останні масові арешти „контрреволюціонерів”, що серед них бачимо членів компартії й комсомолу, показують, що розклад сягнув надто далеко. Це усвідомлює й Москва. Безсудні розстріли „своїх” же ніби людей вказують, що вона власне в тому переконана...

Новим терором силкується Москва згасити гарячу, пристрасну волю підпілля, що підготовляє внутрішній зрив. Та, думаємо, намарне! Години катастрофи зближаються над пошурою твердинею Кремля. Москві моторошно від передчувань невідомого завтра... Безсильна в своїй скаженості, вона й прямує по лінії найменшого спротиву — спішить впитися кров'ю...

Інж. М. Сціборський.

Читач.

Літературні нариси.

Роки 1933—34 принесли значне оживлення українського літературного руху — поза межами ССРСР, де від початку т. зв. п'ятирічки, пересічно від р. 1930, українська література під брудним чоботом окупантів-москалів рухатися вже остаточно не може. Протягом цих двох останніх років у Львові вийшов ряд творів, що викликали значне зацікавлення як з боку критики так і читачів: „Зорі світ заповідають” Галини Журби, „Козаки в Московії” Юрія Липи, „Волинь” Уласа Самчука. Особливо останній твір викликав одностороннє признание, ряд довгих статтів і критичних оцінок на сторінках органів різного партійного забарвлення; оцінок, що визнають за автором першорядний епічний талант, а за твором — вартість класичного. Словом — гармидер, галас, гам, музика...

Але доводиться зауважити, що всі ці твори, що якось цілком випадково нарешті побачили світло денне аж тепер, цілими довгими роками марнувалися в авторських архівах і могли б, чого доброго, марнуватися ще дальші роки й цим без сумніву відсунули б раптовий вибух рецензентських захоплень та дитирамбів ще на кілька років. Давніше ці автори роками, майже десятиліттям ніде не могли знайти собі видавців, видавництва уперто відмовлялися друкувати „капітальні твори”. Але треба зауважити, що найбільшу

вину за літературний застій повоєнної доби поносять не так видавництва, що в справах нових літературних творів здебільшого дійсно не встані самостійно орієнтуватися, як ті саме особи, що тепер пишуть такі довгі дитирамбічні статті: — редактори літературно-критичних відділів щоденної й ін. преси („Діло”, „Новий Час”, „Нова Зоря” й ін.) мають стільки можливостей для того, щоб чинно сприяти розвоєві української літератури, гостинно вітати нові таланти, містити на просторах сторінок своїх часописів хоч би й найбільш „капітальні” твори. Але треба ствердити, що саме ці журналістичні потентати якщо й сприяли чому, то лише появі перекладів (і то перекладів дуже недбалих) старих чужих авторів (Доде, Бронте, інколи дещо новіших — Шпіттелер). Поза тим всі ці журнальні трибуни уперто й ригористично затримували в нашій літературі сокальський кордон (що ділив Галичину від Волині перед війною, прим. ред.) з більшим навіть успіхом аніж це робить навіть польська адміністраційна влада. Тому треба уважати за найвищу непослідовність те, що тепер роблять „Діло”, „Н. Час”, „Н. Зоря” й „Назустріч”, тим більше, що з цих авторів і Самчук і Липа належать до співробітників „Літературно-Наукового Вістника”, на який від кількох років провадили всі львівські літературні й журнальні групи одчайдушний і одностайний штурм і натиск, аж доки ЛНВ в липні р. 1932 соборно не знищили... Ознакою доброго журнального тону всіх — від правих гетьманців і католиків до лівих соц. рад. комуністів — було: громити нещадно й безоглядно саме ту літературну групу, що купчилася навколо ЛНВ і його довголітнього редактора Д. Донцова. Тепер можна остаточно — в обличчі хору цих раптових узнань і дитирамбів — ствердити, що саме ця група крізь бурю й снігові завої сучасності самотно й гордо несла прапор національного українського мистецтва, не вважаючи на свисти й крики з височин офіційного Олімпу львівської критики.

При іншій літературній політиці згаданого Олімпу минулі роки в нашій літературі не минули б такою мовчазною пусткою... Добрий критик, свідомий своєї відповідальності перед нацією, може бути визначним організатором і промотором літературного руху, натомість критики протилежного знаку не оживляють а вбивають життя і творчість.

І. Юрій Липа.

„Козаки в Московії” Юрія Липи — монументальний твір, в якому автор незвичайно вдало відтворює старовинну українську мову, звичай і цілу психологію давньої героїчної козацько-лицарської України середини XVII століття. За Юрієм Липою в минулому лежить довгий шлях, повний визначних творчих перемог і досягнень. Незвичайно ощадний у словах, Липа в своїх двох збірках віршів „Світлість” (1925) та „Суво-

рість" (1931) дав стільки нев'янутих взірців високої, прекрасної і мужньо-суворої поезії! Дав також ряд віршованих драматичних етюдів та сцен (Бенкет, Поединок, Вербунок, Ярмарок і ін.), в яких виявлене незвичайна уміння опановувати таємниці високої трагічної мови, піднесеного героїчного стилю.

Всупереч сентиментальним і плаксивим уподобанням старої драгоманівської української інтелігенції, наперекір жалібним традиціям української лірики кінця XIX і початку XX століття, коли почали цілковито забувати справжній зміст вогненної поезії Шевченка, коли самотний Чупринка ще зберіг в собі щось лицарське, а літературна еліта — символисти чи модерністи за винятком суворої й войовничої Лесі Українки (я маю тут на увазі лише поезію) всі були немічними естетами, містиками і мешканцями „високих келій, самотно таємничих" (М. Рильський). Юрій Ліпа, що виступив у повоєнні роки десь близько року 1920 бере собі за знак на своїм щиті — немилосердя:

Я взяв собі за знак немилосердя,
Що надо мною — втіленим драконом;
Його брилянтове, сліпуче осердя
Дарує зло палахкотливим сконом,
На свисти, на виття, на полохливі кроки
У світлі білому цвіте мій гордий спокій.

(Примітка :)

Треба дивуватися, до якої міри українська передвоєнна поезія була цілковито позбавлена передчуття настання грізних для нації і цілого світу подій і катастроф. Одні (більшість) невтішно плакали, але чому саме плакали, ніхто з них до ладу не знав, другі, як Чупринка навпаки удавали з себе незвичайно бадьорих і сміливих та хоробрих, треті — символисти — взагалі усунулися — впрост до високих келій, самотно-таємничих. Деякі тремтіння передчуття можна ще вбачити в поодиноких уривках Лесі Українки, але все це було таке далеке від вогненно-ясного „Загинеш, згинеш Україно, не стане сліду на землі" великого Кобзаря України, висміяного професором етнографії й обскурантської колтунерії Драгомановим, спрощеного до непізнання С. Єфремовим, незбагненого й відіпханого Євшаном. Тим дивніше знайти на сторінках передвоєнного ЛНВ такі рядки одного стандартносимволістичного поета:

Чим же ми, бліді онуки,
Час прославим свій грізний?
Що залишимо нашим дітям
Ми на спогад зворушний?

(Ігор Улагай : Кобзарі, ЛНВ, 1911, IV).

Але треба зазначити, що „спокій" Юрія Липи зовсім не блаженний Санчо-Пансівський спокій залюбленого в тиші й

добрій страві обивателя, а геральдичний, так би мовити, спокій гордості і сили, яка що хвилини може взятися за здобування нових світів.

Чинне, динамічне ставлення поета до світу окреслене ним в такій хвалі неспокою, прискоренню, здобуванню :

Старим, старим законом
Створено, браття, нас
На те, щоб ми розгоном
Переганяли час.

І в цій розкоші розвою,
Нам забраний брали рай,
Бо то — найбільше : — собою,
Собою життя сповняй !

І гнів, і блискучість мислі
І жаль, і волі „вперед”

Окрили, вбрали, нависли
Упоюють мій лянцет.

Неспокій, — вічний фехтунок
З прокляттям роду людей, —
Чи ж то не є подарунок
Долі самої моєї ?

Скажи ж мені, Сліпа Сило,
Що так мене рвеш у бій,
На те ж ти мене створила,
Щоб ставить чоло Тобі ?

Не мінлива вічно змінна крива чуттєвих примхливих переходів від настроїв занепадницьких до піднесених, а незрушима воля будування керує поетом :

І нація — не Геенна
І знижень і поривань,

Лишень тріпотливі звена,
Що треба знайти — зв'язать.

Поет вітає боротьбу, герць міцних волей :

Ми такі упиті
Тим, що вона є знов, —
Що нам наші забиті
І наша кров.

Ми такі повні — щастя
У цей великий час, —
Сподобись, земле ; причастя
Сподобись, земле, нас.

Камінною гордістю будування, нестримного й величного віє від таких рядків поета :

Мій знак — то поміч Батьківщині,
Вдячність — Батькам, Братерству — шана,
Мій знак — де все стоїть в руїні
Там вежа нова змурована,
Слабим — то захист, тим, що впали —
Сурем хорали.

Або від такого його заклику :

Праця, праця, в кожній годині,
Напружена, блискуча над собою, над усім.
Україні, людині, просто світлій днині
Складаю працю, як будує дім.

В „Баляді минулої війни” поет створив такий міцний пам'ятник незломності героїзму :

Монітор Гляттон стоїть на рейді в порті Дувр,
26 морців на моніторі, і кожний — як тур,

В кожному бичача, стара Англія цвіте з лиць
Повна дружності, жадоби влади і криці.

Осінь вісімнадцятого року, воєнний порт.

Панцерники, амуніції склади, ескадри, коло хорта хорт.

В порті пожар ? Де ? На Гляттоні клубами дим.
 Перекинеться вогонь, зірве все здухом одним.
 В адміралії терпкі лица : — 5 секунд — Вперед —
 Монитор Гляттон має бути торпед —
 Торпедований. Рик міні і їх немає 26-ти.
 І от — мовчання, страшніше за плачі. Не зідхайте !
 І їх не ховають. Просто — на морським дні.
 І пропливає ескадра з салютом їм.
 Так, то Англія пливе залізна, одно лице, —
 Воно глянуло на монитор Гляттон — і він воскрес.
 Він є знов і він міцніший. Спокійні монітора морці.
 І стоїть, як міць, на рейді і віють прапорці.
 О, залізне єднання, незмінний де є наказ,
 Перед тобою згинаю коліно й не раз
 Усі ваші плачі, сантиментальности, жертви
 Видаються мені мертві.

Надзвичайно глибока змістом епітафія М. Білінському,
 забитому червоними москалями підчас листопадового походу
 року 1921 на сніжистих просторах Волині :

Хоч я умер, беззвучні ці рядки
 Хай сповнить зміст могутній, багатоцвітний,
 Що з ним життя моє вливається в твоє,
 Усе ніщо на світі : бенкети веселі,
 Уквітчана зрадлива гра любови
 І здобуття прихильности людської.
 Я смертю вирізьбив ; ти стань і прочитай :
 Одно святе є в світі, — кров людей хоробрих,
 Одні живуть могили — вірних батьківщині.
 Незвичайно зворушлива посвята поета небіжчикові бать-
 кові :

I.

Шляхетнее чоло могого Батька
 Укрийте поцілунками троянд
 І в рученьки його вкладіте берла
 Од трьох світів сотворених суквітно :
 Золотохвильних, теплих нив південних,
 Високих гір, блакитноверхих гір,
 І моря, моря, що бує вічно ...

II.

В мій країні пишній,
 Мій Батеньку, творіте службу Божу,
 З життям людським довічно будьте злиті !
 Немов шумні вітри, що віють без спочинку,
 Немов грімучі води, випорснені в далеч,
 Мов соняшна теплота, розвивайте землі, —
 Душе великая в незмінному пориві.

III.

Я бачу їх на скелях. Там, — де море.
 Ось Правда йде в плащі із левіх шкір,
 Ось Вірність тихая із нею розмовляє,
 Ось Непідкупність з золотим ключем,
 Ось і Братерськість, що з орлами з міді,
 Їх обіймає любо. Ось дуб лавровий
 Вінок Знання вбирає, й усміхом Краса
 Дарує всіх гостей Душі, що гідна.

Чуєш ?

То Перемога в сурми трубить. І цвіте Земля.

IV.

Благоловен, Татусю, час Великих Дум,
 Стежки майбутности, що Ваші стопи ранні,
 Кривавлючися, протоптали нам.
 Ось вийшли ми високо. Кожний диха важко,
 І мужність кожному в життю єдиний щит.
 А я де гляну, — Вас знахожу, Батьку...

Незвичайно сучасні й актуальні думки й відчуття Липи, не вважаючи на всю ніби зверхню архаїзованість його мови й образів. Взяти хоч би його „Суворість” :

I.

Хто має суворі очі
 І уста затиснуті міцно, —
 Помолімося єдиному Богу,
 Королеві всього світа !
 Він розкрив над нами небо,
 Наказав володіть землею, —

Пресвятих таїн тайна,
 Незміримої початок,

Повстаньте довкола віри,
 Лицарі Вічної Житні, —
 Хто має суворі очі
 І уста затиснуті міцно !

II.

Повстаньте, як панцирна навала, —
 Кожна хвиля Житні є велика,
 Невисловима — мить. І тільки віра зостала
 Для Чоловіка.
 Тільки віра вища
 І чеснота в будові
 Вирве душу з грища
 І правду з крові.

Примітка. Слово *житнь* взяте поетом з старо-української мови не цілком покривається з сучасним „життя”. Під *житню* предки наші розуміли лише життєву могутність, силу, радість й відвагу.

Деякі речі у збірці „Суворість” глибоко просякнені містичним фаталізмом стародавньої романсько-готицької доби, доби розквіту давнього Києва. Ось наприклад :

Час людини, як вовк, утікає,
 Він біжить безупинно, кульгавий,

А попереду — війни безкраї,
Сотворитель — у славі.

Час людини жене в неспокою,
Він розсипеться порохом сірим, —
Ось проходить ясною стопою
Новотворчий незміром.

Цим самим настроєм просякнена й поема Липи „Князь Полонений“, що її І. дія має відбуватися в добу ранніх християнських походів :

I.

Господь міцним мене створив
І душу дав нерозділиму ;
І вчув я шум весняних нив :
„Звільни вівтар Єрусалиму !”
Лунало в палацах, як ріг :
„Град Божий визволь із полону, —
Там на розтоці всіх доріг
Земля прикраситься в корону !”
Де стану — Божі вістовці
Кладуть у душу слово Боже.
І берло у моїй руці
Вказало далечі ворожі.

II.

Блаженні — сміливі бої.
Ми йшли як світло гонить тіні ;
Єрусалимській гаї
Розквітли здалека в промінні ;
Кипіли наші прапори :
Ми станемо на горнім лоні !”
Та демон пристрасної гри
Зв'язав оковані долоні.
Ох, Сарацинко, ти як цвіт,
Що дивними медами повен, —
Несити їх забув привіт
Ще неосягнутих верховин.

Надзвичайно рельєфно окреслені в Липи українські міста. От перед вами Полтава :

О чашо ніжності, безсмертна Полтаво,
О чашо радощів, зеленострунна пісне,
Ти — скерцо фарб, як пестощі первісні,
Ти — промениста прадідівська славо.

Гаї, гаї твої біжать у співнім танці,
І в селах вітер славить — шелевіє
Твоїх дівчат виспівливі сап'янці
І погляд усміхнений і загнуті вій.

Це в тебе — лиця прості і зміїні,
І сила кутая і погляди нехмурі,
Це в тебе, — впоєній переситом княгині,
Гимн розкоші, відвазі і натурі.

Яким відмінним від неї уявляється похмурий і нерадісний Львів :

Могутен став він на земному лоні
І повен пихи голову підніс ;
На степ подільський, буковинський ліс
Зорять Копця зіниці ясні й сонні ;
Юр молитовно звів свої долоні,
В сільветах веж церковних біль завис,
Бо в місті пишному поломаний є кріс,
У місті Льва — забави вітрогонні. — —
Ви, що Живі, луно десятиліть,
Ви, Янова хрести, Личакова берізки,
Почуйте голос і страшний і близький, —
Так мовить Бог наш : — Знайте і мовчіть !
Збудую тут твердиню в вічному гарті,
Як камінь гордощів, як камінь, що на варті.

Незвичайно яскраві, своєрідні й зворушливі в збірці „Суворість” усі речі, присвячені рокам визвольного зриву. Беремо кінцеву частину циклю „1917” — де такими короткими і стислими словами передано образ похорону українського вояка, розстріляного москалями ; похорону одної з перших жертв у цій довголітній боротьбі, що до нині точиться, без упину :

„Розстріляного закопати.	Вона не вмере, та Україна,
Над ним ридатиме ще мати	Вона живе, вона єдина,
І приговорить пан-отець.	І в ній — корона душ.
Три сальви в мутне небо з криці!	А ви, що стали тут довкола —
Засни, дитино ! Спи, аж ниці	Шапки здійняти ! Нижче чола.
Уславлять твій кінець.	Спи брате ! — Кроком руш !”

(Примітка : не для читачів і не для друку : „Ниці” — нікчемні).

„Голос забитого” в тій же збірці промовляє :

Вознесіте знамено	Це твоя корогва, Україно,
Святого великого краю !	Надо мною клекоче, —
Говорить серце надхнено.	Хто ж мене вбив безневинно
Говорить серце : „я знаю !”	За мої вірні очі ?

Рік 1919, рік найбільших розпачливих зусиль і найбільш драматичної боротьби знайшов на сторінках „Суворости” так коротку, але вичерпуючу передачу :

Порохом Україна взялася.	Не говоріте слів : слова — то
Чорна біля гармати стоїть.	вороги !
Не говоріте теорій, бо теорія	І біля Неї люди в подертій одежі
продалася,	Біля Неї босі полки,

Що боронять останні межі. залишають,
 Що моляться тільки їй. покидають
 — — — — — Свій рідний край.
 І ось відступають у розривах, Державо, ти була як огненна
 Усе рідших розривах гранат, злива.
 Відступають, Державо, прощай !
 („Відступ”)

В іншій книзі своїй („Світлість”, що вийшла року 1925)
 Юрій Липа виявив себе незрівняним майстром чутости й
 ніжности.

Ось тонко окреслений весняний світанок :
 Світанок свіж і синь І став, і сон,
 Віль черешневих грон, І шепіт твій, що час
 В'юнкого човна тінь Це — наче білий птах,
 Над тьмою баговинь, Здрігання рук твоїх
 В моїх руках.

А от незвичайно оригінальне відзеркалення вражінь до-
 би пізнього літа :

На тихий день, на став, на міст, І коло темного весла,
 На дзвінкість стиглую садів Перекликальні в самоті,
 Упала срібна пісня дів Вода глибока пронесла
 Дощем розірваних намист; Слова печальні і прості.

А от ще мистецький начерк дня, повного бурхливих і ве-
 личних змін :

Був день, як плач, а потім горд і гнівен :
 У колісницю відьм запряжені пси
 В огні шаліючи, гарчали на ліси,
 На степ, на зляканість...

І — німо.

Післязливен

Зіп'явся міст, Вечірняя зоря
 Із сутіней глядить на гри семибарвисті
 На хмари у шаленій душній ристі,
 На учту янголів, що тепло догоря
 У глибині високій, променистій.

Прозорою легкістю віє від цього малюнку вітряного літ-
 ного дня :

Біжать хмарки, І з буйним, вільним заручись,
 І гнуться в полі Що скаче в сонящнім роздолі,
 Лехкошелесні колоски; Немов зміїста рись
 Здається журних дум — доволі На волі,
 Обручку жалю зкинь з руки, Пригнувши чуйні колоски.

Ранковим, юнацьким ідеалізмом осяяна творчість Юрія
 Липи доби „Світлості” :

В степу, де миються ховрашки, Бо нині в зелені гайовій
 На небесах, де спокій ліг, Серед дубів, — що на рівні,
 Куди зирну, там легкі пташки Я з дивним птахом на розмові
 Грайливих усміхів твоїх, Тізнав закони чарівні,

Що ти є скрізь, що дише злотою
Твого імення вся земля,
І смуток рожі попід плотом,
І марш оружний короля,
Що світ — жіночість незрівнянну
У вірности, що світлом є, —
І в серце глянув він моє,
І очі мав як ти кохана.

Той самий гімн вічній жіночості брешить і в цій речі:
Безсмертності убір,
Божественне слово,
Мій спокій облягло
Могутньо і шовково.
І Ти, і Ти — в мені.
Як сонце, що навіки
Будучі й давні дні
Злило золотолике.

(Далі буде.)

Бібліографія.

Евген Маланюк. Земна Мадонна. IV книга лірики. Видавництво „Київ". 1934. Друк. Медицький—Тиктор, Львів. Стор. 102.

В цій книзі одного з найвизначніших сучасних українських поетів зібрані вірші, написані ним протягом останнього, такого нерадісного для нас українців десятиліття. Ввесь жах і вся розгубленість нашої доби яскраво відбилася в цій збірці. Незвичайно характерним для сучасності вважаємо вірш Маланюка „Візія", надрукований на останній сторінці цієї збірки:

Все, що має статися, вже сталося	Білим сонцем встане Страшний
День тверезий, праця з-під ярма	Суд.
Чи ж почую, як щоденний галаз	Він дихне холодним духом бурі
Перетне архангельська сурма,	І змете руїни, як сміття.
Обагриться небосхил криваво.	Ані Божа Мати, ані Юрій
Розчахнеться зимна височінь	Людського не захистять життя.
І велике мовчання, як слава,	І душа без стін і без одержі
Людське серце візьме на мечі.	Встане перед карою Руки...
Літаки закрутяться, мов листя,	Тільки вітер в Книзі Спостере-
Башти захитаються й падуть.	жень

Десь зо Сходу зпоза передмістя Перелистуватиме віки.

Дух несмертельного Тараса („На Тризни") викликав в автора надію на поворот вогненної весни:

І той — з-під брів — налятий гнівом зір,
І та — з-під уса — усмішка-докір,
І криця та, що в кремезній статурі
Завжди бренила жадобою бурі;
І ті уста, що з них, як гураган,
Гремів і пік пророчий твій пеан;
І думи ті, що гострим лезом їді
Прокреслились грав'юрою на міді;
І ярий дух, що повнив тіло вщерть, —
Все це в віках, пропалюючи смерть,
Живе, горить, сумління нам тривожить,

Вирізблюючи тварі — образ Божий.
 І як могла ув'язнити труна,
 Коли крізь ню палахкотить весна!
 Як гимн огня, як рокіт многострунний
 Могло згасить дубове віко трунне?!
 Бо канівська земля, що налягла,
 Лежить не тяжче орлього крил'я,
 І віко трунне скинеш ти, і камінь
 Затиснутими гнівно п'ястуками.

(В річницю Шевченкову 1929 р.)

Інколи, знаходимо в цій книзі спогади про дні останньої українсько-російської війни, що з них найкращий певно є „Листопад 1920”:

Над вечір перейшли. Всю ніч крутила вири
 Листопадова тьма ревуча і вручка.
 Будив щоразу сон — лілейна і кріхка
 У чорному степу ти підлягала звірю.
 І мертвим був той звір.

А ранком білий вирій
 Крізь сонце смерти встав: під кригою ріка,
 Хати в пухкім снігу й блакить така лунка,
 Немов ввесь світ завмер в смертельно-срібнім мирі.
 І раптом — телефон. „Привезено два трупи
 З вчорашнього”...

Підніс брезент і — не забудь! —

В залізних корчах лиць навик залякла лють,
 Криваві п'ястуки й набряклі криком губи,
 В двуколці тісно так лягли плече з плечем.
 ...Останній заповіт землі... Вже за Збручем.

Високою доскопалістю, як зрештою багато інших речей цієї книги, визначається титульна поезія цієї збірки — „Земна Мадонна”:

Як іонійська колона
 Рожевіє дівочий сніг,
 Ховаючи опуклість лона
 В лілеях рук, в лілеях ніг.
 Єдина! Не ображу зором
 Двійник Мадонни на землі.
 Ось пурпуром Цитери — сором
 І на щоках і на чолі.

І б'ється кров в блакитних венах
 Як птах під вітром весняним.
 В яких готичних кантиленах
 Навіки виспівати гимн!
 Гам — Приснодівою — Мадонна,
 Тут, на землі, зорієш — ти,
 Що в пурпуровій мушлі лона
 Ховаєш перлу чистоти.

Яскраво віддано в поезії „Думи мої, думи”... контраст між соняшним минулим і трунним нині:

О, земле вічна, ти — одна на світі! —
 У небі глибиніє древня синь,
 Внизу — прозора велетенська тінь
 Від хмари, що жене південний вітер.
 І при балках оселі завітча
 Вишневий цвіт, розквітлий снігом сонця, —

Твій шлюбний цвіт — та срібная парча.
 І чорні очі глянуть крізь віконце.
 Ой, вийди в сад, що бжолами бренить,
 Поглянь — земля справляє з сонцем шлюби!
 Та вдарить час. Мов меч, упаде мить...
 І нікому тоді оборонить
 Твою весну від вихору і згуби.

Настрої сучасності поет в закінченні цієї речі (на наш погляд — центральної в цій книзі, як „Варязька балада” була в попередній збірці автора — „Земля і Залізо”) передає так:

Вже й ненависть згаса, а я не вспів
 Її вогнем твій смуток запалити.
 Часами чути панахидний спів,
 Часами — скрегіт...

Просторінь та вітер

Все поглинають. І відходиш ти
 За сиву млу, в сльоту дощів осінніх
 І не збагнуть, як пророста насіння
 Між бур'яну та будяку пустинь.
 Голодним вовком виє листопад.
 Все полягло в єдиній пізній жертві.
 І нікому повстать і наступать
 В осінню муть, де голос вже завмер твій,
 Де губиться шматками сивий степ.
 Де в глибині твоєї цвинтарно-мертвій
 Зерно зітліле пружиться й росте.

Настане час — зійде — і встануть Мертві.

Дуже зрідка поет креслить короткотривалі хвилини заспокоєння і тиші, що від них усе лиш більший і нестримний повстає біль і тривога:

І сонце, й мед — і плодоносен	І яблуні, вагітні плодом,
Кінець Господніх трудних літ.	Солодкий простягають дар,
І ось нас коронує осінь	І закривавив пізнім глодом
Простою радістю землі.	Глинисті щоки довгий яр.
Хай в далені — піски безплідні,	А ввечері — дихання Бога,
Хай дольні будні, злидні, сум,	Осінні зорі, срібний ріг...
Над нами золото полудня	Чому ж така мені тривога
І вічності блакитний шум.	На роздоріжжю трьох доріг?
Бренять потомленії бжолі,	Чому ж холодне сонце болем,
І тиша — майже нежива.	Щемить від тиші голова
В грезет стерні порожнє поле	І над осіннім зжатым полем,
Так пишно одягли жнива.	В блакить летять мої слова?

Глибиною й напруженістю патріотичного почуття, багатством ідей, високою культурою віршу ця книга, рівно ж як і попередні книги цього автора (Гербарій, Стилет і стилос, Земля і залізо) дуже могла б придатися початкуючим нашим поетам, що сміливо могли б піти слідами стількох молодших

авторів як Богдан Кравців, Михайло Смола, І. Косенко (І. К.) Боевір, Богдан Ігор Антонич, Ф. Могіш і Зореслав, що від дотику до творчості сучасних майстрів української поезії (Юрій Липа, Леонід Мосендз, Максим Рильський, Микола Зеров, Марко Антіох, Олекса Стефанович, Юрій Клен, Олена Теліга, О. Ольжич, небіжчик Юрій Дараган) так швидко і природно упевнили свої молоді сили й удосконалили свою умілість і переможно рушили на шлях творчих змагань і здобутків. В цій області приклад, що нам дали молоді наші поети, що групуються навколо львівського „Дажбога” та празького „Пробоем”, мусів би вплинути й на решту наших молодих сил, що вони ніяк не можуть вийти поза межі наслідування дещо перестарілих взірців віршування, що їх залишив Грінченко, Кононенко й інші пересічні поети давньої, ще передвоєнної доби.

Хронікер.

Літературна хроніка.

Останніми тижнями у Львові вийшов ряд видатних і цікавих творів: „Проклін Крови” — збірка гуцульських оповідань Ростислава Єндика, „Три Перстені” — лемківська (тема тично, не мовою) збірка молодого поета Богдана Ігора Антонича, що слідом за своїм визначним попередником Богданом Кравцевим почав дуже вдало й добре прищеплювати загально-українську літературну мову т. зв. галицькій поезії. (Справедливість вимагає зазначити при цій нагоді, що Святослав Гординський майже в рівній мірі звертається до загально-українських способів висловності у своїй торішній збірці „Барви і Лінії”), „Вогонь і Попіл” — збірка еротичної переважно лірики Наталі Ливицької-Холодної, „Лилінева Отрута” — збірка оповідань Василя Левицького-Софронова, „Марія” — оповідання нашого старого й доброго знайомого Уласа Самчука, „Черлень” — перша збірка поезій Юрія Косача.

У грудні місяці минулого року москалі розстріляли в Києві більше число українських культурних діячів, серед яких був і один з найвизначніших сучасних українських поетів Григор Косинка (народ. р. 1899), поети Влизько (нар. 1904), Фальківський (нар. 1898) і Мисик. Влизько був поет комсомольський, залюбки оспівував також море і життя морців; Фальківський, народжений в Кобринському повіті колишньої гродненської губернії, отже на крайній півночі українського Полісся, перший увів в українську поезію цю своєрідну закутину українських просторів; Мисик був інтимний і ніжний лірик. Визнаючи видатне значення творчості розстріляного московськими катами Косинки, ми по змозі постараємося в одному з найближчих чисел спинитися докладніше над розвоєм його творчості й рівнобіжно дати уривки з його речей. На превеликий жаль останні і най-

кращі його речі — дуже велика рідкість. У той час як більше поширені й передруковані свого часу багатьома часописами твори його з перших років московської окупації України дали б невірне і неповне уявлення про його таланти, тоді ще не цілком зрілий.

* * *

Орган львівських „парижанців” — „Назустріч” вельми розгніваний дуже стриманими нашими, зауваженнями що до безідейности „Назустрічі”. Не маючи абсолютно змоги відповісти нам річево, львівські імітатори варшавських „Відомостей Літератки” здійснюють крик про цілу купу цілком другорядних дрібниць рівнозначних коректурним помилкам і нарешті роблять спробу шпортатися в чужих редакційних архівах. Ці методи освячені у Львові, що й казати, цілком поважною традицією від часів знаного процесу академіка, професора і доктора Кирила Студинського, що його гумористична львівська преса від певного часу зве не інакше, як Икрилом, — тонкий натяк на деякі наїдочки в львівськiм консуляті совітської Москви. Нас це зовсім не дивує: адже редактори „Назустрічі” перед кількома роками належали до складу найближчих співробітників совітофільських „Нових Шляхів” та „Критики” п. Крушельницького, що ширили москowsьку совітську розпусту в бідолашній галицькій волості. По від’їзді (остаточно — не дуже щасливим, як показали події середини грудня минулого року) „Великого Мага” та його родини на Україну, решта співробітників „Нового Шляху”, що не належали до родини Крушельницьких, приступила до видання „Назустрічі”, де ніби то немає явного совітофільства. Але в ґрунті речі завдання, що ставить перед собою „Назустріч” — отруйні й розкладові, під зовнішнє гарною формою за красними репродукціями образів укр. малярів та графіків „Назустріч” намагається не явно, як „Нові Шляхи”, а потайки отруїти, розброїти укр. душу. І цілком природно, що ці досконало освоєні з новошляхівськими методами праці й боротьби критики та редактори уживають студинсько-крушельницьких способів; залишається лише запитати, на користь чийої чека чи пак дефензиви провадиться цим разом ця шляхетна діяльність, що звичайно кваліфікується дуже дзвінкими і цілком недвозначними термінами. У святім переконанні, що лише вони одинокі мають патент на „грамотність” істерично нарікають на чужу „безграмотність”; а вже найбільше обурюються тим, що назву їх журналу замість „Назустріч” ми кількакратно подали як „На Зустріч”. І це має бути відповідь „по суті” тих дуже поважних закидів, що ми скерували на адресу „Назустрічі”?! Дуже неповажним викручуванням їхне від цієї „відповіді” редакції „Назустрічі”. Яскраво відчувається, що нічим іншим вони свою програмову й ідейну пустоту і наготу не встані замаскувати.

Приймається передплату на 1935-ий рік на
літературно-науковий і суспільно-політичний місячник

„Самостійна Думка.”

РІЧНИК V.

Виходитиме в 1935 р. книжками 16^о обсягом 64 сторін друку. Редакція „С. Д.” звертатиме якнайбільшу увагу на розвиток у широких кругах читачів національної свідомости, обстоюючи потребу психічного переродження нашого народу й підкреслюючи всюди його визвольницькі стремління. Міститиме цікавий матеріал: оригінальні й перекладні поеми, драми, повісті та оповідання, нариси, спомини, статті з історії, літератури, мистецтва, науки та суспільно-політичного й економічного життя, огляд міжнародньої політики, критику, бібліографію, хроніку, тощо.

До участі в часопису запрошено наші найвидатніші літературні, мистецькі, публіцистичні та наукові сили.

Редакція „С. Д.” просить висилати листи, рукописи, нові книжки й передплату на нижчеподану адресу. На відповідь належить долучити до листів поштові марки. Рукописи повинні бути **читкі** (по змозі відбиті на машині до писання) та — з огляду на можливу потребу виправлення — з широкими рядками. У справі дрібних віршів Редакція не листується. Автори неповідомлені до трьох місяців про прийняття рукописів до друку, можуть відібрати їх, коли надішлють марки на пересилку. Такі рукописи Редакція зберігає не довше, як півроку. Редакція придержується правопису Української Академії Наук.

Націоналісти, коли Вам залежить на розвиткові українського письменства, мистецтва, науки, на поширенні кличів українського націоналізму в широкі маси, **то підтримуйте** як морально так і матеріально нашу націоналістичну **пресу**, що при всіх тяжких обставинах старається давати громадянству найкращий матеріал і підносить вагу українства і його визвольницьких змагань. Наша націоналістична **преса**, що видається завдяки саможертвенній відвазі й щирому бажанню робити добро, нести національну свідомість і освіту нашому народові, повинна мати активну підтримку найширших кол громадництва!

„Самостійна Думка”, це одинокий на українських землях від Румунією літературно-науковий і суспільно-політичний місячник, приступний для широких кругів української суспільности. Тому в загальному інтересі всіх нас є його існування й якнайбільше поширення.

Умови передплати:

Річна передплата виносить: у краю 240 левів, за кордоном 275 левів окрім Північної Америки (й Канади), де виносить 300 левів річно, або їх рівновартість ув іншій валюті.

Пренумерата є платна наперед, можна її сплачувати чверть-річними чи піврічними ратами. Платно й позиваємо в Чернівцях. Книгарням і кольпортерам призначається за передплату 50%, а за продаж окремих книжок 250%. Хто приєднає 5 передплатників, що заплатять наперед цілорічну передплату, діставатиме через рік „С. Д.“ безплатно. (Рівновартість 275 л. є 12 зл. п.; 40 фр. фр.; 50 Кч.; а 300 л. є 2.50 долари). Скрізь треба зазначити, що вплачується на „С. Д.“

Можна уплачувати передплату на „С. Д.“ в Америці: Executive Committee of „O. D. W. U.“, Post office Box 13, Station D. New York, N. Y., U. S. A.; у Канаді: „Kalyna“, Ukrainian Co-operative, 872 Main Str., Winnipeg, Man.; в Польщі: Centralny Kooperatywny Bank Lwów, Pologne.

У краю передплату на „С. Д.“ пересилати поштовими переказами або зложувати її впрост у нашій Адміністрації. За границі пересилати тільки грошовими листами, або зложити її в наших представників і повідомити Адміністрацію „С. Д.“

Про зміну місця побуту треба завчасу повідомити Адміністрацію, подаючи давню й нову адресу.

Видання майже всякого українського часопису, як відомо, не є якимсь комерційним підприємством і диктується мотивами, що з комерцією не мають нічого спільного, — мотивами характеру ідейного й свідомістю обов'язку перед розвитком рідної справи. Отже, воно не повинно бути ділом кількох осіб, а ділом усіх, що почувають той високий свій обов'язок перед Батьківщиною й жертвенно підпирають усякий добрий і корисний для неї почин. З 1935-м роком вступаємо в 5-ий рік видання „Самостійної Думки“. Протягом минулих років довелося Редакції зазнати всяких злигоднів, труднощів і перешкод, а зокрема стрічатися з браком свідомости, що доля корисного для рідної ж справи часопису залежить передусім від пильного додержування громадянами-передплатниками взятих на себе зобов'язань перед часописом. Редакція вірить, що відносини під тим оглядом зміняться в наступнім році на ліпше. У тій вірі завзиває всіх, що мають залеглості, вирівнати їх негайно та просить подати свою поміч надалі, передплативши „С. Д.“ й на рік наступний, тим самим допомагаючи розвиткові рідної справи. Видаючи часопис „С. Д.“ й стараючися все про його поліпшення, хочемо служити нашому громадянству. В світлій надії Редакція „С. Д.“ віддано й бадьоро йде назустріч майбутньому.

Читайте, поширюйте й передплачуйте „С. Д.“ на р. 1935

ВИДАВНИЦТВО „САМОСТІЙНА ДУМКА“

Cernăuți, str. Petrovici 2, Roumanie.

Видавець і відповідальний редактор: Сильвестер Никорович.
Societate de ziare germane cu r. l. în Cernăuți, str. l. Flondor 47.

ЛІТЕРАТУРНО-ДУХОВИЙ І СУ-
СПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

САМОСТІЙНА ДУМКА

Зміст:

М. Асканич: * * *	81
Михайло Вірлиний: Емігрант	82
Боевір: Моїй коханій	95
Ю. Косарич: Земля Ковальчука	96
Оксана Печеніг: Роксоляна	100
Є. Онацький: Біль... Втома... Бажання...	101
Олекса Влизько: Із збірки „Поезія“	102
Улас Самчук: Кулак	103
Є. Онацький: Святкуючи пам'ять Шевченка	126
Є. Онацький: Вага традицій у політичному й націо- нальному житті	130
Донат Криворучко: Москва без маски	138
Блакитно-Чорний: Україна й С. Р. С. Р.	142
Читач: Літературні нариси	151
Проф. А. Андрієвський: Основні елементи правосві- домости українського народу	167
Віятор: „Скоропадщина“	180
Любомир Гузар: „Die Produktion der Ukraina“ чи „Die Produktion Ukrainas“?	188
О. К. Мицюк: Уривки споминів і роздумів	189
Хронікер: Бібліографія	200
Літературна хроніка:	205

До Прихильників!

Оцю книжку висилаємо всім дотеперішнім Вп. Передплатникам і новим Пренумерантам **на оказ**. Коли хтось із Вп. Пренумерантів з якихнебудь причин не може **передплачувати „С. Д.“**, то нехай зверне! нам негайно цю книжку назад; хто її затримує — того вважаємо за нашого пренумеранта.

„С. Д.“, не будучи органом жадної політичної партії, отримується виключно з передплат, тому ми не можемо висилати даром нікому, що не причинюється чимнебудь — морально чи матеріяльно — до її підтримки. Навчені 4 річним досвідом, що багато пренумерантів не точні в передплачуванні, — через що ми втратили зверх чвертьмільйона левів, — на майбутнє не бажаємо післяплатників! Відтепер висилатимемо на борг щонайбільше дві книжці.

Просимо Вп. Передплатників і Пренумерантів заздалегідь до повищого застосуватися та своєчасно висилати передплату хоч би чвертьрічними ратами, тільки завжди наперед, щоб не було здержки в висилці.

ЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД „С. Д.“:

Пан Роман Григорович, Чернівці, 60 л., п-і Д. Дністрянська, Борівці, 50 л., Инж. Ераст Бурачинський, Пятра-Нямц, 50 л., Економічна Секція при товаристві „Буковина“, студентська кооператива „Поступ“ — Букарешт, 300 л., матуранти з української державної гімназії в Чернівцях, з нагоди 15-річного ювілею — 200 л., п. Р. К., 60 л., п. Николай Запаринюк, дир. шк. з Стебнів н. Ч. 60 л., п. Константин Томюк, дир. шк. з Кучурова Малого 60 л., п. Николай Коропецький 30 левів.

Усім жертводавцям щире спасибі.

Адміністрація.

До набуття в адміністрації „С. Д.“:

О. Мицюк: „Українські Хлопомани“, Чернівці 1933, 16^о ст. 80. Ціна 15 левів.

Борис Гомзин: **Кров кличе**, драма на 5 дій, Чернівці 1933, 16^о ст. 48. Ціна 10 левів.

С. Черкасенко: „Северин Наливайко“, історична драма, Чернівці 1934, 16^о стр. 84. Ціна 20 левів.

Сот. Гриць Рогозний: „Базар“, спомини. Чернівці 1934, 16^о стр. 84. Ціна 15 л. (з пересилкою 20 л.).

Сот. Гриць Рогозний: **До тайни вбивства полк. Ю. В. Отмарштайна**. Чернівці 1934, 16^о стр. 68. Ціна 15 л. (з пересилкою 20 левів).

Улас Самчук: **Гори говорять**. роман у 2-ох частинах, Чернівці 1934, 16^о, ст. 162. Ціна 50 л. (з пересилкою 60 л.).

Полк. Роман Сушко: **Хто мав причину вбити полк. Отмарштайна?** Чернівці 1934, 16^о, ст. 40. Ціна 10 л.

М. Асканич.

* * *

Коли прийде жаданих днів заграва,
Я стану теж під стяг палких бажань.
Не утечу від дій грізно-кривавих,
Не попаду, слабий, душею в брані.

І пролетить над мною гураган,
І буду сином я ясної слави,
І знову й знову поруч друзів бравих
Терпкий собі шукатиму талан.

О вічна славо! Вічно-тепла мужність!
Пориви вічні поколінь міцних!
Ми певним кроком ідемо в майбутність
І шлях за нами замітає сніг.

* * *

Нехай же будуть великі злидні,
Дощі, посуха, здирства і глад,
А ми дійдемо, кволі і бідні,
До ваших злотом битих палат.

Нехай же буде біда і горе,
Неумолима хай ходить смерть.
Але карпатські високі гори
Набиті гордим людом ушерть.

У грудях наших помста палає.
Її не знищить посуха, град.
І ми дійдемо, я певно знаю,
До ваших злотом битих палат.

* * *

Я чекаю, стою на чатах.
Одно слово — і я іду.
Та й криваве ж ми справим свято!
Мені честь, мені гідність взято,
Але сильний в мені ще дух.

Не здригнуться залізні риси.
... Тепле дуло пускає дим.
Хтось на бруку заб'ється злісно.
Хтось невинний в тюрмі повисне,
Гнівом душі налле усім.

І запрагне кожен помститися
І покотиться кари жах.
Не колишні підніжки — криця!
І ми будемо, будем битися
На своїх і чужих полях.

Михайло Вірлиний.

Е мі г р а н т.

Die Tragödie ist nicht das Abbild
Sondern eine Karikatur des Lebens.

Nietzsche.

IV.

Остап Кулинич шоферував. Не був із цього великий заробіток, але прожити він мав змогу. Жив досить скромно. Великих, життєвих вимог в нього не було. Колись це було зовсім інакше..

Господар Остапа, власник великого підприємства, мав на вдержанні двох шоферів. Один їздив блискучим автом вдень, другий ніччю.

Остап, з початку, як тільки наймався в нього, вибрав собі нічну службу біля авта. Думав він, що цим заощадить собі зайві, як він казав, видатки на мешкання. Прецінь зможе він зовсім вигідно й прекрасно простягнутися на м'якому сидженні свого авта, дорученого йому властителем механічного варстату. На що ж йому тоді ходити й переговорювати про умови помешкання, торгуватися з непривітними господинами? — а так йому буде краще. Щоб тільки йому не бути зв'язаним з якимись зайвими для нього обставинами. Не потрібним йому це.

Таке життя вневдовзі показалося дуже і дуже не зручне. Часто будив його поліцей, що авто стоїть на перешкоді вуличного руху, чи просто вже хоч би для того, щоб тільки перевірити властителя авта, так довго без руху, чи будили подорожні, хочаби кудись швидко дістатися.

— Наплювать! До сто чортів — не хочу більше так практикувати!

Сказав про це господареві. Очевидно, що господар, по такому його рішенні — зменшив йому платню.

Остап Кулинич не дуже цим турбувався.

Тоді їздив автом вдень, половину ночі проводив у Маркізи де ля Понт, що з нею тільки, як перше виїхав автом, заїзнався, другу половину ночі пересипляв над берегом річки, недалеко Праги, де мав у скалі видовбану маленьку діру, що в неї з невеличкими перешкодами, побиваючи собі при тому, коліна чи голову, втягався незаметно туди цілий. Він навіть не звертав уваги на те, що може хтось його тут побачити й донести на поліцію, що Остап Кулинич це волокита, або хтось із подібно живучих здорово потурбувати, як це часами буває. Що йому до того? Він спокійно, так як був одягнутий, в шоферський, заялосений одяг, скулившись у звій — засипляв сном праведника.

* * *

Остап Кулинич міг бути людиною, як такого чоловіка.

називає світ. Він був записаний на Високу Технічну Школу. Ходив правильно навіть певний протяг часу на лекції. Свісно, з любов'ю подрібно вирисовував свою працю. Словом вчився.

Та... Студії йому не пішли як іншим. Хоч із початку, так як і багатьом, давали йому державну стипендію та різні інші грошові підмоги. Та проте він чогось не захотів учитися. Хоч дуже радо прийняв вістку, як у таборі полонених 1923 року в Ліберці, при ранішньому, останньому звіті, черговий писар, військовий старшина таборової команди, прочитав наказ, що табір розв'язаний, а вояки можуть шукати собі праці по цілій чехословенській Республіці, або навіть по цілій Європі та по цілому гльобі. Кінець! Кінець оптимістичним думкам! Записувалася в історію остання, трагічна хвилина легендарної армії, прийдеться її членам розсипатися, як горох при битій дорозі, розкластися ударами на дрібні атоми і... гнутися, як німичний хробак перед злиднями.

Життя в таборі полонених в Яблонці німецькому чи в Ліберці для Остапа було вже страшно — остогидло, тому він і радо прийняв цю вістку. Тоді йому дійсно й хотілося вчитися. Конечно студіювати технічні винаходи, щоб колись, у будуччині, принести користь нації. Але коли він тільки почув себе не зв'язаний ніякими зобов'язаннями, вільний, як птах, на широких просторах, — йому забажалось поводитися по своїй волі. В таборі жили ще його товариші, що плече об плече присягали життя віддати за Україну. В таборі мали на його вплив військові старшини, що їх авторитет був ще в повному признаванні вояцтвом. А тут? Наплювати йому на закони, накази чи таборову муштру, що її до сходу зазнав, на такому, препоганому харчі. А їсти давали в останні роки таборового життя досить погано. З початку держава, де частина армії знаходилася — на вигнанні, мала свої, тайні пляни в тому, щоб держати рештки української армії. Тепер уже ні! В Європі повіяло іншим духом. Політика прийшла до денного порядку над ними.

Студії? Навіщо вони йому здалися?

І було дуже дивним, що Остап при своєму наставленні до всякого вчення, закінчив із найкращим успіхом, зо всіх його товаришів по фаху, одну з найбільш відомих, празьких шоферських шкіл.

Авто, кероване зручною, твердою, Остаповою рукою їздило гамірною Прагою, блискало своєю, оригінальною, зеленою барвою, звертало увагу багатьох очей на себе й Остап може тому мав завжди пасажирів.

Були й у його гроші.

Остап Кулинич наче віджив, пробудився з якогось невідомого йому досі сну. Сидячи при кермі, він уявляв собі,

що він знову при русі, що нагадував йому, його молодечі, запальні хотіння юнацької душі.

* * *

Як Остап Кулинич запізнався з Маркізою де ля Понт?

Було це таке звичайне... До сальону ввійшов, високий, здоровий, із козацькими, вгору закрученими вусами, чоловік. Був це Остап Кулинич. Маркіза не бачила ще таких людей. Ох, як вона любила екзотику?... І коли Остап виходив, закінчивши своє діло з Фанінкою Райгольцовою, розплатившись, — Маркіза його зустрінула при виході:

— Зайдете ще деколи до нас?

— У вас дуже дорого! А потім, ...ви могли б краще опудало посадити при касі, як он це з перекривленим писком — і зміряв її від ніг до голови.

— Приходьте! Яюсь вже це улаштуємо, — запевняла його Маркіза де ля Понт.

Так воно й зачалось. Дуже і дуже просто, як всі інші найпростіші речі на світі. За цим прийшли слідуючі вечори. І так Остап попав у сітку, що з неї не так легко буде вилізти.

* * *

Був день надто холодний. Вже зближалася зима, хоч кінчався тільки що місяць жовтень.

Біля великого двірця міста Праги довгим рядом поставлялися авта — чекали на приїзд найближчого потягу. Їхні шофери робили, що хто хотів. Деякі сварилися між собою за заняті їхні місця другими, деякі говорили про свої успіхи, інші знов читали газети. Остап зайшов до вестібюлю двірця — трохи погрітися.

І тут, на коридорі двірця, названого в честь Вільзона, Остап Кулинич зустрінувся дивною нагодою з Петром Захарієм.

Петро держав в одній руці невеличкий чемодан, в другій мав палицю. І це його зраджувало, що він чужинець або приїзжий із провінції. Палиця — це рідкість Праги! Петро Захарій не знав, що із собою робити, куди ворухнутися. Тинявся вже кілька днів по Празі, віднаходячи знайомих, знову прийшов на двірець, що на ньому висів. Розглядав, та розшифровував цікаві речі.

Остап довго слідував за ним. З такими дуже легкий і корисний заробіток! Вже Остапові нераз щастило натягнути новиків великої Праги. Підійшов з тією думкою, що натягне на невеличку суму. Нарешті розмовилися. Швидко розпізналися. — Остап відскочив. Це ж українець!

Як приємно на чужині зустрінути близьких... Крайни, вигнанці зо своєї батьківщини — не близькі? Більше як брати! — запитали б емігранта. Він про це найкраще знає.

— Який я радий, що зустрінув вас, дорогий крайне. Вже довгенько блукаю по цьому заплутаному місті з мосяжними вежами з часів готики, та культурою й ніяк ще не зміг при-

становиться, де б мені подобалося. Через три дні не стрінув ще ані одного нашого чоловіка. Неначе повмирали. А з чужими людьми з якимсь острахом приступаю до розмов.

— Я вас тоді прекрасно улаштую — сказав Остап байдужим тоном.

— Ні! Цього Петра Захарія Остапові ніяк не хотілося використати. Це не його жертва. Серце таки заговорило.

Як Остап Кулинич думав „улаштувати” Петра Захарія — не сказав. І хто знав життя Остапа — не вірив би.

Раділи безмежно обидва.

Вечір провели разом у домі, де Остап нашвидко винаймав pokій для них обох. Прагу він знав добре.

— Де ви жили до цього часу? — випитував Петро.

— Я живу на провінції, але якраз в останній порі я думав перенестися до Праги, бо мені стало незручно щоденно доїжджати, — забрехав Остап.

— Добре! Заживемо, приятелю Остапе, разом. Давай станемо друзями. Розцілювалися...

Коби знав Петро Захарій, якого друга придбав собі на порозі нового, свого життя — був би застиг, як римська статуя на місці.

Так! Але це еміграція...

Петро був дуже цікавий. Випитував Остапа про всеньке життя наших на вигнанщині. Як живе наша еміграція, чи ще багатько наших вояків залишилося по таборах полонених, чи багато наших, бувших вояків студіює, і багато, багато мав інших запитів.

Неначе суха земля, що вже довгий час не приймала в себе дощу — так душа Петра хотіла нараз про все довідатися.

— Наша еміграція, що в 1920 роках і пізніше покинула Рідний Край разом з армією, — не виконала того, важливого завдання, що покладено було на неї народом. За слабкі характери пішли на чужину й тут серед відповідальних обставин — заломалися...

Остап похилив голову. Проживав деякі моменти. Петро радо слухав.

Остап розказував дальше про школи, про політичні думки, дещо з еміграційної статистики та врешті про живий, студентський рух. Неначе читав лекцію, заздалегідь приготовану й вигладжену кілька разів.

Це, що він говорив, зуміючи захопити Петра — зовсім не було подібне до його діл. Але з великої радості і втіхи люди на один момент забувають про своє життя, радо уносяться на крилах своєї творчості і змальовують минуле та сучасне у світлі своїх, юнацьких чинів і думок. Вони стають тоді зовсім інші, не подібні до себе.

А коли Остап розказав усе те, що тільки міг розказати за один вечір — він захотів це якимось поетично закінчити. На

устах йому ще стояли думки й він конечно хотів поділитися з ними. І так жалісливо заглянув на Петрові очі, що відзеркалювали чисту як кристал душу, не запламлену ще емігрантськими злиднями й зневірою. Хотів йому цим допомогти. — Чого ж ця людина ще тут зазнає?

— Емігрант, брате, — кінчав розказувати Остап — це щось таке, що його не можна ближче й вірніше описати. Це неначе великий, як гігант або малий, як ліліпут, все одно, гумовий бальон, що його сам надуєш або тобі хтось інший це зробить за невеличкою нагородою — а він підлетить вгору й там високо, в піднебесних просторах, зачепившись об атмосферу — стане. Не ворухнеться ні сюди, ні туди. Хіба тільки в ряди-годи химерні, як саме людство атмосферичні ділання штовхнуть його і він, гнаний кінетичною силою, полетить далше і знов стане без руху, або опиниться в безвістях природи. А коли в його не вистане духа для піднебесного літання, він хоче, чи не хоче, — падає з диким сумом знову на землю, що з неї вийшов. Різний буває кінець. Часами й такий, що розпорює собі свій живіт об колюче терня чи острє, гранітне, на скалах — каміння.

І такий кінець, братіку, — емігранта... життя емігранта є дуже подібне до піднебесного літання оцього самого гумового бальона. Емігрант висить завжди в повітрі. Нічого для нього сталого немає! Куди тільки захоче, кине його кирпата доля. Я знаю, братіку, багато емігрантів... Всі вони подібні до цього бальона. За много, для людини вже кілька років вигнання.

Остап точно змалював свій колишній, життєвий погляд. Але тепер? Він сам подався за цією стихією й сам став цим бальоном. Петро зжахнувся такої правди. І йому прийде́ться бути нічим більше, як тільки от таким гумовим бальоном з розпореним, на гранітних верхів'ях — животом? Ні! Це здається життєве непорозуміння.

Пішли спати.

Першу ніч Петро спав спокійніше за інші ночі проспани в готелях празьких. Йому все таки оповідання Остапа Кулинича видалися за поетичний твір поета, що на нього Остап того дня, коли запізнався з ним — виглядав.

* * *

І минали дні за днями. Цікаві були і понурі, як келія в'язня.

Остап не переносив, як це був обіцяв першого дня Петрові, своїх речей — до нового мешкання, де жили обидва. Захарієві здавалося, що Остап задумує його покинути. Бо ж і зміна, на другий день, була яркіша як коли небудь. Петро не міг сподіватися, що Остап крім своєї люльки та шкур'яних штанів, витертих шоферуванням — нічого й більше на своєму господарстві не мав. На його „мешканні“ в березі, над річкою, була ще велика, як скатерть, хустина, з

вовни, що нею він, коли холодніло прикривався. Більше нічого.

— Маєток ? — говорив Остап, — навіщо ж він мені здався ? Наплювать !

Петро розкусив характер Остапа Кулинича досить швидко. Це ж зрештою було таке легке.

Остап приходив пізно вночі додому. Часами підхмелений, а то й здорово п'яний. Нічого більше ніколи крім свого шоферування та своїх нічних прогульок, не працював, ніколи не цікавився Рідним Краєм, політичними питаннями. І хто його знав, що був у таборі — був би відразу побачив цю різку зміну. Там з дня на день чекав нетерпеливо ранішньої пошти — забирав усі часописи і не вставав доти, доки не прочитав всіх. Вірив, що прийде хвилина й він разом із рештками армії, вірної своїм ідеалам і присягам, освячених кров'ю, по цілій Україні, повернуть у свою державу, як переможці. А тепер ? Вже пізно... Дванадцята година вибила при ранньому звіті в таборі, коли був прочитаний наказ про розв'язання табору.

Для його тепер тільки : авто, Маркіза й вино. Вино й Маркіза й авто, вимальоване зеленою, блискучою барвою. Яка ж це розкіш ?

Петро не погорджувався з ним. І тому доходило нераз до того, що вони нераз довго, довго дебатували над обставинами. Волонтарист боровся з розгнudzаним босяком.

V. Шляхом призначення.

На цілому гльобі пригасала зоря над українською еміграцією. На овиді насувалися непривітні хмари. Падав дощ, падав град, падали й груди.

Життя рештків української армії, що мусіли були покинути табори полонених або й тих, що зовсім в таборах не були, а емігрували пізніше, подібне було до скитального, розгнuzданого життя Остапа Кулинича та до життя правдивого революціонера Петра Захарія. Здається, що людей, що йшли серединою — було не стрінати. Ті, що хотіли студіювати — студіювали. Ті, що були паразитами ще в краю — наживалися й тут — невідомо чим. Робітництво розбрилося по працях, хто на які хотів і надавався. Найбільше нашого простого вояцтва працювало як звичайні робітники при будіванні кам'яниць, на шляхах, як заступники фірм, розпродавали всякий крам, інші висотували останні сили по фабриках. Найкраще улаштувалося робітництво на півночі Чехії, в місцевостях, де були табори. Опісля стан погіршився, але хто вже успів зжитися, розвести родину, з чужинкою, німкою чи чешкою, до того дістав горожанство, йому не так дошкулювала криза.

Наукові сили працювали по чеських, високих школах а то і своїх. Тим часом історія нотувала нову сторінку, що її творила, в холоді й голоді українська еміграція.

Сунулися кволі, голодні, з синяками під очима, з кров'ю на устах, пішки, потягом, в автах, зайцями по кораблях, як хто хотів і мав на це право — заплаченням монет, — по всіх країнах світу. По обох півкулях і по Антарктидах. Вічний Агасфер — жид-скиталець, що опльовував Христа — сзятощі. Улаштовувалися, розживалися, гинули з голоду, раділи щастям, королюючи понад Конгом, Міссісіпі, по диких пустарях Мексика, Трансвалю, між дикими, чорними, жовтими, одягнутими і неодягнутими, індіанами і неіндіанами. Пражилися по пісках Сагари, переносили жахи, що їх Данте не бачив, у французьких легіях, в Атлясі, Тунісі, Марокку, по каземетах африканських, французьких колоній. Багатіли по фармах, будучи панами — властителями, і, переносили невгасаючу вічно — спрагу, служачи за наймитів — по бразилійських, аргентинських та канадійських маєтках, англійців, еспанців, і таки українців. Веселе в сумному мішалось з плачем і сміхом. Розкіш і багатство йшли впарі як добрі друзі зо злиднями й риданням.

Їхав безмежно довгий потяг по шинах гльоба і черепашиним кроком вказував тубильцям-автохтонам на те, що він не спішиться, везе з собою тих, що непорозумінням судьби — опинилися на манівцях вселенної, — мають надто багато часу до повороту. Вікнами вагонів — кланялися голови, лиці, без волосків і ефеби молодости, поважні від дум навісних, — і, гнулися, просячи пощади, соціалістичним братерством оправдуючися, жebraли кусник насущного...

Так було !!! Ви це знаєте. Ви з цим зжилися.

* * *

Петро Захарій емігрував якраз тоді, коли еміграція — ліквідувалася. Багато вертало до краю, інші настало розживалися в чужині, багато людей зникало зовсім. Як? Оженився з чужинкою, забув мову, діти говорили в чужій мові, сам жив осторонь українського життя. Хіба цього не досить! Ніхто не вів точної евіденції й українська еміграція валялася по європейських брукках, на шахтах, по склярнях, в сутеренах, всюди.

* * *

В повоєнній Європі успокоювалося. Хоч котел кипів й не багато бракувало, щоб вилився вщерть і залляв гранатною лявою простори. З дня на день — це відкладалося. Тим часом усі країни зачали переводити точний список емігрантів. Одних викидали поза свої кордони, другим унеможлилювали побут, іншим не давали жадної праці після славнозвісного, другого параграфу. І ряди, колись так численної, української еміграції — прорідилися.

* * *

Чехія теж нерадо гостила в себе чужинців. Старалася їх видалити. Своїм горожанам треба дати змогу жити! Сліджено, роблено труси, тощо — за чергою.

Одного, гарного, осіннього дня досліджено, що Остап Кулинич займається шпіонажем в користь сусідньої держави. — Чи була це правда? Так! Але Остап Кулинич не був свідомий свого злочину. Ніколи він не знав, що під плащиком масерського сальону, Маркіза де ля Понт, скривано чорну роботу шпигунської сітки, — Щобільше празька, чеська, і французька поліція викрили справжнє прізвище Маркізи де ля Понт. — Була це Маженка Ріхтерова, дочка м'ясара, з Карлової площі. Маженка закінчила паризькі, детективні курси й під прибраним іменням діяти мала в Чехословачії, де було найбільше емігрантів всіх національностей. Собі підшукала помічників. У всіх справах втаємничена була, на всі ноги й язики кута, Фанінка Райгольцова. До свого сальону найбільш радо запрошувала військових знатоків і старшин чеської армії.

Остапа Кулиничу було б ніяк не висліджено — коли б не оця, дивна нагода.

Було так.

Чеська поліція на домагання польської влади арештувала Петра Захарія й держала його на Панкраці, в тюрмі. Не доказавши йому жадного злочину — не видавала Польщі, але і — не випускала. Слідили далі.

При кількакратних трусах в домі, де жив Петро Захарій поліція натрапила на слід існування Остапа Кулиничу.

— Хто ви?

Остап не любив адміністративних чинників. Мовчав.

На запитання, як і з чого живе — Остап Кулинич у відповідях заплутався. Не міг ясно сформулювати й подати рід праці, що нею займався. Він уже автом із оригінальною, зеленою барвою, від трьох місяців, не їздив, — жив тільки з того, що діставав від Маркізи де ля Понт, за доручування її листів різним особам, що з ними вона часто скомунікувала.

* * *

Якраз у тому часі, коли справа розкривалася, детектив, що йому доручено було слідкувати за домом Петра Захарія, як ще він був на волі, доніс, що його співмешканець, Остап Кулинич, з довгими, козацькими вусами — живе досить підозріло, заходить правильно, кожного вечора до дому під числом 12, при вулиці Моцарта.

Моцарта ч. 12? Так? Маємо пташка в руках! Директор поліції затер з великої радості руками і злорадно підсміхнувся під вусами, наслідуючи Франца Йосифа.

— Добре! — продовжував. — Сьогодні ви з двома признаними людьми, зайдете до того дому! Ближчі інформації

дістанете перед відходом. Маєте відпочинок до вечера. В сім годин вас чекатиму. Можете йти.

Директор поплескав по плечах агента.

* * *

Поліція, про дім Маркізи де ля Понт, мала вже найподрібніші відомості. Конфіденціальні дані, свідчили про те, що тут, в цьому домі, під числом 12, при вулиці Моцарга, — підроблюються, куди потрібно, паси, фальшується візи, фотографуються нові винаходи Ческословенської Республіки, військового характеру. Все, чим може тільки займатися шпіонажа — тут практикувалося. Головне, заходом цього дому, вкрадено ческословенський винахід кріса, нової конструкції.

* * *

Співала одна з ряду найкращих ночей у Празі. — свою великоміську, столичну пісню, про кризу, добробут, розпусту. До її пісні прислухалася дуже уважно, на другий день провінція. Прикриті тінню вечірніх мряк, що надійшли зо сторони Влтави, бігли постаті за постатями за своїми справами. Рефлекторами освітлений пишався Петржін верх, старі Градчани й золоті бані корундові над Музеем, Театром і на багатьох церквах.

Старосвітська лампа Маркізи де ля Понт, вже подротова на мосяжним дротом, — кидала через залізні штори, вузькими пасмами, остро зарисоване, червоне світло — на рухливу, повну життя, улицю.

З рогу, біля міського парку, з оранжевими деревами, — на вікно Маркізи де ля Понт, дивилося трое людей. Не думали співати серенаду улюбленій дівчині. З важливим ділом чекали. Вагалися. Зайти чи ні? Не однаково думали. Притулили в коло свої голови і радилися. Аж коли до них прибіг мужчина, з твердим капелюхом, із дуже помітним шрамом на чолі, — до них вступила ясна рішучість. Тепер вступають без жадних зволікань. Мужчина з шрамом на чолі шепнув конспіративно кілька слів — і, трое людей рішили, що зайдуть до дому Маркізи де ля Понт. Тепер як раз вигідна пора.

Перед ними, входовою брамою, ще зайшов чоловік в уніформі чеської армії. Втішилися. Швидкими кроками ступали по бетонових сходах.

Пан високого росту, атлетичної будови тіла, власник помітного шраму на чолі й чорного капелюха, затиснув на вуха комір довгого плаща і, змішався між людьми пливаючою улицею. Помагав виковтувати такт, не менш музичний, як серед Зулюкафрів оркестра, своїми черевиками, хідник, з малесеньких квадрів.

* * *

Була неділя. Маркіза де ля Понт сьогодні мала день уродин. Казала, що їй тридцять років, як Христові. —

Опісля, як судові акти виказують, мала сорок три.

Сьогодні, крім Пеппи Поспішила, з шрамом на чолі, в Маркізи де ля Понт зійшлися всі з товариства, що там збиралося. Були навіть найрідші гості — старшини чеської армії, що не радо ходили тоді, коли були всі інші. Нині, на свято, в день уродин — прийшли. Очі й груди Маркізи де ля Понт не були притягаючими? Треба було тільки стояти біля неї — чаром захоплювала. Неначе жінка не з цього світу. З чортом залюблена.

Ясеновий стіл угинався під вагою й силою страв. Ближчали чаші. Кімната святочно прибрано. Нудилися цвіти у фляконах, з широкими підставами. Перехрещувалися, просто гаптовані, рушники на образах. На триніжку, що на ньому стояв колись великий вазон, сидів нерухомо бюст Бонапарте. — Веселістю і багатством наповнювалася кімната. На стіні, як першого свого кохання, Маркіза де ля Понт, вивісила найновішу карикатуру Остапа Кулинич, що представляла його, з довгою люлькою біля авта з полома-ним колом.

Тільки як, на почесному місці сидючи, полковник Сабінек, закінчив тост, у честь Маркізи де ля Понт, з диким розмахом відкрились на розтіж двері і на порозі показалися в однострої жандарм з золотими гудзиками і два агенти в цивілю. Не стукали до дверей і не кланялися. Вражав їх багатий дім. Всі три, водночас, витягнули огнєпальну зброю і звернули дула в напрямі довгого стола, що при ньому сиділо веселе, гостюче товариство Маркізи де ля Понт. Можна було сміятися і божеволіти зо страху. Хто як хотів. Образ був дуже цікавий.

Одна хвилина і могла б повстати паніка. В судорогах смерті могло б котитися по підлозі кілька вбитих людей, коли б тільки хто небудь з гостючих, крім Маркізи й Фанінки, був свідомий свого злочину й зо страху перед карою хотів рятуватися! Тільки Маркіза де ля Понт, холодно-кровна, обчислена звірюка, — до цього не допустила. Вона, усміхаючися злорадно, привітала їх, як вітала всіх інших, що приходили до неї іноді половим хотінням.

— О, здається, що Ваші жіночки збунтувалися! Ну нічого собі? В мене, ласкаво, заспокоєння шукають? О, о! Прошу, прошу! Яка рада ж я! Такі високопоставлені в нас люди! — Викидувала, на всі сторони, своїми грудьми і обережно, як рись підступала до входячих.

— Мовчати! Руки вгору! — закричала, несамовитим голосом поліцейська пика, зиркаючи крадькома то на їжу, розложену на столі, то на груди Маркізи де ля Понт. Він вихопився з своїм приказом, додаючи собі рішучости цим. Боявся, щоб часами Маркіза, що про неї поширені були неймовірні речі притягування, — не була магіком. — От тоді насміхувалися б з нього його товариші. Директор теж ви-

словив свій сумнів йому до очей, чи він справиться як слід з Маркізою.

Маркіза де ля Понт, перечеислилася, довіряючи в свою жіночу силу. Маркіза зробила зле! Поліція вже знала про все. Була на сліді шпiонської, дуже розгалуженої сітки. Вже Маркізі жадне оправдання не допоможе нічого! Пепа Поспішiл з дуже замiтним шрамом на чолі, з чорним, твердим капелюхом — був від вісімнадцятого року свого життя — поліційним агентом. Сам бавився, розживався за Маркізині гроші і, мерзотник — зрадив. Багато він не знав, більше, як бистрий шпiцель, догадувався. Решту відкрила вже сама поліція.

Гостюючі заметушилися. Військові збiдли, — вони найкраще усвідомили собі важливість моменту. По сальоні пробигла хвиля страху. Фанінка думала тільки, як затерти сліди і заховати речі, що компромітували б шпiонську, їхню роботу. Незамітно, як кітка, висунулася до покою Маркізи, де була кореспонденція, де були документи, пляни, і військові мапи.

Власник, задоволеного взад чола, як в недорозвинених людей, поліцейський урядник, приступив до Остапа Кулиничча. Пізналися. Змірялися поглядами.

Остап Кулинич, побачив і зрозумів, що не має для його виходу. Хотів пострілецьки рятуватися! Заговорила козацька кров. Машинально всунув руку до кишені. Він не держав своїх рук „вгору“. І так наперекір поліцейському приказові, всім тим, що перестрашено, як малі діти, покірно, тримали руки в горі, зложені, як до присяги — він собі стояв вільно підкручуючи свої вуса. Сьогодні якраз, на щастя, не взяв свого бравнінга, що його носив кожного дня. Одягаючися в новий одяг, що його купила йому Маркіза, як подарунок з нагоди своїх уродин — він не взяв зброю. В кишені тільки єдина люлька. Ще й другий бравнінг давала йому Маркіза тоді, як йшов в її справах. Радила йому, передаючи листа, щоб він боронився і до останньої каплі боронив тайну, що крилася в листі. Сьогодні ані одного...

— От, сьогодні був би придався. — Турбувався думкою Остап. Куля була б прошила поліцейські ребра й на порозі рядком були б три трупи. Міг зо стола зробити барикади. Міг захоронити себе, других, кормительку його, прекрасну Маркізу де ля Понт. В його сила! А навіщо? Це ж тільки хвилеве недорозуміння. Воно минеться, як все минає.

Спокійно, без найменшої тіні відпору, Остап Кулинич віддався в руки сторожів держави.

* * *

Всіх гостюючих, Маркізу де ля Понт, Остапа Кулиничча, Фанінку Райгольцову, полковника Сабінека і ще п'ятьох присутніх на вечірній забаві, вдень уродин власниці масер-

ського сальону — поліція ще цього самого вечора переслухала і відставила на своїх закритих каретках, гнаних мотором, до поліційних арештів. Звідкіля по двадцятьчотирьох годинах віддають в суд.

Прокуратурія всім виточила процес, на підставі слідства, подрібно виясненого, про участь в шпіонажі в користь сусідної держави.

Раз на завжди викрито і скомпромітовано до крайності ім'я Маркізи де ля Понт, ім'я, що його обожало і звеличало в своїй мові попід блакить небес багато людей, яке багато людей і обмовляло чорними барвами. Масерський сальон — де найкраще чулася військова братія, де вона й ніколи не платила за перебування в сальоні — було розігнано. Навіть на тих, що були тільки в її мешканні, покладено п'ятно нечистих рук. Дівчата пішли продаватися, — куди котра хотіла й могла дістатися.

Дім число 12 при гучній вулиці Моцарта — опустів. Два дні, по виарештованні, бушувала по багатих покоях Маркізи — поліція. Відкривала шафи, бюрка, шпихлір, відривала вилискуючийся паркет, перелистовувала детайльно всі книжки малої бібліотеки. — Шукала. Совісно сповнювала свій обов'язок. Кожний знайдений листок, кожна знайдена записка, відшифровувалася і тверді понурі обличчя детективів, поліцаїв, знатоків свого діла — записували на карк Маркізи де ля Понт чи інших арештованих в тій справі. — Цілий місяць стояла червона поліційна печатка на дверях, де каліграфічно було написане, друкарнею Слов'янської Унії, ім'я: Маркіза де ля Понт.

ЕПЛОГ.

Jahre gehn um Jahre

Und kein Ende nimmt die bitt're Qual...

Russische Ballade.

По судовій розправі, дня 20. жовтня, — єдиного Остапа Кулиничя, із всіх гостей, заарештованих і приарештованих у домі Маркізи де ля Понт, — випущено на волю. Безвинно просидів півтора року в'язниці!

Маркіза де ля Понт, по розправі — збожеволіла. Як головна й найтяжче обжалована, — засуджена була на десять років важкої тюрми. На неї вплинули обтяжуючі зізнання Пепи Поспішіла, приятеля її дому. Відвезено було її до Бохніц, де Маркіза де ля Понт, в приступі божевілля, драпаючися на стіну, сховзнулася і забилася на місці.

Петра Захарія, вже давніше, було викинено поза межі Ческословенської Республіки. — Пішов невідомо куди. Пішов з костюмом в руках в країну, де схочуть прийняти українського емігранта. Де приймають? Треба роками наїздитися, навколішках бламати, переголодати місяцями, щоб аж за якийсь час знайти пристановище.

Про інших гостюючих у Маркізи — було менше відомо. Розправа тривала тиждень і відбувалася при замкнених дверях. Засуд був надзвичайно строгий і не поданий в часописах до загального відома. Військових, заплетених у справу Маркізи було вивезено по різних тюрмах і за ними пропав слід. Кажуть, що доля їх зустрінула надто строго!

* * *

Розбитий, розчарований, напів непритомний Остап йшов трамвайною вулицею понад берегом Влтави, до своєї кривіжки, де мав старе, дрантве, накривало і новий, блискучий бравнінг. — Зголоднілий, як вовк, висушений зо всіх життєвих соків, напружував м'язи, щоб дійти. Ноги волочилися наче не його. Знемігся

Що мав робити Остап? Жити? Як?

Еміграція ніде не могла його улаштувати між собою, бо сама, власне тепер, проживала, за всі часи, найчорнішу кризу й мала більше людей, які без куска хліба блукали, як прокажені, попід чужі тини, що супроти них політична, zorganizована еміграція була зобов'язана.

Виходив на беріг, як вилюднилося, ловив рибу, збирав гриби, животів. І як доповнилася десятка років Остапового емігрантського волокитства, він подарованим йому Маркізою де ля Понт — бравнінгом, французької фабрики, — розчерепив собі уста й мозок.

Перевізник порому, що вчув гук вистрілу, телефонував із своєї будки до Праги по захорону.

Рятункове авто відвезло до лічниці вже мертвого Остапа Кулинича.

Кривіжка над Влтавою — опустіла. Може хтось займе для себе. Або звірюка зробить собі там леговище, або натрапиться новий емігрант. Людина там не піде.

Не зміг нічого путнього придумати для своєї, життєвої оборони занадто слабкий й податливий характер емігранта, Остапа Кулинича.

На його гробі поставлено маленький, дубовий хрестик з невидним надписом його прізвища латинськими буквами.

* * *

Емігрант — це гумовий баллон, що кинений атмосферичними силами літатиме до схочу по верхів'ях скал і гір. Залежний від сил, що його наповнюватимуть, — крутитись ме довкола, на тому самому місці. І часто доля зустрічає його — по-мачушиному. Роздирає собі живіт на гранітних верхів'ях або паде в безвісті.

Як мало одиниць, що одним, рішучим махом перехресцують обставини і стають гордо, понад всякі злидні й турботи. Як мало емігрантів, що не є гумовими балльонами. Як мало людей, що не звертають найменшої уваги на труднощі і перешкоди а йдуть вперед хоч би по трупах... Таким був революціонер Петро Захарій.

Боевір.

МОЇЙ КОХАНІЙ.

I.

Люблю Тебе від днів дитячих,
Від днів невинних і святих,
Як ще мої дитячі очі
Кохались в мріях золотих ;

Коли моя душа наївна
Не знала ще добра ні зла,
Коли в життя, моя Царівно,
Я плив без керми і весла ;

Коли не знав : чому люблю я
Тебе — притулок зайд, приблуд,
Тебе, що груди офірує
Під танець смерти й брязкіт пут.

За що ж це я Тебе кохаю
Й тепер — в часи зрадливих тиш, —
Коли годуєш смоків зграї,
Сама ж — голодною лежиш ? !

II.

Не завжди Ти була в оковах, —
Тобі вклонялися й чужі,
Бо на сторожі Твого Слова
Стояли луки і ножі.

Колись і на Твоєму троні
Вогонь величності палав,
І Візантію на припоні
Тримав Великий Святослав.

За це кохаю міцно й палко
Тебе над всіх і над усе.
І вірю в Час, Моя Владарко,
Що славу й волю принесе.

І вже той час надходить... Близько !
А муки стліють у вогні,
Як Ти з'явишся з неба в блисках
І скажеш ждане : „До борні !”

Ми встанемо, Твої коханці,
З мечами гострими в руках ;
Тобі в страшнім, кривавім танці
Промостимо побідний шлях.

І спішемо Свої Закони
Для всіх : москвинів і татар...
І зложимо чужі корони
У стіп Твоїх — Тобі у дар.

Ю. Косарич.

Земля Ковальчука.

Не була ця земля так далеко : в ясний ранок, коли дежить проти сонця золота й широка, та й углядіти її можна. На шляхах — міста, від шляхів — села, та земля одна ; іди й іди — не зійдеш. Сині дні біжать мов табуни, не наховстаєш, та й ховстати неохота — хай біжать, співучі. І луги при дорогах не плачуть — нап'ються роси, ждуть поки сонце не висушить, тоді завернуть травами та й подалися соко-чучи, в далину. Підійдуть до міста, подумаютъ і розіб'ються, минають, а місто стрілить вгору димарями та все одно не счорніє від димів. Дими закубляться, поповзуть, припадуть до лугів, збратаються з травами.

Але землі проте не видно. Сірі дні займуть обрій, заволочат димами та хмурі стоять на піскових видмах. Тут і містечко — виселок : гути на жужлю, бараки мов бруски, і щогли коминів — цілий ліс. Бліде сонце миється в чорних шлакових калюжах, по ковбанях плаває на очах зо шміру. Гути пихкочуть, рейки гудуть, заліззя загарчить, виповзе червоне з мартенів, засичить у воді та впаде на плятформи, на димні шляхи.

Ковальчук прийшов здалека. Їхав до Франції, до дядька — „боку де травай” там, мовляв. Це одне слово затямив. Але не доїхав — у п'янстві не розібрав, сів із вуглярами на осі, заїхав до Австрії ; пересидів у паці ; відставили до Чехії ; чехи до границі — втік. На Сакси не хотів, застряг у виселку. З битюгами робив. На двох пара коней і плятформа — „шмельц” возити, за день обернути від фабрики до станції. А по „фаеранті” в бараки — захист строкових.

Строкові звідусіль, сама шушваль. Увечері, як розпечуть залізну піч аж гуде — забава. Ковальчук ляже не прічу спати, строкові скинуть йому черевики, всадять між пальці папірці й запалять. Ковальчук спросоння не второпає, трясє, меле ногами й прокидається. Висуне перелякану пику, кліпає очима, а строкові регочуться. І цілий барак трясеться від реготу й від гудіння в пічці.

— Гей, русе, добрий був ровер... — крикнув Ковальчукові чех Чаганек, жовтий і худий мов тріска.

Шушваль жбурляє в піч вугілля, і тріщить воно, колиться, ячить у полум'ї.

— Гей, русе — (короткий свист) — подай вогню до люльки.

— Я не рус — відповідає Ковальчук, присівши коло печі, щоб дістати вогню.

— А чий же ти ? — моргає Чаганек до строкових.

— Український.

— Та ж це все одно ! Одна свиня. Поспішай, русе, бо дістанеш копняка !

Строкові, битюжники сміялися до млостей. Чаганек не вгавав у жартах, Фіялковські — понурий поляк лежав на прічі та кляв на всіх слов'янських мовах, спорзко, квітчасто. Один тільки Габро — старий битюг смоктав люльку та спльовував.

— Мали б ви сумління, собаки, над хлопцем знущатися. Не робітники ви, а наволоч, набрід, робітниче ім'я паскудите, люмпі.

І вранці, запрягаючи з Ковальчуком коні, бо разом робили на платформі, ганив його :

— Ех, ти, роззяво, прости Боже. Хлопець мов дуб, а дається так набиватись з себе. Дав би одному, другому — відхотілося б...

А за хвилину, помовчавши, мрійливо :

— А Україну я знаю, так, так. Я в полоні там був. Київ знаю, Бердичів. Добре там — славно... багатий край... а в Руску я тоже біл!

Габро обертається знечев'я й додає спорзку російську лайку. Обличчя його ясніє, розпливається в усміху, видно, що він увесь у спогадах і все заслонило йому, заволоклло єдине слово : Руско...

Вдаряє бензолем, нафтою. Жужель зойкає під кутими колесами, коні натужаються, шарпнуть віз і несуть дебели, окаті. Знають Ковальчука, ідуть йому в руках шпарко. Ковальчук справді мов дуб — плечі в двері не ввійдуть, задок воза сам підійме, карк волячий.

— Чом до дому не йдеш ? — питає іноді Габро.

— Виробити хочу...

— Що виробити ?...

— Гроші виробити... багацько грошей...

Габро махає рукою та спльовує. Вже тут виробиш. Ог щоб не здохнути, тільки й дивись — стане робота. Не ті часи, не ті часи. Зідхає Габро, старий битюг. Думає про „Руско“, про Україну, де землі оком не займеш — а народ рідкий. На Україні, на Сибірі ще краще — золото в річці сєє, тільки нагнись, рукою зачерпни. Сама земля золото родить — от де жити ! От де виробляти !...

Тверді це дні були. Холодні, вітряні свистали, гуділи між гутами. Червоні світанки вставали над виселком і чорні віхті димів повзли по піскових видмах. Вози скрипіли, стогнали від вантажу, коні совгались по ожеледі, рвали упряж — натурились. Робили на акорд, завзято, зціпивши зуби, до пізнього вечора. Не ждали на гудки, що вмирали сумно в сірій далечині. Хотіли виробити гроші. Робота була тільки до весни, — там строковим виплата й рівна дорога — куди очі ведуть.

На вечір співала залізна піч, розпечена вкрай, тремтіли тонкі стіни, вив східний вітер і бився в шибки. Над містечком стояла темна ніч мов кошлата птаха.

— Гей, ти, русе! — свистав Чаганек — принеси сюди пиво!...

— Я не рус — вперто повторяв Ковальчук.

— А чий же ти?

— Український.

Знов повторив, як кожного вечора Ковальчук і всі лягали від реготу, Фіялковські кляв, а Габро спльовував, бо такого дурня не бачив ще ніколи. Пили пиво, жерли вуршти, курили, грали в карти. А згодом завалювалися на прічі й засипляли мов каміння, хропіли, кашляли й лаялися крізь сон. Сон навідав важкий, сопушний, блимав убогою лямпою, гас у печі вугіллям.

Тільки Ковальчук довго не засипляв із вечора. Лежав і думав — у тиші думки розвиднялися, плили, спокійні, розважні, клались одна біля другої рівними смугами, як хвилі у струмі. Тільки перетерпіти зиму, чорт їх бери, люмпів, шушваль. З ними задерись — хіба це робітник, батрак, свідомий? Дай по зубах, піде до фірми — викинуть із роботи, що з того? Це не наші хлопці. Тут кпиться, а десяцькому лапу лиже. Тут один на другім душиться, один другому кусень вирве, матір продасть за шага. Тут тільки виробити, багацько виробити. Коли б так у Франції — „боку де травай“, „боку де травай“ — — —

І боязко озирнувшись на відкриті мов прірви роти, на сонні обличчя, Ковальчук сповзав із прічі, витягав тихцем великий дерев'яний кувалда, відчиняв його й захищаючи плечима рився, поки не знаходив щось та ніс до лямп мильнич.

— Що там маєш, гей ти — гукнув знечев'я Чаганек, що із-за кашлю не спав і спершися на лікоть, стежив злими очима за Ковальчуком.

Той дригнув, швидко ніс щось до кувала й замикав. Чаганек тихо сміявся. „Хай сміється — сопів Ковальчук — витягаючися на прічі, гадюка, цікавий який. Не скурає нічого“. Так нарешті засипляв до гудка.

Але того дня була забава неабияка. Чаганек із Фіялковським дібрали, старі майстри, ключа до Ковальчукового кувала. Хотіли дізнатись, що ховає чвалай, над чим труситься. Хлопчак стояв на варті перед бараком, дожидав, коли повернуть Габрові коні. Строкові лягли на прічі, цікаві такі, пили пиво. Чаганек перекинув лахи, шмаття, й найшов у червоній хустці конверт. Були там два чи три листи на поганім папері, записані олівцем — ніхто не вмів читати. Але між ними фотографія. Пуцуловата дівчина з хустинкою в руці, з переляканими очима, з кирпатим носиком і двома білявими косами. Подавали її з рук до рук, оглядали довго й уважно,

— Його баба — ткнув пальцем Фіялковські — з села.

— Для неї вирабляє гроші, чвалай! — Засміявся Чаганек — я їх знаю, мужиків.

Сміялися, заглядали один другому крізь рам'я. Дівчина злякано дивилася на них, не випускаючи хусточки з рук. Чаганек послинив зломок олівця:

— Буде хрия, буде потіха, хлопці...

Домалював дівчині вуси, бороду, пташки над головою, одягнув у штани. Відсовував на далечінь, щулив око, милувався роботою. Строкові хвалили.

— Чаган! — убіг хлопчак — чвалай іде з Габром!...

Метнули конверт у куфер, замкнули. Полягали на прічі, зтиха хіхочучи. Ковальчук і Габро прийшли потомлені. Рунди тяжкі були, двадцят разів обернули за три години, намуляли плечі заліззам.

Охляли здорово, так і впали на прічі. Проте Чаганек зганяв Ковальчука по пиво, по вогонь! Ковальчук був тихий, сумний, вставав і подавав усе. Сміх і дотепи відлітали від нього, мов листя на вітрі. Того дня війнуло весною: струми рванули кригу, банно стало чомусь Ковальчукові.

Пізно, поночі зсовгнувся з прічі; думав, що сплять. Відчинив куферець, а строкові хіхотали під деками. Ждали „хриї“.

Ковальчук у тім спохмурнів, глянув на бараку, вглядів, що не сплять, стежать за ним. Пересохло немов у горлі, горло став дивний, глухий мов із печери.

— Хто відчинив куфра?...

— А що скоїлося, русе? — спокійно спитав Фіялковскі.

Ковальчук показав фотографію. Всі як один занялися реготом, качалися по прічах, мов на живіт. Але сміх увірвався, стих. Тривога, що таїлась у нім, човгнулася на верх. Ковальчук трясся всім своїм кремезним тілом, білий мов бараків дошки. Очі засіли в прірву, мов, головешки. Ішов до Чаганека сутулуватий, великий.

— Ти це зробив?...

— Я, русе, — або що?... — скорчився і притулився до стіни Чаганек. Він і сам уже зблід, хоч кривився посміхом. У тім його тонкі ноги перелетіли барак, зачіпили рури біля печі, голова вдарилась у стінку, в прічу, в піч!

— Мордує, забиває!... — упав його здавлений крик. Фіялковскі вдарив Ковальчука з-заду та вмить сам впав залитий кров'ю. Строкові кинулись з пріч — запахло кров'ю, кров бризнула на стіну, на підлогу. Чийсь руки й ноги літали вирвані з тіла, хтось харчав, котився по землі, здавалось якийсь вихор улетів у барак і ломав, торощив усе, що попало під руку. Піч тихо стогнала, тріщала, рури порозривані впали на землю, огонь і дим бухав з нутра. Лямпа затремтіла. Тільки Габро сидів у куті, смоктав люльку й посміхався. А серед цієї руїни стояв Ковальчук, в роздертій сорочці, ввесь у крові, грізний, дикий мов кентавр.

— Поліцію, кличте поліцію!... — Харчав Чаганек.

Але поки поліція прийшла, Ковальчука вже не було. Біг жужлем через виселок, перескакував паркан, поздовж цегляних мурів, на піски, на видми, в ніч. Там десь сіріло небо, там десь за обрієм, за димарями гут, лежала тиха земля, далека земля синіх днів, що може якраз прокинулась. Це була земля наївної дівчини з фотографії, це була земля Ковальчука.

Оксана Печеніг.

РОКСОЛЯНА.

О, туго душ, найкращий квіт!
 Ти — вічний гін в безкрайний світ.
 Ти — постать біла, мов лілія.
 Ти — гурія і ти Марія.
 Ти нахиляєш річ оман.
 Бальзам кладеш у біль до ран.
 Ти пахнеш кедровим напоєм,
 Цитроном, миртою, алоєм.
 Рабиня ти, — хто, хто сказав?
 Ти держиш голови держав!
 Кладеш вогонь пристрасти злої,
 Підносиш вище дух героїв.
 Даси цілунок, чи калян?
 У серце — лік, чи гостру грань?
 О, не спускай стрільчасті вії, —
 Благословенна мудрість змії!
 Очей орлиних Сулеймана
 Зірниця й радість — Роксоляна.
 За погляд скласти б всі Трофеї,
 Скарать, повішать вірних беїв.
 У ніч — могутній володар,
 Поглянь! — Ввесь світ тобі — у дар.
 І підвелись різблені очі.
 Хто, хто вгадає рух жіночий?
 Хто, хто відкриє серце бранки?...
 Вже пурпур розстеляють ранки.
 Санджир, рубіни і агат
 Рамують царський маєстат.
 Ніхто, й Аллах не підглядів
 Побідний чар степових дів.
 Їх розум скритий під волоссям,
 Їх матриаршій міцний посох,
 Й чого ж, чого, царице, хочеш?
 Тобі — на правду сон діточий.
 Тобі вклонивсь володар сам.
 Тобі — ключі стамбульських брам.

Гобі — сади Шехерезади.
 Тобі — амбра і ладан,
 Араба безголовий лет,
 Затислий мавром амулет,
 Побожні подиви півночі —
 Валашські, роські заздрі очі:
 Сама ж рукою Сулеймана
 Вставляєш слово до Корана —
 „Бог неба, Бог землі — один.
 Я — меч його святих твердинь.
 Наперсник божий, божий син
 Найвищий Бог — Аллах, Гаала —
 Його жезло тінь мли вказало —
 І лезо, лезо моє впало.
 Святись ім'я князя князів
 В висотах гір, в низах ланів
 Устами вкорених царів!”

Є. Онацький.

Біль... Втома... Бажання...

(З мого римського щоденника.)

Ти питаєш мене — нащо терпіти.
 Ти кажеш мені, що хотіла б вмерти.
 Ти кажеш мені, що хотіла б заснути й більше ніколи не
 просипатися.

Ти кажеш, що боїшся вічності й жадаєш нірвани. Жадаєш
 спокою. Забуття... Спокою...

А я слухаю. Серце в мене розривається з болю. Я не
 знаю, що маю казати. Але знаю — **я не в стані** тобі допомогти.
 І тому я — **мовчу**. Мовчу, заклепивши вуста, хоч у серці
 моїм страшний крик. Як я боюся, щоб ти його не почула!
 Бо він — **жахливий** той крик! Що сили затискаю вуста.
 Охоплюю руками голову, хоч на ній вже і так — сталеві об-
 ручі. І — тисну, тисну. Боюсь, щоб не тріснула. Але крик
 — отой несамовитий — рветься з серця. Розшматовує груди.
 Чавить знизу на горло. Хоче вихопитися, як голодний
 звір з вузької в'язниці, і заревти стома голосами...

Біль...

На безкрайому морі в маленькому човнику безпорадна
 дитина. Така маленька, така самотня в безкрайому морі.
 Страшно-могутньому в загрозливій тиші. Бурхливо-жахли-
 вому в нестримній люті. Сама...

Не питай, хто приніс її й кинув в безмежність сваволі
 неопанованих хвиль. Не питай.

Вона — сама.

Море тихо гойдає, заколисує, навіває перші сні, перші
 мрії. А над дитиною здійсмається рожева, легенька хмарка
 — без окреслених контурів, без гри світла й тіни. Ледве по-
 мітна хмарка — першого Бажання. Тягнуться до неї ма-

ленькі рученята. А хмарка здіймається вище й вище...

Човник у морі, хмарка в небі.

Між ними — чайка, що скиглить... Збирає сльози дитини й носить до хмарки, яка росте й темніє...

Ти кажеш, що не можеш більше терпіти.

Ти кажеш, що чайка виносила до неба вже всі твої сльози, і вони повисли над тобою важкою хмарою.

Ти кажеш, що хотіла б навіки втонути в тій повені, що над тобою збирається. А я думаю, що колись на світі був мудрий Будда, який не міг знести людського болю. Був багатий, гарний, здоровий, щасливий. Але не міг знести людського болю. Боявся, що від крику його серця розторожиться небо, і зорі з жаху попадають...

Не міг знести людського болю.

І коли побачив човник на морі, і хмарку на небі, і між ними чайку, що скиглить і носить сльози, — зрозумів, що з Життям народилось Бажання, з Бажанням — перший Біль.

Захотів знищити Бажання, щоб знищити Біль.

Захотів знищити Життя, щоб знищити Біль.

Захотів, щоб не було моря, ані дитини в човнику.

Не питай мене, хто приніс ту дитину й кинув у безмежність сваволі неопанованих хвиль. Не питай.

Але було так — від віку.

І ти кажеш, що Будда мав рацію.

Ти кажеш, що тобі цілком байдуже, як там було — від віку.

Ти кажеш, що не хочеш вічності, і що ти занадто втомлена, щоб хотіти сучасності.

Ти не хочеш нічого.

Але я бачу, що ти помиляєшся.

Я бачу, що ти **хочеш** нічого. І в цьому твоєму хотінні я знахожу надію. Я знахожу проблиск життя.

Бо життя є бажання, і бажання — життя.

14. II. 1935.

Олекса Влизько (1904—XII, 1934).

ІЗ ЗБІРКИ „ПОЕЗИЯ”.

І тут, і там вітрила волохаті,

Суцільний дим від моря до небес,

І тільки іноді прорвуться з плес

Далеких сонць проміння кострубаті.

І зірвуть млу, де піняться прибої

Та крутять хвилі виром карусель

А десь летить сп'янілий корабель

Між двох морів — і під і над тобою.

І знову, знову: ... Сторогатим чортом

Охрестить все похмурий капітан,

І вдарить в діл одчайсно, мов таран

Сірени тон над портом.

Улас Самчук.

Кулак.

Роман у 2-х частинах.

Частина I.

Я дуже щасливий, що поставив проти себе все хоре та добродійне.

Ф. Ніцше.

НА КОРДОНІ.

Всі весело розмовляли. Велика родина, троє гостей — разом дванадцять. Їли вечерю, запивали вареним медом. Пані Ольга розмовляла зо Львом. Він дивився пильно в її очі за шкелками пенсне, що в них подвійно відбивалися світлі чоловічки.

Вікно в сад. Там темнота й по листі дерев сюсюкає дощ.

В кінці вечері ввійшов пан Гнат — чоловік пані Ольги. Мокрий, із вимитим та не втертим розчервонілим обличчям. Всі повернули голови в його сторону, на всіх очах гостро вирізьбилось: — ну?

Особливо Лев. Цей рвучком зірвався з місця, забувши навіть вибачитись. „І чогось в дійсності той Лев, цей добрий, наївний Лев, так вперто лізе на рожен? — думала пані Ольга. Що тягне його туди, чого шукає „там“? Вона ж... хто, як не вона сама на власні очі пересвідчилась, що всякі шукання, за чим би не було, „там“ — неможливі. Вона сама левде вирвалася звідти, все кинула, а вирвалася, бо бушує там буревій негтовканих стихій... Кидатись у них? Ломи-ти життя по половині? Ооо, ні! Це вже вибачте. Хай найдуться дурніщі. Вона чудесно, тонко розкусила порожнього мокляка й шкаралупу відкинула отак, раз-два на бік, без вагань. Але він, Лев... Пан Гнат відповідав кисло: „На кордоні був знайомий жандарм... Втицьнеш, було, мізерного долярчика й переведе. На превеликий жаль його „цапнули“. А лізти просто так, наосліп когось у зуби — жаль. Жаль, собачому синові... В сусіднім селі був переводчик, та й того чорт злизав. Пішов туди й зник. Розказують, ніби в Житомир у „допрі“ за шпіона сидить. Також шпіона ще знайшли! А сидить. Погода знов. Темнота — очі виколи. Дощ, дощ і дощ. Люрить, як з ринви. Два кроки вперед — могила. Хоч у морду трісни. Він би рішуче не радив отак на галай-балай вириватися. Знають вони де границя? Між іншим, він знає ще одного переводчика. А так... Йй-богу, варто зачекати деньок. Він від щирого серця радить. По-приятельськи“.

А як він в очі Льва дивився. Влізти в них хотів. І все зинувато якомсь... Винен ніби він у всьому, ніби за це Бог

зна яку нагороду діставав, а не так, просто від доброго серця. Ах, ти, ти... Добрюга ти, Гнате. Так і свербить долоня потріпати тебе по плечу, а після розмашно зібрати в обійми та до грудей. † тиснути все по ведмежі, міцно, не жалуючи твоїх костей.

— Переходити цей „кордон” — тягнув він — не жарт... Це, брат, не звичайний собі отак кордон, що їх у світі тисячі. Це зветься твердо, рішуче, кордон. Попадеш або туди, або сюди й — кук... Сиди й не рипайся. І стережуть його все сторожкі вартові. Чуйні, зволючі. Колючими дровами **заквітчали**, обвішали дзвіночками. І зграя проєкторів **гострозорих**, мов сови, **лупають** щохвилі очима. От воно, що це за кордон.

Це казав пан Гнат з таким чуттям, що не здатися на його переконання — просто було б річчю нетактовною. Але Лев подумав, приложивши середній палець правої руки до нижньої губи, що її гриз до крові, після труснув головою і рубав:

— Ні! Я йду. Гей ви, звернувся до Максима й Ковальова, чи думаєте зо мною маршувати, чи залишаєтеся?

Максим глянув на Ковальова. Останній кивнув головою на знак згоди. Іншої ради не було. Отже йдуть. Найвища пора. Лев ще до столу підійшов, вихилив замість меду чарку горілки й пішов одягатися. Пан Гнат знизнув лише плечима й як людина, що зробила все, що могла, зо злегка ніби ображеною міною, сів вечеряти. Ольга вийшла за Львом у сусідню кімнату.

— Чи він добре обдумав свій крок? Чи не кається? Чи не краще було б зачекати тих пару днів, ну а тоді будь що буде? Га?

Але він мовчки одягався.

— Ні, пані Ольго! Це просто таки не... ет!... вона не розуміє його й баста. Що про це балакати?

Він одягнув досить притертого гумака, на нього накульбачив великий пакунок, де була одна зміна білизни, запасні черевики, одяг та невеличка ковдерка — дарунок матері.

З рідним селом прощаючись, він бачив майже все. Майже все притягувало його увагу. Кожне дерево, кожна хата, **лише** найменше завважав матір. Коли від'їжджав напів п'яний, кинувся до неї, поспіхом цілував її в чоло, щось мокре **чув** на устах, щоках, очах, скронях, чолі, щось ніби **костис-тими** клешнями тиснуло його, але він кинув її і побіг. По **дорозі** до товариша зайшов. Той жартував, міцно руки **тис-та** просив писати. Мати, звичайно, **письма** не знає. Куди там **їй** писати. Але на перехресті за селом зобачив її ще раз. **Зі-гнувшись**, стояла з якимсь клуночком під пахою.

Коли підвода зрівнялася з нею, протягнула руки з клуночком, хотіла, щоб він зліз, та часу не було. З плачем щось сказала, а після кинула на віз клуночок, сама підбігла трохи

ки, та мала великі чоботи на ногах. Плуталась у довгій спідниці, якось ніби спасаючись від чогось, востаннє простягнула руки і спинилася. Він пару разів оглянувся. Коні бігли буйним гальопом. А мати хрестила позаду хмару збитої куряви. При кордоні заїхали до пана Гната з дружиною і тайда. Та ковдерка була єдиним і останнім подарунком матері. Ольга більше не мала чого казати.

Всі троє навантажені вийшли. Прощалися щиро й тепло. Стара мати пана Гната не забула похрестити хлопців на дорогу, хоч Лев і зморщив чоло. Всі випроводили мандрівників через двір аж до саду, хоч дощ не вгавав. Після залишився лиш один пан Гнат, що мав довести їх аж до самої річки та показати кладку. У темноті Ольга міцно тиснула руку Льва, але він, навантажений як верблюд, стояв коло Гната, ввесь захоплений останніми вказівками товариша.

— Он вогонь, бачиш ?

— Ну ? —

— Так то двірець. Останній двірець. Далі потяги не ходять. Йти мусите просто на схід і триматися все вправо, але так, щоб огонь завжди був ззаду і трошки з правої сторони. Ні в якому разі не повертати наліво. Там багно й річка. А границя йде в тій стороні якраз річкою. Отже, мааарш !...

А ніч, до чорта темна. А дощ безконечно мрячить. Земля розкисла, майже спіле жито похилилося, заложило всю межу та плутається між ногами. У дійсності така пора якраз і добра для переходу кордону. Сам чорт тепер не піймає. Хай побачить тепер щонебудь. Або чи врешті захочеться кому тепер вилазити на дощ ?

Йшли прудкою ходою, спустилися в долину, перейшли луг та наблизилися до річки. Тут немає містка, але лежать дві вербові комердяці поперек річки. Правда, вона зовсім не широка, так метрів з п'ять. Перескочити б можна, коли б не пійма. Води не видно, але чути, як вона бурбонить.

— Порядно здуло її, — зауважив пан Гнат.

Тут розпрощався він востаннє. Ще оберігав не збитися вліво. До границі кілометрів три. Зараз за річкою починається невеличкий горб, там обережно, щоб не зламати в'язи, бо покопирсано шанцями. Це ще старі від війни залишилися. Йти обережно, не курити, не кашляти, прислухатися, обнюхувати повітря. Не забувайте, хлопці !

Він постояв ще коло річки, поки хлопці не перейшли на другу сторону. Коли спинився, щоб прислухатись до пійми, що тяжким, мокрим каменем гнітила, шарпана вихрасним лютим вітром, то чув лише, як чоботи хлопців у темноті звучно з землею цілувалися. Він свиснув різко, й гукнув :

— Тихше !...

Цілування втихло, а на його місце забурбоніла густа московська лайка.

Йшли вже під гору. Ноги ховзають по мокрій траві. У спину хлеще дощ. Здавалося, із темної глибини хтось люто посилав їх пригорщами холодної води.

Вилізли на рівнину, йшли по свіжо зораній ріллі. Ковалів наперед, Лев за ним, Максим позаду плівся. Постать Ковальова ледве манячила перед Львом, але раптом зникла. Лев поточився назад, як кінь, що його вдарено зненацька по морді. На мокру ріллю щось глухо шелепнуло і по хвильці почувся напівпереляканий вигук —

— Що сталося?

— У яму впав. Що тут за чортова нора? Обережно, ви... Лізьте сюди...

Лев і Максим поволі зсовувались, обліплені лепким ботлотом.

Закурили. Цигарки тримали в кулаку, ніби на позиції. Сиділи дійсно в шанцях. От, нарешті, для кого вони придалися. Лев наружу голову під вітер виставив і прислухався до глухої темноти, ніби нюхав її. Але, крім свисту вітру та шумоту дощу, ні одного звуку. Позаду, з правого боку, блискача цяточка, ніби вбитий у темну стіну золотий цвях. Час від часу вона десь никла, але по хвильці виринала знов і миготіла, як зоря. Зловіщий, довгий різкий, свист прірвався крізь густу пільму і помчав десь у безвість за вітром. Потяг мабуть прийшов...

І от ідуть вони знов. Поля. Ніби розстелені брудні полотна під дощем. Межі біжать, ніби обручі на грубелезній бочці. Хлопці плигають по них, спотикаються, лаються, бо видається кожному, що інший занадто голосно сопе, або кашляє, чи шелепне десь у калюжу, або носом в ріллю заоре. По над цією смугою землі, де все, здається, відмінне від інших міст під небом, пазуратий, жагучий жах нагально претється.

— І де та свинська границя в чорта?

Годині дві, мабуть, пройшли. Йшли. Спилися. Прислухалися. Знову йшли... Глупа пільма. Беззвучно рвуться куси чорного неба, розсипаються дощем і з легким шумотом землю обливають.

Рачкували по межах. Землю, мов сліпці пучками пальців обмацували, гарячого місця шукали. Але земля холодна та мокра і липнуть тяжезні закарваші до ніг, ніби хапає їх липкими долонями проклята земля. Ось на драти колючі наткнуться. Забряжчать вони звучними дзвінками, прокиньється чорна, мертва пільма. Запапає в очах стрілами смерть і зникнуть полохливі мрії молодости.

— Ей, братва, шумить!

— Що шумить? Де шумить? Вкопалися і не слухали, а цілим еством жерли тишу. А воно дійсно зашуміло ніби, чи може видалось? Ні, таки шумить!

Шії гусаками, вуха насторожились. На щелепах курчаться м'язи й розтягаються роти.

— Ліс, чи хто там? Обізвись!

Чваак, чваак! Земля вириває ноги з тулуба. А в чоботах цілий потоп.

Максим до сконів курити хоче. Ковалів і Лев розп'ялись над ним й, заціпивши зуби зо злости, пазурами роздерти хочуть. А що він винен, коли в роті слини не стало вже давно? Сагарська жага висушує язика та зтягає його в горлянку. Плював, та й плювати не стало чим. Після повітря втягав у себе, дрібні капельки дощу в горло, та що це значить? А після гикавка його напала.

— Чи перестанеш ти, сучий сину? — сичить Ковалів. Таку зволоч на місці задуши й руки помий, щоб не смерділи.

А Максим уже й не відгризається. Кляв собі під ніс. Ще вчора, лежачи на сіні у Гната, обіцяв обом роги звернути, ось тільки „рідних” більшаків зобачить. В армії, мовляв, кури крав, з самим Котовським балакав. Нето — ви, Денікіни та Петлюри.

— Ех, пика твоя осяча! Куди ти, замурзане, прешся? І обидва до надриву животів реготались. Хотілося стусоннути колінком у задок, щоб заорав наральником у ріллю, та храпнув тут на місці. Та... Хай волочеться далі.

І раптом на якийсь рівчак наскочили. Бачили за рівчаком огорожу з колючого дроту, якісь дерева та стріха солом'яна манячить. Стріха? Тут? У чистому полі, де ні одного корчика? Назад оглянулися. З правого боку стирчить золотий цвях, без ніякого тобі нічого. Значить добро. Все в порядку. Ага, в порядку, коли солом'яні стріхи, дроти та всяка погань! Село чи що? Га? Це „га” стало між ними й будучиною і ні туди, ні назад. Назад — сором. Коли б хоч миршавий пес лайнув, а то вітрисько соломною лишень заїло термосить та шумить.

— Ну, нічого не вистоїмо. Хто в розвідку? Але кому ж краще, як не Львові? А що, як тут сторожа гранична? А ці вміють цапнути!

Лев зняв свій наквашений, як кислий огірок, пакунок й поклав його коло Ковальова:

— Не покинь. Сам вмирай, а пакунок мусить бути цілий.

І поліз у рівчак. Ні. З початку пройшов пару кроків вздовж нього, чи не знайде перелазу якого. Не знайшов. Рівчак та колючий дріт за ним. Далі якийсь садок, будівля з костричаною загатою при стіні. Як не намагався бути обережний, а все таки розпанахав свого гумака і шуму наробив.

У садку, пару кроків вліво, зобачив маленьку хатчину. Малюсінька, підсліпувата, як і всі хати, але дивно — собаки ніякого.

До вікна навшпиньках підкрався і став на призьбі під капішем, ухо до віконниці приложив і слухає. Хропуть. Ні-

би лапаті, хижі павуки, лазять та шкработять величезні хрпаки по стінах. А що, як це на кордоні? Думка штовхає та штовхає й то все в такі болючі місця. Ет!...

Застукав злегка у шибу, ніби кохану викликає. Мовчок. Ще міцніше. Тиша, навіть хрпаки втихомирились. Ага, значить прокинулись. От як вискочить яка хвороба і голими руками забере.

Постояв, послухав; дух заперло йому. Висякався, а потім таки порядно затарабанив у шибу. І як вона бідна не вискочила? Щось кашлянуло там, та так тихо, сухо. А потім якась пика на місце чорної шиби у раму вставилась, а голос старий, скрипучий прохарчав:

— А хто там такий?

Чорт його знає, що його відповісти.

— Це я! Та ви мене все одно не знаєте. Слухайте, бабуню...

А бабуня та зовсім носа до шиби приплющила, ніби його кусок обтято. Паколля цілу копицю видно. А бридка, як зношений патинок.

— Де це я є, бабуню?

— А ти що, з глузду з'їхав? Десь там нап'ється, як свиня, та й морочить голову.

Прокракала відьма й, як не було, сховалася.

— Гей! Тук! Тук! Тук! — Бабуню? Слухайте! Мовчок.

— Бабуню! Будьте так добрі... Яке це село?

Пика знов показалася в вікні:

— Спитай таких дурнів, як сам. Як вийду ось з коромислякою, то пригадаєш!

І одвернувшись, щось там бовтала: „Ти, старий. Вийди-но до нього... П'яний якийсь”...

— Чи йти, або чекати? Чекати. Все одно. Ясно, що тут безпечно принаймні. Вийде з коромислом, то вийде.

По хвилі, двері ніби закашляли удушним кашлем, а на порозі з'явилася дебели біла тінь. На чорному тлі нори, вона, здавалася, ніби розвішена на просушку сорочка. Та це не лиш сорочка, а й штани і все, що до них належить.

І рот, і голова і... правда що не коромисло, та макогін в руках. Лев наблизився...

— А що тобі, бурлаче, запаморочилося, чи що? Ти чий?

— Ах, нащо вам. Та я ось заблукав, ви ж бачите яка слота. Ходіть сюди.

— Еге. Туди. На дощ. Чого хочеш?

— Скажіть, як зветься це село? Я вийшов з Горова.

— Го, го! Куди запер. Це ж Береги.

— Це, вибачте, в поляків чи в більшовиків?

— А ти ніби й не знаєш. З ума спитуєш...

— Йй-богу, що не знаю. Я не тутешній. Я з...

— Та звісно в поляків. Ще до границі три верстві.

— Але коли ти справді заблукав, то бережись, бо як по-падешся... Тут утікачів багато. І в нашому селі є „посторунок”. Таке он лле, а в полі хліб... Ех, Господи. Тьху... „Безобразіє”, і тільки.

Макогона за спину сховав, радий що балакати може. Лев згоджувався з ним у всьому. Дійсно, на хліба не важно. Яке то вже зерно? Розкисне, поросте... ну, словом, нікуди... Погода, дійсно...

Лев розказав потроху старому, хоч той занадто недо-віряв йому. Після ще попросив, щоб показав йому дорогу до границі.

— Дорогу? У таку ніч? Та він і кроку не пройде, розіб'ється. Границя тут ніби поверчена на верчаки. Куди там йти. Ось переспите, а рано собі спокійно підете. Вже на „ви” навіть перейшов, та все макогона далі ховав, ніби соромився його. Але Лев журився за своїх...

— Там за ровом сидять два бовдурі... Що з ними?..

— У хаті хватить місця. Ось принесу куля. Ви... не дивуйтеся. Моя стара погарячилася, та тут такого всякого. У вас часом на „папіроси” нема?...

— Все розквасилось на намулу. Хіба підсушимо. Йй-богу, рубчика не знайдете сухого.

— Туди б ще. Такеє лле... Ну, то ходіть... Та інших покличте, а я свитку накину та принесу куля...

Лев вийшов у тьму. І лаявся, і задоволений був. Що дійсно в таку погоду вириватися. Куди б вони зайшли?

Хлопці влізли в рівчак, присіли мов дві розлізлі купі-гною. Лаються.

Лев гукнув на них... Шеминув через дріт його паку-нок, поміг їм перелізти й пійшли.

Безперечно зробили вони величезну луку, здовж кордо-ну, йдучи під дощем цілих три години і відійшовши всього-навсього кількометрів чотири від місця, що з нього вийшли. Йшли все направо з страху перед болотом з лівого боку. Огонь, що ніби мав бути їм маяком, увесь час був з-позаду з правого боку, але він, очевидно, зовсім не на двірці, а не-відомо де. І коли роздягнулися в теплій хаті, скинули мо-крі лахи, розбалакались, та довідались, що з цього села веде простий широкий шлях на совітщину.

— Слухайте — каже Лев до дядька. Чи не могли б ви нам показати той шлях? Лише показати, а за турботи... і ви-тягнув доляра. Йде?

Дядько почухався. Ясний знак згоди. Це піддало надії. Львові й він схопився на ноги. Максим лежав горілиць, під-ложивши одну руку за потилицю, затягуючись цигареткою. Ковалів перестав чистити чоботи...

Швидко почали одягатись, викручувати. Один лише Максим гикав, а нарешті заявив, що далі не йде.

Розкішно! Того тільки й треба було. Лев і Ковалів у дві хвилини на ногах, обвантажені, готові до походу. Дядько чоботиська натягнув, накинув свитину, шапку й усі махнули.

Дощ перестав. Стало видніше, одначе до світанку годин дві. Вийшли за село на битий шлях. Не битий він тепер. Порослий шпорішем, буряном, він веде до замкненої границі, служачи ще незавидну службу польової дороги. Минулося його колишне... Події перетяли його гострим мечем, як ниточку. А зв'язував собою Волинь і Поділля.

— От — розмахує руками дядько — так просто, просто. Верстов за дві пічнеться долина, а з боку наліво могилки. Звідти до границі півверстви глибокою дорогою. На самій границі місточок. Там річечка малесінька, але її переступити можна... Але не збийтеся з дороги. Тримайтеся за неї пупко, бо як казав, границя тут поверчена, покорчена, бо дай би їх покорчило...

Шлях, зарослий шпорішем. Дві колії бігло в далечинь, у пільму. Година й вони вже на рідній землі, або підуть, повісивши носи, у буцигарню.

Дорога зводилась ніби у нівець. Зовсім заросла, а по боках обкисле жито похилилось глибоко, ніби кланяється низьким поклоном Сходові. Буйні вітри та дощ похилили його. А вгорі колотяться хмари, табунами диких турів летіли назустріч сонцю, що воно бог-зна ще де...

Знов налетіла густа хмара, пільма збільшилась.

Помацьки треба шукати зарослий шлях, а йшли затаївши віддих, хотілося притиснули міцно серце, щоб не тарабанило в грудях... У роті висихало, нерви готові щохвили прийняти тяжкий удар по них вигуку: „стій”!

І раптом стовп перед очима. Стовп? Ні колючих дров, нічого? Стовп, обмотаний білим та червоним, а кроків п'ять за ним такий же сірий стовп? І тільки? Ах, чорт!... Та марш! Ще крок і вже переходові кінець... Вони в безпеці. Кинувся Лев, метнувся диким звірем, почувши як горить та провалюється земля під ним. Зробив три кроки, різкі тверді, от мостик, та врешті він геть к чорту забув про всякі там мостики. Тут границя, ясна, видна. Два стовпи ніби палаючі свічки стріляють у вічі.

І в ту ж мить, почув, як раптом провалився, шубовснув геть зовсім у воду. Плюскіт помчав у темній тиші. Рванувся; вихопивсь на другий бік, почув за собою, якесь сапання, здригнувся, мало не вереснув.

Та був це лише Ковалів, що не впав у річку, а переступив її. Вихопились миттю на горбочок, стали, щоб відсапнути...

Здавалося, закінчили якийсь тяжкий, нерівний бій і то закінчили переможно. Як горді лицарі, стояли на горбку, й коли пройшла знов хмара й можна бачити було уже ступнів

десять наперед. Лев простягнув руку й, показуючи назад, потрясав кулачиськом й сичав — у=у=у!

Навіть і йти не захотілося вже з такою енергією. На п'яття впало, з'явилася втома й хотілося бовхнути денебудь та відпочити. Відійшли кроків п'ятьдесят від кордону й посідали на високій межі.

Перед ними безконечна держава, за ними безліч маленьких та більших державок, що цяточками встелили землю аж до великих океанів. ...Країни панування капіталу й визиску, що живуть для того лиш, щоб на їх поті випасали собі черева всесильні одиниці. Там панує рука фабриканта, купця, банкира. Там люди, пролетаріят тільки й знає, що треба вічно працювати й вмерти у праці. Ніхто не турбується ним, ніхто не спішить з допомогою, ні одно серце не б'ється жалем. Там, люди випаслися, переродившись на безрогих, зажерливо гризуться між собою за корито, що з нього можна б більше виїсти.

Але насупроти йому, обличчям в обличчя, стоїть одна незрушима, неділима, одностумна, одноголосна, солідарна, тверда як бетон та сталь!

Це — країна вільної праці, країна панування слабих, малих, бідняків, гнаних, обдертих, переслідуваних, чорних мозолястих рук, обмитих кривавим потом облич, країна щирих сердець, що їм людський добробут, добробут загальний дорожче рідних батька й матері, дорожче традицій, батьківщини, рідної землі й усього „святого”.

Боже, як калатає серце у грудях, як сльоза зворушення напливає на повіки. І як їй, власне нікому іншому, а їй, приписано історією бути визволителькою людства від страшної пошести забобонів, пережитків, отупіння, неучтва, дикунства (так, так дикунства, як хочете!).

Він безбаченко, байстрюк по-простому. Він виріс і прожив у глухому закутку, де ніякого чорта, крім лісу, поля, брудного жидівського містечка та горілки. Він знає одну мову, ба дві, але вони стали б за одну. Читав він завжди романи, без системи й порядку, що в руки влізло. Рано почав захоплюватися політикою, кричав, нервувався, бився з противниками, був гарячим поборником неправди. Перечитав усю так звану українську літературу, де завжди балакалося про меншого брата, чорні руки, страждаючу покритку, матір, жида експлуататора та горючого наймита. Він перечитував провінціальні газетки, все дуже мізерні, хирляві, зо старими відомостями, зо старих чужих газет. Зміст їх наївний, примітивний, усе оборона „меншого покривдженого брата” та заплаканої покритки. Були в них і різні програми, партії творили, але всі вони надихані лише „дуже возвишеними” ідеалами вселюдської любови, шукання правди, істини, а найголовніше — правда. Писані зде-

більшого по-українськи, але це лише тому, щоб бути більш доступними „темному, бідному, меншому братові”.

Товариство його було ворохобне, протестуюче, змагаюче за людські, ба ні, вселюдські ідеали. Його країна протестує проти нелюдського, дикунського винищування в Америці червоношкурних. Вона протестує проти жорстоко-сти чікагських різників. Протестує проти ганебних репресій німецького, ненажерливого, кривавого капіталізму над працюючим братським пролетаріатом Німеччини. Солідаризується з героїськими страйкарями англійських гірників. Проти всього протестує вона... ну... й ясно... не без результатів. Її слухають, до неї прислухаються, перепрошують до голосу її. Лишень не протестує за себе...

Ясно, Лев ні на крок не відстав від сучасности та цивілізації своєї публіки. Ба, навіть стояв у передніх лавах її борців та протестуючих. Він, так би мовити, був той „кращий елемент”, повний глибокої віри в майбутнє „царство правди”. Маючи дещо романтичної закраски, він просто таки мучив себе тим, що ні разу не вдалося йому дійсно постраждати за „великі ідеали”. По перечитанню Достоевського, Винниченка, Горького, різних описів та оповідань про тюрми й каторги, йому здавалося, що він, навіть не годен зватися правдивим борцем, бо в дійсності навіть не страждав. Страждати він страждав, та як... Він голодував не раз, мав подерті черевики, не мав ніколи порядного одіння, навмисне не вмивався як слід, не голився часом мало не місяцями (з призирства до „буржуазних предрасудків”). Краватку хоч і носив, зате завжди напівскривлену, ніби якусь ганчірочку під підборіддям. Пальто нечищене, зім’яте, без гудзиків. Кепка з обдертим дашком. Часом удавав з себе безробітного, нічого не робив, голодував, почував себе дуже погано, ходив з маленькою бандою покопирсаними хідничками містечка, кресав подертими черевиками каміння, нарікав на уряд, на світову буржуазію, хотів робити демонстрації, будувати барикади, потрапити у в’язницю... Але голодуючих та безробітних було мало. Усі чим небудь займалися, навіть он Рухля стара, вусата жидівка газетниця, і та не хотіла бути ані безробітною, ані демонструвати.

Чувся, мов релігійний фанатик, мріючий із дитинства дійти пішки до святої землі, уклонитися святій могилі, напиться гіркої Йорданської води, обкупатися в ній і принести пальмову гильку додому, — що раптом досягає своєї мрії й зо тремтячим серцем вступає в зруйновану і нецікаву, забуту країну, що в ній готов обцілувати кожний брудний камінець.

Правда, не прийшов він сюди води, хоча б Дніпрової, напиться, не прийшов гилок ломати, каміння цілувати. Ні. Він приходить до Києва, до вимріяного в уяві золотого Києва, він буде вчитися у „вузі”, буде працю-

вати в рядах будівничих соціалістичного господарства, буде агітувати, може в комісари попаде, матиме стипендію, ну... та це між іншим! А найліпше потрапити в Полпред. поїхати за кордон, в Африку до негрів проповідувати великий коран, стати місіонером „великих ідеалів”.

Куди ділися дощ, страх, утома? Усе зникло, нічого немає. Все поборено. Ах, коли б йому лише зустріти якого червоноармійця. Ні, це мабуть не звичайний чоловік. Він мабуть цілком чистий, як нові, щойно з фабрики чоботи. Лев бачив червоноармійців за революції. Але що то було? Орда, дич! То „необузdana товпа” була, тічка, спущена з ланцюга. Ні, ці рішуче не такі. Він обцілував би того милого, ідеального червоноармійця. Це ж не той, передвоєнний, грубий, тупий салдафон, з вічним запахом „водки та махри”.

До всього Лев, звичайно, був українцем. Як не крути, а був українцем. У вільній країні соціалістичній так мало звертають на це увагу. Ти українець? Ну, будь собі українець, хіба ж не все одно? Татар, жид? Та ж усі вільні, всі рівні, всі повноправні горожани міцного, єдиного союзу. Немає ні гноблених, ні гнобителів. Усі вони за кордоном, у Франції, Чехії, і де хочеш. Там вони. Тут лише вільні та справедливі лишилися. І Лев усміхається з задоволення, доволний, що стоїть на землі обітованій. Навіть придивляється до тієї землі, має бажання помацати її, погладити. Зараз от може зобачити вояка, що балакає його мовою (зрештою, це не так важно), але він зобачить хутко й Київ, міста українські, вивіски в українській мові, газети правдиві, великі газети, не „рептильки”. Ні, це не сон, не казка. Ніч, проведена під дощем, в дорозі, свідчить ясно, що це...

Вже ранок насувався та й холод на мокрих плечах колосить. Вириваючися від границі, у поспіху хлопці згубили шлях і, очевидно, звернули, чи вправо чи вліво. Але це менше з тим. Границя позаду. Триматися все таки будуть напрямку південного сходу, а йти приходиться уже не межами, а поперек піль з високим вівсом, пшеницею. Жито подекуди пожате. Йти тяжко. Роса дошкуляє більше як дощ, бо розквашує чоботи на ганчірку. Здавалося, що це не пашнями йдуть, а барвистою по пояс водою. Коли б хоч дорогу яку. Зрештою, на стежку натрапили... Вже починало сіріти. Увійшли в глибину нового краю, мабуть кілометрів п'ять. Над стежкою постояли, позмагалися, Лев настоював йти направо, Ковалів вліво. Пішли направо. Стежка витоптана, свіжа, веде очевидно на якусь дорогу. Коли вийдуть, будуть все таки обережно йти, а коли б впереді якийсь гуркіт почули, зійдуть на сторону, ляжуть у пашні, перележать і підуть. Головне, по можливості далі в країну, щоб не могли вернути. І коли, по часі,

дійсно вийшли на невелику доріжку, зраділи, йшли безпечно, голосно розмовляли. Доріжка мало в'їжджена, заросла, у дві колії, як звичайно, прикордонні дороги...

Якийсь кіпчик при дорозі з віхою, устроєною при ній. Сіли, посиділи, Ковалів покурив і пішли далі. Навколо ні душі. Мертво. Тиша, ніби безлюддя яке. Ковалів оповідав якийсь анекдот, Лев зайшовся сміхом, таким розпашистим, щасливим...

— Стуй! — гримнуло зправа.

Гримнуло зненацька, дійсно раптом, несподівано, не очікувано. Звідки? Хто? Сон? Щось чорне гупонить до них, забігає, зліва якогось довгого штиха наставляє, клямає чимсь... Вони відступають крок за кроком у зад. Втікати чи дійсно піднімати руки, як домагалось те щось чорне? Вони не піднімали і, не втікали. Точилися задом, дивилися на сторону краю, що до нього мандрували, але чорне з багнетом, нападало на них і гнало туди ж...

Свисток, довгий, деркотливий. Десь у ранковому тумані, ніби луна відгукнулась на нього й падає з очей мандрівників якась полуда. Мрії розтають і то швидко... Ось, ось зірветься, чи краще провалиться земля, і вона летить кудись, в якусь безодню, без дня, без кінця...

Вже стало двоє чорних. Руки таки прийшлося підняти. Чорні підступили, мацали скрізь, по кишенях порпались, по грудях... Далі сказали, що можуть йти, але попереді до будки, а за ними — люхви рушниць, ніби носи собачі, нюхали...

І так опинились обидва у тісній, сірій будочці. Коло них ще, правда, два жандарми, два чорні з цілим рядом білих цифер. Вони й не дуже раділи. Той, що піймав, скавав, б'ючи руками плічка, бо видно спав у півкопі жита, а тепер його холод пронизував, а другий на сторожі стояв. Мандрівники в будочці зігнулися. Жандарм, дуже веселий, кирпатий, чорний як смола, з чорним п'ятаком на правій щоці, коло носа. Він з-під лоба дивиться й ніби не помічає нікого перед собою. Все ніби як звичайно. Нічого ніби й не сталося. Він не думає. Ах, куди там йому думати? Хіба всі люди родились на те, щоб бачити лиш сни та любитися ними? Багато є й на те, щоб творити з ілюзії дійсність.

А тут і ранок приходить. І хмари розшпурляв вітрисько, роздер. — Небо насвіжо умите, ніби велике сине око, сміється. По ньому сторчака, ушир по обрію, летять шматки пошарпаних кусів брудної вати. Десь взялося і сонце, ніби, аж тепер згадало, що є он похиляне жито, пшениця, пашні... що все ще на колінах клячить, його дожидає. Чого воно зійшло? Якого біса?... Усього тридцять кроків від будочки доріженька долиною плететься та сама, гаряча доріженька, що завела мандрівників у цю будочку. Во-

на темна, проста й невинна. От біжить собі між пащинами та й годі. Уже стовпи видно стало. З цього боку білим та червоним обмотані, а з того... гай, гай! Усе таки там, з тією... Чому це так? Там сірі, звичайні стовпики, на них калачами літери стоять СССР.

А була це неділя. І що вище висувалося сонце, то більше оживали поля по цю й по ту сторону. Ось заходили якісь сірі істоти по тім боці. Якись сірі, такі знайомі сірі, як це колись у війну та революцію було їх мільйонами навколо. Ті самі нові, в новій фабриці вилляті, червоноармійці. Ах, які близькі і разом далекі вони! Хочеться крикнути... А тут як на тоте один чорний два пальці під язик, та як свисне. Далеко покотився по полі свист. Сіра постать, що повзла стежечкою до гори по тому березі, оглянулась і стала. Чорна замахала на нього рукавом, щось гукнула і, видно, сіра, щось подумавши, вертається до кордону.

Чорна підбігла й собі. Обидва стали, сірий і чорний, руки протягнулися один до другого, потримали хвильку, пустили... Щось хвильку шпортались по кишнях, а потім від обох димок пішов. Видно закурили, стоять та ногами притупцюють, та щось базікають, та регочуться сучі ко-ти. Щось це неприємно вразило Льва. Він ніколи не уявляв собі подібного. І як то так? Чорний і сірий?... Руки подають, курять? І ні один другого штиком у пузо?

А тут — друга несподіванка. Чорний з кирпатим носом, та чорною латкою коло носа дозволив мандрівникам підійти ближче до границі і навіть порозмовляти з сірим. Яке щастя, яке неочікуване щастя і доброта з боку чорного! Але він хотів лише закурити, самих же мандрівників не залишити...

Дійшли майже до самого сірого. Він, як звичайно. Морда (це так принято там звати обличчя) кругла, червона, пухка... Картоплю ніс, вуса сторчать підстрижені, а в губах цигарка. Все як усе. А чоботи здорові прездорові, бурка брезентова, через плече рушниця, висить собі і ні мур-мур. Ніби до неї справа й не торкається. Знов сіра і чорна рука обнялись. Сіра в глубочезну кишеньку лізе, мошню витягає, сипле чорному в папір. Димок вертиться під носом...

— Це — каже сірий — поймали? — і на мандрівників верхом сивої шапки кивнув... А після додав:

— Кудя рябятя шлі?... — і сплюнув на сторону.

Чорні закрекотали... А Лев осмілився й проговорив:

— До вас, товаришу!

— А што... Разе у нас та лучше? і регоче... А чорні й собі регочуть.

— От, подумав Лев. Це щось... Стільки ходилося, страждалося. І за те все сміх?... До того...

До того... Що це? Він... він ясно не по-українськи. Йй-богу, ні. Він до всього додав навіть „до“... Чорний по-

польськи, сірий по-московськи чешуть собі, регочуть, зуби шкірять, покурюють... Стали собі на кордоні... Ах!... Лев спромігся ще на одно питання...

— Звідки ви є, товаришу?...

— Цякавий, небось... З Катеринославской, дружок... Далеко зчудова. З Расеї...

Лев лише плечима здвигнув. Ковалів то аж підскочив, давай з ним перекидатися жартами, ба навіть компліментами. Та Ковальову що? Він „руський”, правдивий з Росії, до того навіть не соціяліст. Він йшов з надією дістатися додому, по довшому блуканню по Європі. Колись воював у Колчака, Денікіна, і одним словом, отаке... Хіба його може боліти, що та червона пика шкірить весело зуби, зве себе з Расеї, з „Катеринославской”? Хіба йому болить, що сторожа української, соціялістичної республіки, не знає, звідки він є, чеше чужою мовою, та братається? Їм весело! Вони шкірять зуби. Вони затягаються добрим херсонським тютюнцем. Вони... Лев хотів йти знов до буди. Але він попав мабуть на якогось недотепу. Недурно у нього пика такою пампухою, а ніс картоплею. Салдафон і тільки. На кордон інших і не потрібно.

Він мусів чекати в буді з півтори години, поки зміна варті не прийде та забере його „по етапу” назад. Він йшов під ескортою з Ковальовим здовж границі, стежечкою, до найближчого села.

ЗА ГРАТАМИ.

І от нарешті довгождане „страждання за ідею”. Довга мандрівка „по етапу”, жалі, жах перед будучим, люті за невдачу — все пусте, все не те. Головне тюрма!

Перше, що кинулось у вічі — велике заграшоване вікно. Зовсім не таке, не маленьке, як це при звичайстві він чути й читати, а велике, ніби в лікарні чи школі. Це до деякої міри неприємно його вразило. Значить, не у справжню тюрму попав. Значить, і ще не все. Ну, принаймні вікна як слід повибивані й цим вони ніби гордяться. Навіть рам не було, не те що там якої поганої шибки. Великі і чомусь темні прямикутні нори й у них цілі рої людських блідих, як треба, пик. Носи, діри якісь замість очей, голені тверді лоби і врешті зуби білі й міцні і хижі ніби, що геть з білою налитих облич зливаються.

Привели „важних”. Шпіонів піймали. Ціла в'язниця якимсь робом уже знає про це, а тому то ті „лики” так витріщали діри свої на Льва й Ковальова. І ні одної тобі усмішки. Спокійні й суворі, як білий мур. Брама тюремна зачинилася зовсім без „сердитого, брязкоту поржавілого заліза”, а тихо якомсь, з легким на два такти стуком і входили вони нарешті зовсім не брамою, а маленькою бічною фірткою, що її клямка аж блищала від частого відчиняння

та зачинання. При ній стояв, правда, грубий опецьковатий, з рушницею „на пасі“, хахол, як про це пізніше дізнався Лев.

Вели їх поволі, обережно, якомсь урочисто. Усі, до того найдрібнішого в'язня — коридорного, що вдесяте і мабуть нарешті, востаннє позаписував старанно і сумлінно їх важні прізвища до грубої заялозної книги, поводитись з новоприбулними якомсь особливо, ніби вони були твердо переконані, що мають діло не з людьми, а з якимись динамітовими предметами, що при найменшій необережності вибухнуть і рознесуть дощенту цю їх укохану затишеньку в'язничку.

Тим часом три в чергу неспані ночі зробили своє і ті герої зовсім не оправдували себе. Внесли вони у смердячий коридорчик обвітрені, обмиті дощем, та синцями облизані обличчя. Одяг їх, можна сказати, зовсім не одяг, а чорт зна що. Зім'ятий, брудний. Чоботи... ох ті елегантські Ковальовські чоботи! Корова їх пожувала, чи що? А всього його ніби через комін перетягнуто. Про Льва вже й не говоримо, бо цей ніколи не відзначався елеганцією... Але запахи піль та сонця все таки не встигли розгубитися й занесли вони по непорозумінню сюди. Груді швидше запрацювали і втягали в себе густу кислу мішанину довгого темного коридору.

Внесли їх нарешті до камери. Дослівно внесли. Обережно, щоб не розхлюпати була. На грубих, заялозних, збитих великими вухналями, дошках, що мали назву „тюремні двері“ табличка з написом: Целя 7, в'язнів 9, і всі ті „дев'ять“ як мариновані гриби. Невже їм мало світла? Вікниська широкі ж, без рам. Хоча ґрати, та що значать ґрати? Лийся світло без перешкод ріками, водоспадами. Ну, й обличчя ж — сором. Ходять туди й назад, з кута в кут, сюди й туди чотири кроки. Чисто як у в'язниці. Одно з них... ах!... Лев хотів... Він власне... Що він власне? Обняти хотів? Так, він, дійсно до того дійшов, що хотів кинутись і обняти його, того колишнього знайомого, але очі зустріли не очі знайомого, а два гострі мечі. Не признавайся!

По коридорі ключі побрязкують, пригадують — де ти, щоб не забувся. Очі у Льва відмовляються як слід дивитися. Повіки тяжезні, пудові, безупинно і нагально спадають на очі, а їсти чомусь зовсім не хочеться. І коли, в недовзі, завітав вечір, стало гармідерніше. Всі моторніше пісні свої завивати почали. Далі вигуки якісь навколо, хтось протяжно з виразом глибокого захоплення гукав і лаявся у мартір, постукуючи у двері кулаками, а коли до келії з коридору впущено перед молитвою „коридорне начальство“ — Ковальського, воно заявило, що репетував Меламед у знак протесту проти халепи його коханої Марти. Всі від того реготались, реготались чомусь так щиро, так віддано, що навіть Лев скурчив було уста і хотів мабуть усміхнутися, але

ту ж мить по всіх келіях розляглася „молитва”. Він стояв коло самої „параші” і на ціле горло співав, забувши свої „принципи”. І от піднявся й урвавсь останній молитовний зідхун. Щось, здається, далеко, за вікном, застогло, а після все навкруги обернулося і пірнуло у глибоку яму, куди скидають відпадки, всяку погань на покірм вошві та різним плазунцям.

Все хропе і при тому тяжко, тяжко, то піднімається, то опускається, ніби кригою грубою придушена гладь ріки перед повинню. Груди лінки в такт і без такту піднімаються, ніби наложено на них тяжезні камініська.

По коридорі чути ходу. Час від часу „око” якесь приложиться до визирки у дверях, відсуне засовочку, загляне до ями, поведе білками навкруги і знов засуне. А в ямі весь час покопчує маленька блимавочка нафтова. Коптить собі, коптить, а плам'ячко її — така мізерія, здається й є одною тут ще світлою плямкою. Обличчя сплячих у його світлі видаються восковими... Ніби їх дійсно з воску повиліплено і зложено, мов мумії по брудних нарах та помості цієї ями. Блощиці лазять по плямистих стінах та дивуються і сердяться, чого та лампочка ще хоче тут.

* * *

Рано, другого дня, знайшов себе Лев на голих, брудних дошках, а під головою намацав щось заялозане та липке. Була це зашита в кропив'яний мішок солом'яна потеруха, що тут звали „матрац”. На ньому хтось спав і перед самим його носом спокійно ще відпочивав розкритий чийсь великий пірваний зад. З одної милости дозволив він, щоб попри нього схилив намучене своє чоло цей гордий, дужий Лев — погроза неправди та соціальної нерівності. А спав він видно все таки міцно. Пробудження було не тільки пробудженням цього дня, а пробудженням від усього того сну, що снівсь йому роками, місяцями, останніми днями, аж поки в'язничний дзвінок не пробудив нарешті, щоб більше не будити. Він підніс трохи голову, глянув навкруги, пригадав цілий перебіг свого кошмарного сну і відчув ясно, що значить бути за ґратами.

Ніби навмисне і сонце якраз густим струмком широко-топленого золота буревійно ляглося у вікно, відбиваючи на протилежній бруднізній стіні чіткі зариси іржавих ґрат, підсичуючи цим тужливе бридке відчуття нового середовища. Про це він правда не думав. Не думав не тому, що дум не було, а щоб уникнути того якогось внутрішнього підсвідомого сорому, що аж тепер чомусь почав не на жарти турбувати його. Всі колишні химерні уявлення про „ідеали”, „страждання” за них, раптом зіткнувшись з дійсністю, що її існування до цього часу майже не підозрівав, розлітаються і перший дотик „страждання” викликав у нього якийсь ніби протест, ніби розгубленість. Скоріше це останнє. Один вигляд зубатих частоколів за вікном, та клаптик неба (ох, той

клаптик неба!) казали недвозначно — протестувати. Дарма. Десь аж пізніше геть, вглядаючись у традиційні „частокіл та клаптик неба“, спостеріг він між ними ще одно зовсім непрохане видовисько. В далечині, за кілька гонів малячів шпильок кам'яної гори з трьома берізками на ньому та смужкою під ним і незеленого, і не стиглого, а якогось брудного вівса. І ті ото берізки й овес не раз після тягли його в досі незнайому і байдужу далечинь. Виникло щось у вигляді ніби несмілого протесту і він не раз готов було голосно гукати.

Але покищо все переносив досить терпеливо. В'язниця — наслідок всього великого та смілого, тепер правда не так йому заїмпонувала, як раніш, коли про неї носив лиш здогади. Вона видалась йому, і то особливо йому, чимсь занадто зайвим та непотрібним. Нічого тут ані великого, ані смілого. І все те, що цілу довгу дорогу від кордону до в'язниці переслідувало його, здавалося таким же безглуздям. Він міг би присягнути, що потиху, глибоко десь в душі, мовився ще старому богові, богові батьків та матерей, що один ще навіть у модернім нашім віці, зберіг властивості полегшувати скрутні становища заплутаних у новому смільчаків.

Боже, казав він, великий Боже! Дай мені лише спокою. Куди хоч, щоб мене не шарпано. І от, його спокій. Він досягнув те, що було неминуче. Опинився тут. Тепер боротьбу спаралізовано. Нерви пірвалися, опали, переплуталися. У голові хмарою диною, у хаосі, мчать у туманну безвість навздогін думки. Перед ними якась пустка, прірва.

Дивовижно тупо й незрозуміло купчаться, ніби сільські лядьки, несмілі запити, — спомини вчора. А він? Що він? Хм... Просто... Він, що міг звернути карк любому бугаєві. Кругла, купецька особка, що її він чомусь назвав „бочечкою“ у захисному гумовому плащі, з усмішкою, (ну і усмішка), чемно пропонуючи цигарку, допитує — все так би мовити... хе, хе! на психологію... Мгу... Мені лишень психологічно, так би мовити цікаво! Прогноза така. Носик гострий, а животик! Розуміється, йому психологія. Але що до того має Лев? Жадної для нього психології. Він дивився лишень здивовано й їдко в його лискучі сині гудзички під руськими бровами і питав наївно — і чого вам від мене?...

Але бочечка... хе, хе!... Хіба й вона така ж наївна? Хіба вона піддається на артистичні удавання такого... так би мовити... хе, хе! Такого ось Льва Бойчука? Смішно ж. Учитися? Ні. Він розуміє все. Він психологічно, так би мовити... До рідного краю, у царство свободи? Ідеали? Та це ж, ха-ха-ха!... — Боже, як він весело й щиро, ніби з приятелем за чаркою, зайшов смішком. При цьому **димок** цигарки випускав копичками й оченята жмурились. Брав за руку Льва, гладив її і по-приятельськи, їй-бо... просив і радив навіть: — Признайтеся. Все було помилкою, несвідомістю.

Все мовляв, молодість. Він зрештою готовий усі сили приложити для полегшення „долі такого молодця”.

Лев лише плечима знизував. Чого він дійсно упирається? Нічого не знає? Просто таки абсолютно нічого?

— Нічого. Клянусь вам, що нічого! —

Як щиро дивився він у сині очі. Як тремтів від переляку й щирости його голос. Він готов був цілувати ту бочечку, за ласку, за цигарки, за „людяне обходження” (колись напише в часопису). Але ж він їй-богу (подвійне з притиском) не знає! Ніякий він не шпиг. Все це уява вашої фантазії, брехня.

Бочечка, після такої нежданої репліки, встає, весело усміхається, потискає Львові руку і, ніби несучи в собі таємниці усього світу, ще раз клепає злегенька по плечі, просить признатися, „бо ж усе одно, все знаємо” й виходить.

Однак Лев упертий шпiон. Він нічого не потрапить віддумати, а брехати на себе не може. Він бачить, що прийдеться попроситися з надією на швидке звільнення. Ще йдучи вулицею на переслухання, читав він розліплені по місті плякати, що відома львівська драматична трупа даватиме ввечері виставу й він радів, що може ще побуде на ній.

В кімнаті було пусто. І пустота, та всякі дивні й непотрібні загадкові розліплені по стінах речі, ніби футуристичне малярство яке. Це однак не довго тривало. Раптом (бо це обов'язково мусить бути раптом) відчиняються невеличкі бічні дверцята, що на них висить здоровенна, ніби там бог зна що замкнуто, колодка і входить кількох. Вусиська, хошні та рукави довжезні. І навіть не привіталися, лише одразу стають на трьох сторонах стола, напинають щільніше на очі брови і кликнули до себе Льва. Чисто ніби за преферанс засіли. Здавалося, отой найбільший карти почне роздавати. Але тут несподіванка. Вусиська заворушилися і з під них чітко та безцеремонно вирвалось:

— Ну, чортів сину, кажи, чого до комуністів йшов!

Сказано розважно і спокійно, але хлопець зблід. Він знизує здивовано плечима. Тремтячим голосом оповідає те саме, що вже попереду трьом оповідав. Він більше нічого не знає і ніколи не був ніяким шпигом, бо як соціаліст, усякими шпiонами бридиться, як жабою. Він каже одну чисту правду і просить, щоб йому повірили...

Але уста його і „правду” відмовились відповідати. Зціпились, що й слово не протиснеш крізь них.

Аж прокинувшись раненько з тим вальком під головою, відчув, що значно вже поправився. Щоби повні, уста, ніс — як належить. Він уже не відповідав на кпини в'язнів. Сидів й мовчав. Та й вони не дуже то кпили з нього, мабуть себе пригадуючи. Один лише, що за кінську політику до політичних попав, увесь час шпилечки підпускав, та решта тих досить похмурних пик гону йому не давали. Всі — також або шпиги, або атентатчики, або бунтарі.

Боявся матері. Він знав, що не сьогодні, то завтра вона готова до нього прилетіти, ковдерку ще одну принести йому. Може він мерзне. Для неї син є син. Для неї країна щастя та мрій не існує. Вона з ним погоджується... Хоч може він і знає, де ті золоті лілеї ростуть, але чи знає він, що в серці своїм вона також ще кращі плекає лілеї, лілеї на крові власного матірнього серця. І то не для кого іншого, як для нього? Хто позиває їх? Кого прикриватиме вона від спеки, чий хоронитиме сон, сидючи коло голови й оганяючи, як бувало, мухи, та ловляючи солодку усмішку напіврозтулених його нерухомих уст? Вона ж вирвала шматочок власного нутра, вирвала разом з нервами і кров'ю, дихала на нього, лизала, тулила до лона й ковтаючи солоні сльози болю і радості, тремтячими устами намагалась заспівати пісню. А тут... Ні, хіба ж не виріс він, цей син її, „син сорому“, мов дуб степовий, міцний, твердий і потужний? Хіба ж не подібний він до „нього“, того далекого, болюче коханого, „нього“?

У полудень діставали обід. Два барчисті типи, без сорочок, розносили від келії до келії великий цебрик і в ньому щось каламутне парувало. Лев і собі черепка глиняного випросив, став у чергу, підставив під черпак його і дістав того каламутного. Відійшовши, зобачив, що то мають бути галушки. Він зійшов на сторону, у кут, зробив присядку і так, сидючи на вшпиньках, почав сьорбати.

В той час на коридорі зчинився галас. Хтось ніби в сурму висурмлював.

— Бооойчуук! Боойчуук!

Лев перестав сьорбати і здивовано чи з острахом чогось нового невідомого дивився на двері. Черепка з каламутним так і тримав у руках. В ту ж мить двері відчинились, а в них ключник. Брови його одразу на Льва кивнули. Останній зірвався, відложив на сторону черепка. Так, як був боїсний, розхристаний, в забрудненій сорочці, так і пішов. По дорозі уста лишень рукавом підтер та висякався. Серце скакало, ніби його хто обдихував холодом. А мозок мабуть замерз і зробився тяжкий, мов олив'яний. Зо всіх визирок в коридорі одні очі поробилися. Всі широко, з цікавістю вдивляються.

Мати, мати, мати! Це слово вицокотував якийсь молодочок по замерзлому мозку. Він не міг знати, що і як... Він просто, мабуть, розплачеться й уста наперед уже починають дригати.

Двері, великі й грубезні двері, урочисто відчиняються. Він ступає за поріг і далі, здається, такого нічого не пам'ятає. Знає лишень, що до нього нахилилися якісь довгі вуса, що пахло житньою горілкою, що в келії не було вікон, а лише світилась маленька нафтова лампочка, що навколо неї револьвери, купи паперів. Йому тикали під ніс його власну фотографію й питали, чи він це пізнає. Розуміється,

пізнає. Були там його юнацькі щоденники, писані так незрозбірливо, що скільки він не намагався, не міг і слова розібрати з них. Якись коперти, листівки. Один рожевий лист без адреси... Ааа, він знає його. Він протягнув свою руку й благає, — дайте мені його! Не знищте, ради Бога! А той дивився на нього їдко, їдко.

На цей раз пішло легше. При цьому довго порпалися в його паперах, листах, щоденниках. Довго писали, робили виписки, щоб ошчасливити прийдучі віки дорогоцінними невмирущими цитатами великого злочинця і грішника. Нарешті забажалося їм мати від нього відтиски його всіх пальців й цілих долонь. Списали пильно і сумлінно кожну його рисочку і також додали до великого альбому, що в ньому було чимало вже подібних цінних і страшних відтисків долонь. На цім і скінчилося.

Був вечір. Вечеряти вже не хотів. Ніч мабуть довга й тягуча буде. Заснув аж над ранком і ранок зустрів знов так холодно свого нового гостя. Важкий, незабутній ранок. Очі глибоко залізли під чоло.

* * *

Лев, моторний юнак, силач. Лев зовсім зкапсів. Дід дідом. Навіть щітина на бороді відросла, справжня свіжа стерня на бороді. Рано сьорбнув теплої води та при тому кусень хліба скомлав. Хоч хліб той одно непорозуміння. Правда, один з в'язнів підсунув йому пирога кусок з сиром. Це ніби вернуло його до життя. Почав трохи ходити, роздивлятися... Але здебільшого все таки сидів на нарах й мовчав, бо не було з ким розмовляти. Люду ніби то повно, але пусто якось. Та й йому не дуже то хотілось розмовляти. Отак сидів би все та поволі розмерзав би, приходив би до пам'яті. Дум сила напливала. Всі ціпкі, турбуючі. Кидались вони мов хвилі морські і кружляли навколо матері і Марії. А Марія мабуть уже все знає. Безперечно знає. Вона зачинилась напевно у своїй кімнаті і плаче, безконечно плаче. Мабуть і до обіду не сходить, щоб мати вічно не пилувала. „Доброго собі хлопця знайшла. Щей гонорова дочка. Бач, по в'язницях... До комуністів у шпіони записався”.

Ну, ну... але хіба ж Марія могла знати, що він таке? Хіба ж питала його? Зовсім ні. Побачила його пару разів у юрбі молодих бродяг, статочного, широкоплечого. Закинула свої гачки й піймалася. От й маєш. Кому, кому, але йому, все таки єдиному йому, вигравала вона свої Шубертові вальчики. Бо раз якось, вдаючися у високі матерії, сказав він: „Я люблю Шуберта. Так, сильно люблю Шуберта”. А після цього і вона стала сильно любити Шуберта, і награвала його бравурові, дужі вальси. Це ж зрештою так природно.

І дума його все більше і більше шулікою шугає над тим двоповерховим домиком на ринку, де вона вслухається у Шубертові вальчики і забувається, і засипає ніби сном якимсь нетутешнім. Раз лишень пані Ольгу згадав, але якось побіж-

но, згадуючи Гната Миколаєвича. Перед тим Лев мабуть мусить вічно, як він казав, раків пекти. Радив йому, турбувався... Одним словом, втяв штуку, нічого казати.

Зрештою, він навіть й думати про це все не хотів. Йому здавалося чомусь, що там, на волі, про нього ніхто навіть не думав. Ковалів був значно спокійніший. Цей одразу відрікся він Льва, заявивши, що він емігрант, хотів до рідного краю, зо Львом спізнався випадково, ну і пристав до кумпанії. Жадного шпіонажу за ним не зауважав, а коли б зауважав, то, як порядна людина, ніколи навіть не пішов би з ним. Звичайно, не так то одразу йому й повірили. Але по часі таки прийшлося повірити, бо якісь організації, якісь беззубі бабусі з різними старими титулами і всяке таке поприходило і підняли на ціле місто тарарам. Почали різні фатечки під'їжджати... Якісь животики з портфелями й без них завештались, щось радили, курили цигарки і все пішло гладко. Жадного шпіонажу за Ковальовим числитись не могло.

Що ж до Бойчука, то цей, ясно, шпiон. Чим він займався? Нічим. Хто його батьки? Невідомо. Звідки? Невідомо. Лазив по місті з бандою шалапутів, що звать себе „сельробами”? Лазив. Бурчав на кожних зборах на владу? Бурчав. Здирав плякати виборчі. Чого ж ще треба? А хіба ж можна... ні, це просто смішно було б... Хіба ж можна чим іншим пояснити, що утік за кордон? Та що там розмовляти. Недурно ж знайдено у нього таку масу списаного паперу та різних німецьких книжок. Видно, мову вчив, видно... словом усе тут видно...

Пере добідом внесли до келії № 7 цілий кошик їжі і все те не кому, як Львові Бойчукові належало. Мати прийшла. Йшла мабуть пішки п'ятнадцять кілометрів з села і Лев, ніби ненароком, зважив на руці кошик. Ну звичайно. Менше пуда не буде. Й хотілося їй все те двигати. Після, нерозгортаючи нічого і заувиши свою зовнішність, він ставить усе те на поліцію, а сам застукав у двері. Коло визирки показався ключник.

— Що, що? Він хоче зобачитись з матір'ю? Такий... ну... сміхота та й годі. Хай буде радий, що не посадили в сепаратку. Зрештою, ключник з ним й балакати не хоче. Він виконує свої скромні обов'язки і дайте йому святий спокій. Коли Бойчука покличуть, то він одразу випустить, а поки мовчи.

Ключник пошкандибав далі коридором, а Лев довго, довго стоїть коло визирки та нюхає повітря... Ех, коли б так зуби сталеві! Перегриз би. Вуха приложив і слухав, слухав, слухав як дуже б'ється невидимий пульс його блящої неволі, а в такт йому для збільшення шаленої мелодії билось і рвалось з грудей гаряче неспокійне серце.

А час йшов залізною своєю ходою у далечинь. Набряклий, невблаганий, жорстокий час. Всі виходили на прохід-

ку. Дуже, велике світило заливало й пражило тупе оточення золотистим водоспадом нестриманого проміння. Пити його, а не вдихати. Сміятися до нього сильним надлюдським сміхом й гукати: — Гей! Обіймемось, чи що?!

Лев мусить ходити по крузі, заложивши руки за спину. Десять кроків наліво брама, а за брамою... Лев хогів було ризикнути підійти до брами, але дозорець так заляментував, ніби його шарнув хто тупою пилою по горлі. Соковито й сердечно вилаяв його і через п'ять хвилин загнав усю отару знов на відпочинок.

Після давали обід. Лев, розуміється, не брав його, бо мав своє. По обіді ще постояв коло визирки, щільно до неї приложивши вухо, але дарма. Стратив всяку надію. І він відійшов у кут на нари.

Але як на злість, у ту ж мить підійшов до дверей ключник, зашкробав ключами й покликав його. Лев не знав навіть, чи тішитись, чи плакати. Уся його незграбна, велика постать уявляла одну сміхоту й безпорадність. До того й синяки якомось особливо повилізли під очима, а губи дригали, ніби у жебрака. Він не взувався й не вдягався. Босий, в одній сорочці, так і пішов.

Він йшов за ключником до брами. Знов, як і вчора, всі визирки повитріщали на нього зірки свої й дивилися, ніби там ведуть щонайбільшого начальника. Знов те саме, лишень не вели його уже у темну келію, а до брами. Коли стояв перед брамою, чекаючи поки відімкнуть, ноги підгинались, уста як навіжені тремтіли. Нарешті й брама відчинилася. Там, крім вартового з рушницею на пасі, більше нічого. Матері ніде не видно. Вартовий перебирає його від ключника й веде в напрямку канцелярії. А це всього два кроки. Мабуть зобачення для такого важного не може відбутися деінде. Мати зараз вискочить, вирве його від вартового й задушить у своїх обіймах.

У канцелярії два вартові. Лев приголомшений. Один з них руки до кишені засадив і виняв звідти ланцюжка з маленькою колодочкою: — прошу ваші руки. — Сказав це зовсім байдуже й серйозно. Лев хитнувся назад, широко закліпав очима, щось видко хотів промовити, але промовчав й замість того виставив перед себе свої великі, злегка оброслі волоссям, руки і спокійно дозволив тісно скріпити їх ланцюжком. Ясно, що ніякої тут не було матері. За бюром сидів лишень один з пухким обличчям та м'ясистим носом урядовець, що майже не піднімав свого тяжкого носа від паперів. Коло нього сидів ще один такий примірник, але сухий, блідий, голова як маківка на довжезній шиї. Очі його широко відчинилися і вилізли на зовні, як у рака. Цей дивився і виявляв тільки отверто-широкого захоплення і співчуття тим поліцаєм. Сам він з в'язнів. Помішник. Спить він у тій же келії, що й Лев. Увечері матиме що оповідати про страшного шпіона, що його аж закутого повели на допит.

І дійсно, повели його у місто на допит до слідчого. Це для Льва було найбільше несподіваним ударом. Босий, без шапки, в одній сорочці. Але тут зовсім не те. Чи ж вони не знають, що він, Лев, крім банди обідраних шарпатуг селян-робівців, має ще і Марію, дочку купчихи Гофманової? Чи ж вони не знають, що він волів отак, як є, крізь землю провалитися, аніж у цьому вигляді показатися на її очі? Містечко ж, як горщик. Що крок, то й знайомі. А тут кайданки, босі ноги. А слідчий, як на зло у самому центрі, майже коло будинку Гофманової. Просто нісенітниця, скандал. Тікати, битися? Нехай стріляють, щоб швидше геть з очей усього того оточення. Одначе, дарма. Схиливши голову, йшов далі. Думи тяжкі ніс і тишився надією, що принаймні розповідь про них комусь колись, а може й зараз хоч би от слідчому. Людина він інтелігентна, зрозуміє. Право ж є якийсь на світі. Хай розуміють те, що він же все таки людина.

Було душно. Містечко у горах. Сонце ллється та ллється, та заливає геть долину вщерть. Каміння розпікає так, що видавалося воно от-от розтопиться і попливе з-під ніг. День будний. Люди заняті працею. Малі жиденята ляментують і летять юрбою за скованим бандитом, пальцями тикають. Йому ж бідняці аж піт на чолі виступив, волосся ж розкошлялось і сторчало таке поетичне. Проходячи повз, спинаються, дивуються. Декотрі, що вдають незнайомих, відвернувшись, ніби не помічають. Ні привітання, ні усмішки. Грізний солідарний бойкот. І як не бойкотувати, коли руки його сковані ланцюжком. Ніхто не звернеться до нього без упередження, чи остраху...

Але тут несподівано зірвалась ціла завірюха. Коли доходили до ринку і мали повертати у вуличку, що недавно звалася ще Шевченковою, на гору, де мешкав слідчий, з протилежного боку хтось на ціле горло вереснув:

— Левку!...

Тут якраз натовп чималий. Жиди, селяне. Всі без шапок, всі спітнілі. Вигук був настільки раптовий, несподіваний, що вся та колотнеча збурилась і загула по-своєму, як вміє це робити справжня юрба.

Суха, висока, боса з брудними бронзової барви литками, жінка раптом сіпнулася і кинулась через вулицю до Льва. Натовп ще більше загаркотів, і також кинувся за нею. З вікон повисувалися різної барви голови, що перегукувались, як переполохані кури і швидко, швидко шваркотіли. Ціла зграя різного зброду перлася від ринку. Чорні круки заметушились і затурбувались. Сталося незрозуміле. Суха жінка кинулась на в'язня. Вона загородила собою йому дорогу, просто бухнувши перед ним голими колінами на кам'яний хідник. Лев збентежився. Що має він робити? Він не міг обняти її, ні заспокоїти... Поблизу трапився візник. До нього всадили її. Лев шарпнувся. Але руда борода — візник вже батожив свої шкапи. Видно по всьому, що

борода зовсім незадоволена. — Що їй по тому? Нуу? Який тут гешефт?... Фе! Це просто сором порядному фірманові. — І він зганяв усю свою злість на конях-кістяках. Лев міряв далі свій неминучий шлях. Проходили також і повз будинок купчихи Гофманової. Але йому тепер вже все одно. Цілий світ хай дивиться. Йому це так байдуже, так дійсно байдуже. Хай навіть дивиться й „вона“. Він не підніме голови, як не підніме й рук своїх.

Слідчому навіть не було потрібно щось розпитувати. Перед ним купа паперів, листів, фотографічних карток, що так красномовно свідчать, хто й що може бути цей небезпечний в'язень. Він довго усміхався, перечитавши деякі місця з його щоденника. Там було повно „ідеалізму“, плачу, благань, розпуки, надій кохання й „розчаровань у життю“. Слідчий у пенсне без оправы, а тому очі його якісь насмішкуваті і блискучі. Вони хитро усміхаються, але там десь далеко, стримано, в нутрі, щоб не зрадити своєї гідності і всього того, що він знає за того „молодого чоловіка“. Він аналізує поглядом свій об'єкт, зважує, пронизує очима, намагаючись сягнути аж туди, де скупчено всю ту „велику неспокійну силу молодого інтелекта“. Він навіть не бажає слухати, що там розказуватиме той „шпійон“. Останній, зрештою, не має просто змоги щось ще казати. Йому пересихає в роті так само, як тоді, коли підходив до кордону. Слідчий знає, чого йому бракує, але не його ж то діло радити. Поради тут властиво зовсім не на місці. Лиш на кінці сказав він Львові:

— Так, так, молодий чоловіче! В'язниці вам не пошкодять. Умийте он ваші руки... і йдіть собі! (Д. 6.)

Є. Онацький.

Святкуючи пам'ять Шевченка..

(Промова, виголошена в римській „Громаді“ на святі Шевченка 3. III. 1935).

Називаємо Шевченка „нашим найбільшим поетом“. І робимо це так часто і так — сказав би — автоматично, внаслідок роками й десятиліттями виробленої звички, що зрештою ця назва не викликає в нас більше жадних рефлексій, жадних образів. Всі ніби „примирилися“ з цією фразою і приймають її просто так, не надумуючись, що вона власне означає.

Повторюється ніби історія базіліки св. Петра в Римі, яка зветься „найбільшою з християнських церков“, а проте в перший момент не викликає у випадкового відвідувача ніякого особливого вражіння, — бо в цій базіліці гра пропорцій є така гармонійна, що все в ній видається **нормальним**. Лише пізніше, по більш уважному спостереженню, відвідувач починає розуміти, що велич базіліки св. Петра полягає саме в отому вражінні **нормальности**, в отій незвичай-

ній гармонії пропорцій. Для того ж, щоб дати зрозуміти **справжні** розміри базілики св. Петра, на її підлозі відмічено в відповідних місцях розміри всіх інших найбільших церковів. І от лише після переведеного таким чином **порівняння**, лише після того, як відвідувач довідається, наприклад, що звичайне собі гусяче перо, яке він бачить в руці євангелиста в середній бані, є завдовжки в 7 футів, — лише тоді охоплює відвідувача справжній подив перед цим незвичайним твором мистецтва.

Те саме відноситься й до Шевченка. Поезії Шевченка незвичайно прості, **нормальні**, натуральні, — здається, що кожний міг би написати такі або подібні. Нема в ній ані вишуканости мови, ані виріблености стилю, а ні якогось глибокого філософічного світогляду, та разом з тим є в них щось більше, є в них ота **нормальна** проста мова людини, піднесена до вершків досконалости **напняттям** серця, напняттям любови, напняттям **національного чуття**.

Карлейль у своїх „Героях” нагадував, що в давнину в італійській мові поняття поета визначалось словом „vate” що означало одночасно і поета і пророка. Поет звертає увагу особливо на естетичний бік життя — на те, що вже **існує** в житті; пророк — на моральний бік життя, на те, що **треба** зробити в житті. Не може бути великого поета, що не був би великим пророком і навпаки. Шевченко саме тому й є наш найбільший національний поет, що він був не лише великий поет, але й великий пророк, — більший від усіх інших — що в своїй творчій інтуїції відчув, як ніхто інший, ті шляхи, якими мала піти його улюблена Україна, і якими вона в дійсності, неважаючи на — здавалося б — непереможні обставини, таки й пішла.

Шевченко писав в часи **апогею** сили й розросту російської імперії, коли ціла колишня наша аристократія та інтелігенція, відцуравшись своєї мови і свого народу, пішла цілковито на службу московському імперіялізмові.

Український нарід, позбавлений вищих верств населення, залишився масою безправних, підяремних **кріпаків**, без своєї школи, без своєї преси, чи навіть книжки. Ніхто з тодішньої т. зв. інтелігенції не тільки не думав про можливість будьякого незалежного національного життя, але й думка про найкуцшу автономію видалася б тодішньому українському суспільству недосяжною мрією, навіки загубленою. І от у ці найбільш темні для українського народу часи, Шевченко не лише думає про українську незалежність, але й іде на свідому її проповідь; не лише не піддається загальному рухові до теплих посад на службі Москві — рухові, що за ним пішов другий величезний український талант тих часів, Микола Гоголь, — але навпаки без жалю ганьбить і клене всіх тих земляків, що відкидаються від свого народу, називаючи їх: „Раби, підніжки, грязь Москви, Варшавське сміття”, — і зрештою платить за свою любов до

України важким засланням. Але й на засланні він не кориться лихій долі, а продовжує „мережати” свої поезії, що розпалюватимуть пізніше вогонь у серцях тих земляків, які зберегли бодай іскорку любови до рідного.

В часи апогею московської сили, Шевченко не тільки не піддається гіпнозі цієї сили, але навпаки намагається **спаралізувати** цю гіпнозу :

а) або величними образами з минулого України й то переважно воєнного характеру : — „Було колись на Вкраїні ревіли гармати, було колись запорожці вміли **панувати...**”

б) або саркастичними увагу на адресу „самоотвержених малороссіян”, що, забуваючи про потребу боронити волю України, перлися щосили боронити чуже „отечество” :

„Не заревуть в Україні
Вольнії гармати,
Не заріже батько сина,
Своєї дитини,
За честь, за славу, за братерство,
За волю Вкраїни !
Не заріже : викохає
Та й продасть в різницю
Москалеві : цебто бачиш
Лепта удовиці —
Престолові, отечеству...”

і ще :

Ми **серцем** голі до гола !
Раби з кокардою на лобі !
Лакеї в золотій оздобі,
Онуча, сміття з помела
Його величества... та й годі...”

в) або просто кличе до збройної національної революції, яку передбачає неминучою. Щоб зміряти велич Шевченка, треба собі пригадати, що навіть і по вибуху російської революції, цебто яких шістдесят років після смерті Шевченка, українські патріоти не в силах були зрозуміти заклик апостола українського визволення :

„Поховайте та вставайте
Кайдани порвіте,
І ворожою злою кровю
Волю окропіте...”

Треба було аж гіркого досвіду спершу ліберально-соціалістично-демократичного режиму Керенського, а потім крикового більшовицького, щоби вони нарешті зрозуміли, що воля дурно не дається, що її треба **здобувати**. І то так, як писав Шевченко :

„Щоб збудить
Химерну волю, треба миром,
Громадою обух сталить
Та добре вигострить сокиру
Та й заходиться вже будить.

А то проспить собі небога
До суду божого страшного..."

Цей образ української волі, що **спить**, повсякчасно переслідуює поета і жаль його великий бере на всіх тих земляків, що лиш

„Дивились та мовчали
Та мовчки чухали чуби,
Німії, подлії раби..."

або на ту „братію", що
„Витріщивши очі, як ягнята,
Нехай, каже,
Може так і треба..."

Сором нестерпний палив йому серце за тих людей:
— „Нині покрив еси знову, Боже,
Срамотою своїх людей..."

а чужинці:

— „Кивають, сміючися,
На нас головами...
І всякий день перед нами —
Стид наш перед нами..."

І тому то так часто втікає наш поет або до славної минувшини або до вимріяної ним, не менш славної будуччини, для якої хоче працювати своїм словом, розпаленим любов'ю до Батьківщини:

— „Пошли, — звертається він з молитвою до Бога,
Пошли мені святее слово,
Святої правди голос новий,
І голос розумом святим
І оживи і просвіти...
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово **пламенем** взялось,
Щоб людям серце розтопило
І на Вкраїні понеслось
І на Вкраїні освятилось
те слово..."

Зрештою, у нього є свідомість, що Бог йому таки дійсно дав отой пророчий голос. Це видно хоч би з поезії:
„Не нарікаю я на Бога..." :

... Орю

Свій переліг, убогу ниву
Та сію слово: добрі жнива
Колись то будуть.

Орися ж ти, моя ниво, долом та горою,
Та засійся ж, чорна ниво, **волею ясною**,
Орися ж ти, розвернися, полем розстелися,
Та посійся добрим житом, долею полийся.
Розвернися ж на всі боки, ниво-десятино,
Та посійся ж не словами, а розумом, ниво,

Вийдуть люди жито жати — **веселії** жнива.
Розвернися ж, розстелися, убогая ниво....”

Все своє життя засівав поет українську ниву **волею** ясною, і аж тепер починає той засів сходити:

„Неначе наш Дніпро широкий,
Слова його лились, текли
І в серце падали глибоко,
І ніби тим **огнем пекли**
Холодні душі...”

І пропекли такі... Вже не далекий час, коли

„Розкуються заковані люди,
Настане суд, заговорить і Дніпро, і гори
І потече сто ріками кров у сине море...”

„— Встане правда, встане воля...
І забудеться срамотня давня година,
І оживе добра слава, слава України!...”

Чекаючи на той великий день, спом'янемо ж нашого незабутнього пророка

„не злим, тихим словом...”

Вага традицій у політичному та національному житті. *)

IV.

І саме тут нам приходить ся спинитися над деяким недоцінюванням ваги традиції в нашому національному житті. Те, що **молодь**, шукаючи нових шляхів, нехтує старими традиціями, це, як ми бачили, є річ цілком природна й **універсальна**. Небезпеки в тому не може бути жадної, бо вже й Липинський добачував суть традиції не в затриманню старого, не в культурі нерухомості, але якраз в її творчому характері. Завдання традиції, казав він у „Листах до бр. хліб” ст. 23, — полягає в „підготовці **нової** творчої традиції. „Старі й нерухомі тільки різноманітні, випадкові та нежиттєздатні форми традиції (с. 101). І для політичного життя нації є найнебезпечніший „літературний романтизм”, що виявляється в культурі лише „ніжних пахоців зів'ялої квітки”, у „меланхолійній любові до давно померших форм національного життя — любові без сили екстази, без здатності **творити нове життя**” (с. 101),

Саме таку фрому „літературного романтизму” мав на увазі і цитований нами п. Васиян в „Розбудові Нації”, коли він висловлювався проти „**беззастережного**” культу традиції:

— „Коли нація — пише він далі — цілу увагу зосереджує на свою минувшину, вона робить у той час загальний підрахунок свого історичного існування, що означає акт самопізнання... Тут наступив уже момент пересилання національної активності та заломання прямої лінії безпосеред-

*) Гляди „С. Д.” кн. 1/1935, ст. 33—42.

нього росту. . . ” Люди, замість **творити історію** починають **писати історію**. Цілком ясно, що завданням молоді є лише творення історії, а не її писання.

Проте в кожній Нації мусять бути люди, що не лише творять історію, але й її пишуть, або й **тільки** пишуть. І від цих людей ми мусимо вимагати, щоб вони шанували давні традиції. Ми вже вище підкреслювали, що цінність традиції полягає в її безпереривності, і американська „Свобода” в вищевитованій статті, цілком вірно зазначила, що — те, що в нас події, **від нас незалежні**, розбивали історичну традицію, дуже погано відбилося на нашому національному житті. . . ”

Завданням людей, що **пишуть історію**, **в'язати** те, що „незалежні від нас події” порозбивали. А в усякому разі не сприяти дальшому розбиванню.

Донцов в вищенаведеном цитаті з 1924 р. каже, що „**Культіві предків** завдячує модерний націоналізм свої найсильніші душевні пориви. . . ” Б. Дніпрянський у другім, теж уже наведеном цитаті, згадує, що „нам необхідно боротися проти того **хамства** здеклясованих низів, на тлі якого різні демагоги могли ще не так давно підривати нашу державність і паралізувати українську визвольну боротьбу. . . ”

„Культ мертвих” і „хамство” досить близько пов'язані між собою. „Культ мертвих” цебо культ предків, батьків, дідів, прадідів, і. т. д. „Хамство” — цебо відсутність усякого культу до своїх предків. У нас часто вживають слова, забуваючи про їх справжній зміст. Забувають, напр., що „хамом” зветься людина, що в першу чергу не має пошани до своїх батьків. А не маючи пошани до батька, як ви хочете, щоб вона шанувала діда чи прадіда? Хам взагалі нікого не шанує. Який же може бути в нього культ предків — ота основа, мовляв Донцов, модерного націоналізму.

Кайзерлінг каже, що „почуття пошани” це єдина емоція, що веде дійсно до культурного поступу. Ще до Кайзерлінга Гете казав, що „почуття пошани обумовлює для людини можливість зробитися дійсно людиною в повному розумінні цього слова”. Він уважав, що треба постійно стреміти до зросту почуття пошани трьох родів: почуття пошани до того, що є вищим від нас; до того, що є нижчим від нас і до того, що нам подібне. І Кайзерлінг, коментуючи цей припис Гете, додає від себе: — „В дійсності не існує жадної можливості (духового) **росту** крім як у протиставленню до чогось, що визнається за вище. Якщо людина, зустрічаючи іншу людину, починає з того, що каже: — „Він нічим не є вартніший від мене”, і починає з нею відповідно поводитися, вона ніколи нічого від неї не навчиться, навіть коли б ця друга людина мала в собі щось божеське. З другого боку, якщо почуття пошани є нашим первісним наставленням, і найбільша людина може чогось навчитися від най-

меншої... Нема сумніву, є щось привабливе в людині, що каже, що вона не побоїться глянути в вічі самому Богові, — але існують усі підстави боятися, що вона побачить у ньому лише презвичайніську собі особу й у такому разі її зустріч з Найвищою Істотою була б марною тратою часу для цієї останньої... Деяка частина американських письменників прийнялася тепер „розвінчувати” великих людей. Ясна річ, що їх всіх можна легко розвінчати. Але з цим розвінчуванням зникає ціла їх творча вартість...” („Психоаналіза Північн. Америки” фр. вид. 1930 р. ст. 305.)

У нас таке розвінчування наших „найбільших” давно в моді. „Одні розвінчують з одної точки погляду, інші з другої. Одні намагаються стягнути з п’єдесталу Шевченка і Франка за „неморальність” та „безбожництво”, другі — Драгоманова — за „москвофільство”, „гуманітаризм” та інші загальні прогріхи цілого XIX ст.; треті Грушевського — за завелике довіря до більшовицьких обіцянок і. т. д. Не звертається уваги на те, що є **творче** й стимулює для **дальшої** боротьби в кожного з цих великих борців за наше національне визволення, а весь час підкреслюється те, що в них було негативного, і тим, як цілком вірно зазначив Кайзерлінг — „нищиться цілу їх творчу — для нас самих — вартість...” Не дурно, вже покійний Модест Левицький писав в „Українській Трибуні”: — „Необ’єктивна критика, особливо **коли вона нерозумна**, перетворюється в гидкий пашквіль або злочинний наклеп; у нас це вироджується в найогидніше хамство: на вулицю перед чужі очі виноситься на глум і посміх і ганьбу все своє, іноді навіть не найгірше. Чи можуть же нас люди поважати, коли ми самі себе не шануємо? На це самоопльовування хорували й росіяни, бо вони були раби, і психологія в них віками витворилася рабська, хамська. А ми були раби тих рабів... Цю погану нашу прикмету добре використовують на шкоду нам вороги, особливо ті, що живуть серед нас: і самі паскудять усе наше й наших же людей на цю брудну роботу провокують. А спровокувати українця на самоопльовування дуже легко, бо це не тільки улюблена звичка його, а майже фах, спеціальність...”

Саме тут ми стоїмо перед традицією, що мусить **зникнути**, бо вона не наша рідна, а перейнята в наших найбільших історичних ворогів — москалів. Ось як про це каже Герцен: — „Поважання минулого? — запитує він. — Але ж хіба відправна точка модерної російської історії не є цілком вита негачія традиції? Ми є незалежні, ми не посідаємо нічого, **нічого**, що ми могли б любити...” Ще кілька разів вертається Герцен до цієї теми й констатує в 1860 р.: — „У старих західніх націй минуле є таке саме живе, як сучасне... Ми ж незалежні в часі, як у просторі. Ми не маємо ні спо-

гадів, що нас в'язали б, ні наслідства, що накладало б на нас обов'язки..."

(Цитую за Massis-ом „La defence de l'Occident“ ст. 87)

V.

І знову приходиться вертатися до Кайзерлінга, що підкреслював цінність традиції, поскільки вона є **нерозривна**. Цінність нашої визвольної боротьби полягає в тому, що вона тягнеться нерозривно через великі постаті Шевченка, Франка, Драгоманова, Грушевського. Це все були люди, що в свій час **втілювали** в собі **тогочасні** ідеали українства. Байдуже, що тепер нам ці ідеали можуть видаватися хибними і навіть шкідливими. В свій час вони були **образом і символом живої української ідеї**, і саме через це на цих людях, зосереджувалася ціла увага як приятелів, так і ворогів українського визвольного руху. „Розвінчуючи“ ці постаті, ми розвінчуємо цілий наш визвольний рух, ми **викривляємо** перспективи визвольної боротьби. Московські більшовики чудово розуміють творчу розгонову силу, що її залишають по собі в витворених ними традиціях великі люди, і тому — **не вважаючи на цілком суперечні їх ідеалам і жаданням** національні мотиви творчості Шевченка намагаються всіляко запрягти його до **свого** воза, навіть фальшуючи та підробляючи тексти його творів та намагаючися витерти з пам'яті українських молодих поколінь ті тексти, що не відповідають московським цілям. Те саме починають вони робити і з Грушевським. У нас — цілком навпаки. За кілька антикатолицьких віршів та не дуже по-божних виразів, наші архикатолики радо викреслили б Шевченка і Франка з української літератури та віддали б його пам'ять анатемі, а інші те саме зробили б з Драгомановим і почасти з Грушевським. Можна й **потрібно** поборювати пережитки драгоманівщини в **сучасному** політичному житті, але можна й **потрібно** шанувати пам'ять Драгоманова в українській національній традиції. І щоб зрозуміти це — досить дивитися на речі в правдивій історичній перспективі. Це правда, що Драгоманов захоплювався соціалізмом, федералізмом і московською культурою. Але — хто на **Придніпрянщині** тоді цим не захоплювався? Можуть знайтися одиниці, — пам'яті цих одиниць треба відповідно шанувати, — але величезний загаль — **батьки, діди та прадіди** сучасних великих критиків Драгоманова зливалися в одному безпросвітно-сірому морі „землячків“. Зневажати пам'ять Драгоманова, що у противагу всім тим землячкам виставив славнозвісне гасло, що й дотепер зберегло свою силу для всіх націоналістів: — „Кожний чоловік, вийшовший з України, кожна копійка, потрачена не на українську справу, кожне слово сказане не по-українському — єсть видаток з української мужицької скарбниці, видаток, котрий при теперіш-

ніх порядках не звернеться в неї ні звідки"; що у. протива-гу всім офіційним і неофіційним російським впливам за кордоном, повів мало не перший — і єдиний у таких розмірах! — пропаганду української національної окремішності в європейській пресі — французькій, італійській, болгарській та інших, — пропаганду, що після його смерті цілковито перервалася аж до часів української революції; зневажати пам'ять цієї людини, що на протязі десятиліть в очах не лише укр., але й чужинецької європейської громад. думки представляла ідею „України", хоч би й у російській чи всеслов'янській, чи всеєвропейській федерації, — значить удесятеро зневажати пам'ять своїх батьків, дідів та прадідів, усіх тих „мертвих", що їх культ є „обов'язковий для модерного націоналізму". Значить порушувати дійсно національну українську (а не вищенаведену московську самоопльовувальну) традицію, що її сліди залишилися ще досі в народніх піснях та обичаях. Український нарід мав завжди дуже сильний культ своїх батьків і сини ніколи не зверталися до батька — матері інакше, як з поштивим „ви", у протилежність москалям, що завжди „тикали" батькові й матері, виявляючи таким чином відсутність відповідної до них пошани. В українських піснях проступає просто побожне почуття до отця-матері: — „Отцева й пані-матчина молитва з дна моря виймає", — співає дума козацька. І нема, для українського народу тяжчого гріха, як непошана до матері й батька. Вже дума про бурю на Чорному морі дає з цього погляду, як каже Єфремов у своїй „Історії Українського письменства", „надто яскраву картину". В одній коляді Мати Божа прохає у Христа райських ключів — відімкнути рай і пекло, випустити грішні душі. І виявляється, що одній тільки душі нема опрощення, тій, —

— „Що отця з матір'ю та налаяла.

Не лаяла, а подумала..." (Єфремов, I, ст. 317).

Тільки „подумала..." і за це їй уже не може бути ніякого прощення! Для тих, хто вважає потрібним „сопричаститися" з духом української національної традиції, це суворе відношення до провини непошани до батька й матері, дає багато до думання. Воно виказує, який дійсно лицарський, а не хамський дух було заложено в наш нарід. Воно виказує, який по суті глибоко **культурний** є наш нарід, що в своїй же підсвідомості зберіг оце почуття пошани, що без нього, як каже Гете, не може бути перспектив духового розвитку; що зберіг всупереч зденационалізованим вищим класам свої традиції, що без них, як каже Кайзерлінг, не може бути жадної культури, і то саме тому, що „справжні форми й лад життя вимагають, щоб минуле, сучасне й майбутнє знаходилося між собою в постійному зв'язку в відповідній пропорції". („Психологічний аналіз Півн. Америки" ст. 455).

З цих слів випливає також, що в житті мусить бути постійна **пропорція** між принципами традиції й поступу. Зрештою про це говорив уже Липинський у своїх „Листах“: — „Існування та розвиток нації залежить від такого чи іншого взаємовідношення консерватизму й поступу; від взаємовідношення між тим, що вже зроблено і тим, що хочеться зробити і творити; буття або небуття нації залежить від взаємовідношення між людьми, що досі організували та правила, і людьми, що тепер хочуть організувати і правити... Нація, в розумінні витвореної цілим рядом поколінь певної суми іншої, ніж у других націй, духової та матеріальної культури, для самого свого буття вимагає задержування й консервування (а не повсякчасного винищування) цієї вже витвореної національної культури...” (ст. 394).

Зрештою, що самий поступ залежить від почуття традиції, це видно з характеру й найбільших реформаторів — цебто ніби руйників традиції. **Свідомо** вони ніколи не представляють традиції, **свідомо** вони завжди представляються тільки, як революціонери. Але в дійсності, фактично, у глибинах своєї **підсвідомості**, вони втілюють традицію далеко більше, ніж будьхто з завзятіших традиціоналістів. В „Книгозбірні Вісника” вийшла оце тількищо книга Р. Єндика „Гітлер”, і в ній ми знаходимо ту саму думку:

— „Цікаво, що майже всі...” нові провідники — це нові люди, що вийшли з низин.

...Друга епоха народжується не як вислідна першої, скоріше, як її заперечення. Це не значить, що вона вносить собою зовсім нові ідеї. Ні, те заперечення старого ядро виступає передусім при порівнанні не так ідей між собою, як провідних верств. Стара провідна верства в Європі перестала бути провідною у своїй психічній будові, а її традиції, колись живучі, стали безцільним вибиванням викривленими закаблуками давно прогомонілого такту. В протиставленні до неї, нові індивідуальності принесли в життя свіжий розмах низин, внесли бажання повернути історичні цінності свого загалу. Бо й хто ж є джерелом предвічної сили нації, як не низини, хто ж може найвище оцінити ту силу, як не найміцніші з широких мас? Тому в хвилині, коли розколювалися старі форми, а народ висуває свої бажання, істотно для його дальшого розвою, ніхто зо старої верстви провідників не міг їх так зрозуміти й відчутти, як нові провідники, — щоб зважитися зловити за вузду розшалілу стихію та її дальше провадити. Коли з'явилися нові індивідуальності — вони не мали традицій, але були горді на все велике в бувальщині нації. Вони перетоплювали його і свої бажання в нову стихію, творячи нові традиції...” (ст. 6—7).

І саме тому треба признати рацію, А. М. Андрієвському, що писав у католицьких „Дзвонах” (1932, VI. ст. 472): — „Традицію далеко скоріше можна відчутти, аніж пізнати те-

оретичним шляхом. Традиція — це зміст цілої **підсвідомої** області чоловіка... Завдання великих людей віднайти і вказати правдиві впливи, відповідаючі нашій Богом даній природі, допомогти усвідомити й перетворити в діла...”

Дійсний великий реформатор, на зразок Мусоліні, не міг би відчувати **нових** потреб цілої нації, коли б у його душі, у його підсвідомості не знаходилися вже історичні підстави необхідних змін. Бо історичні відміни, як каже Кайзерлінг, це — життєві явища, подібні до тих відмін, що їх переходить кожна людина, коли, напр., з дитини робиться дорослою людиною. Життя це не якийсь раціональний процес, що його можна було б зрозуміти в термінах інтелекту, — для того, щоб якийсь процес був тривалий, необхідно, щоб Слово, теорія, ідея, **втїлилися**, цебто щоб відповідна зміна ввійшла в план попереднього життя, зробилася його **нерозривною частиною**. Бо попереднє, минуле життя продовжує жити в нас; спадковість усіх попередніх поколінь лежить глибоко в нашій підсвідомості, і ця спадковість є тим більша, що більша кількість століть залишається поза нами. Подібно до того, як всяка й найбільш оригінальна людина, психологічно й фізіологічно належить до одного певного **органічного** типу (сангвінік, флегматик, тощо), що залишається все тим самим, при всіх індивідуальних „мутаціях” фізичного й психологічного розвитку, — так і кожний нарід при всіх своїх ідеологічних та політичних „мутаціях”, залишається типово все той самий зо своєю власною лише йому питомою фізіономією. Типове все переважає над індивідуальним, і справжні народні провідники, що бажають витворити щось тривалого, намагаються **відчутти** це типове й ділати по його лінії, бо вони знають, що кожний живий організм, чи то індивід чи то нарід, може розвиватися і зростати в силі та красі, вдосконалюючи лише ті прикмети, які заложені в ньому від його народження й що відрізняють його — у природі, що не знає ніякого рівенства — від усіх інших організмів.

З цього випливає величезна вага традиції в політичному і національному житті. — „Ми доти не будемо творцями, а хіба лиш наслідувачами, — писав Ст. Смаль Стоцький в вищецитованій статті, — доки не заглибимося в свою власну душу, в усе своє рідне, теперішнє й минуле, в душу нашого народу, що від нього ми так відстали, що дуже мало між нами людей, що вмili б до душі народу промовити, з ним вповні порозумітися, **найти ті нитки, що зв'язували б нас з ним до купи в одну цілість...**”

Які ж з того всього висновки?

Треба творити нові традиції в творчому чині. Але творити їх у народі і з народом, прислухаючися до його **живих реальних** потреб, вивчаючи його психічний склад і ті його прикмети, що надають йому характер **українського**

народу. Всі великі факти історії були наслідком дійсних реальних потреб відповідних народів у відповідний період часу. Але ті реальні потреби моменту виростали довший час внаслідок співучасті чисельних різних чинників, що серед них відіграють чималу роль й окремі сильніші представники нації, що втілюють на той час її ідеали. Втілюють і за них важко змагаються. Ідеали минулих часів не можуть бути нашими ідеалами. Людскість не стоїть на місці, обставини міняються, досвід зростає. Кожна нація, що не хоче вмерти, знаходить все нових і нових борців за ту форму національного життя, що видається в той час найкращою. І ті борці мають обов'язок оглядатися назад, до минулого лише для того, щоб почерпнути в ньому нові сили; щоб перебрати від своїх попередників накопичений ними — часто гіркий — досвід; щоб знайти в тому минулому **творчі** ідеї й розгоновий рух, **присутності всіх отих** безчисленних поколінь, що терпіли та змагалися за кращу долю цієї самої Нації. Немає жадної рації **полемізувати** з історією, треба творити сучасне. Треба приймати історію такою, якою вона є, — але споживати в ній треба лише те, що може бути пожиточне, цебто **творче, будуюче**. Не в тому була провина Хама, що за неї його ймення набрало специфічного значення, що він побачив батька Ноя п'яненьким, у непристойному вигляді. А в тому, що ніби з обуренням, а насправді **злорадісно** поспішився оповісти про те цілому світові: — „Дивіться, дивіться на мого батька Ноя! Розхристаний, п'яний, лежить у болоті... Дивіться, дивіться, як паскудно лежить!...”

Але Яфет, що зробився прапращуром джентельменських європейців, прикрив батька киреєю й спокійно зауважив: — „Та вже лежить, як лежить, але про батька так галасувати не годиться...”

І з того пішли дві традиції — одна хамська, спідлююча, друга — джентельменська, цивілізаційна.

В традиціях українського народу, як я вже вказував, нема й сліду хамства. Він часто творить „міти” з постатей, що при ближчому розгляді, на таку „мітичну” поставу, **зовсім не заслуговували б**. Та що з того, коли саме ці „міти” дають йому можливість вільніше й завзятіше боронитися? ! Що з того, коли саме ці „міти” зробилися його духовою зброєю в сучасній щоденній боротьбі! Треба збільшувати кількість цих „мітів”, а не зменшувати. Бо лише в „мітах” народня душа знаходить надхнення. І культові предків, мовляв Донцов, завдячує модерний націоналізм свої найсильніші душевні пориви...” Ти існуєш, бо перед тобою існували твої попередники, — будь їм вдячний...

Донат Криворучко.
(Софія.)

Москва без маски.

Мрія москалів про всеслов'янський і навіть вселюдський месіанізм Москви давно викинена за борт реального життя. Хвалене загально-російське море, що, на думку московських слов'янофілів, мало з'єднати в собі всі слов'янські річки, не виправдало надій його пропагаторів. Давно вже почався процес відмежовування всіх національно здорових елементів, що мали й мають нещастя дихати отруйними парами московської псевдокультури, від московського багна, все одно яку назву воно не носило б — Росія, Російська Імперія, ССРСР, тощо. Для кожного, кому дорога доля власної нації, ясно, що одинокий спасенний шлях — це безкомпромісова й безпощадна боротьба з московським хижаком за повну національну державну незалежність. Це аксіома, як аксіома й те, що всі обіцянки федерацій, автономій, українізацій й т. д. під великодержавною егідою московського ухаря-купця це тільки засоби, що за їх допомогою Москва намагалася й намагається посилити свою владу над чужонаціональними елементами й як можна глибше влізти своїми отруйними щупальцями в живе тіло національних організмів.

Численні історичні досвіди переконують нас у тому, що москалі належать до психологічного типу людей, що не здібні дотримувати своїх обіцянок і що з ними в ніякі альянси вступати не можна. Тут не є місце вираховувати всі випадки зрадницької вдачі москалів. Скажемо лиш, що недавні вістки з України додають ще один факт, що це яскраво підтверджує. Заарештування А. Крушельницького й Юліяна Бачинського, цих вірних рабів московського кагалу, зайвий раз встановлює ціну порозумінь із москалями. Служили люди москалям вірою й правдою докінця, бо А. Крушельницький ще не так давно на з'їзді радянських письменників громив „націоналістичні ухили“, й ось нагорода — в'язниця, а може й розстріл. Може не зрозуміло? Ні, зовсім зрозуміло. Зрозуміло, бо москалі ніколи не рахувалися, не рахуються й не будуть рахуватися ні з якими моральними, правними й інш. засадами. Вони мають своє „право“ та свою „мораль“: мораль хама та право Стенькі Разіна. Москалі становлять зовсім окремий психологічний тип, незрозумілий людям європейської культури. Європеець дивиться на вияви російської „широти душі“ як на щось дикунське, страшне. Він психологічно не може зрозуміти москаля. І в дійсності тяжко зрозуміти, коли один із російських поетів пише таке про Росію:

Россія счастье. Россія свѣт.

А, может быть, Россіи вовсе нѣт.

Россія тишина. Россія прах.

А может быть, Россія только страх.

Веревка, пуля, ледяная тьма

И музыка сводящая с ума...

Веревка, пуля, каторжный разсвѣт

Над тѣм, чему названья даже нѣт.

Це пише не якийсь третьорядний поетішка денебудь на сторінках жовтої преси. Ні, це пише визначний сучасний московський поет **Георгій Іванов** на сторінках московського журналу „Современныя Записки“, що виходить у Парижі (**Совр. Записки** кн. 47. 1931. стор. 225),

Якщо цей московський поет, що зріс у самому центрі московської культури, не може зрозуміти, що таке Росія, й не знаходить для неї других епітетів окрім „веревки, кулі, каторжного розсвіту“, то де ж зрозуміти це європейцеві, що безнадійно блукає в нетрах московської літератури?

Дійсно, деякі московські поети намагаються дати відповідь на питання, що перед ним зупиняється **Георгій Іванов**. Ось напр. **Олександр Блок** так рекомендує москалів культурному світові: „Да, скифи ми, да азіяти ми с раскосими і жадными очами“. Не менш характерним є й висновок **Сергея Єсеніна** щодо Росії. Він каже:

„Нет, таких не подмять, не развесят

Бесшабашность им жизнью дана.

Ех Рассея моя... Рас...сея

Азиатская сторона.

(**С. Єсенін : Москва кабацкая**).

Не дивлячися на всі начебто європейські реформи, починаючи від Петра I, й кінчаючи намаганнями ССРСР „догнати й перегнати“, європейська культура, лишилась для москалів порожнім звуком. Вона пройшла мимо внутрішнього змісту московського характеру, не змінивши в ньому абсолютно нічого. З європейськими манерами, убранням і мовою москаль у душі лишився все той же опричник, що ним був у часах Івана Грізного. Для нього „геройські“ подвиги Стеньки Разіна, Єрмака, Пугачева й інших героїв московської нації ближчі й дорожчі від усіх здобутків європейської культури. Безшабашність, розбишацтво, розгул — це його стихія, а мистецтво, наука, взагалі культурні здобутки це „німецькі видумки“. Відомо ж, що „те, що для москаля здорово, то для німця смерть“ — як каже московська приповідка. „Зовсім щиро бажав би бути краще московський швець або булочник, ніж московський Рафаел, або Грімм“ — каже московський критик **Пісарев (Пісарев „Кукольная трагедія“)**. Вже з цієї заяви московського визначного критика ясно, що дуже не підходить москалеві роля культурної людини. Він нудиться цією ролею, вона

йому не по „нутру”, йому дай „порвать”, „розвернутися”. Ось там, де можна з поетом сказати: „чтож ти смотришь так синими брызгами, иль в морду хошь?” (**Сергей Есенин: „Москва кабацкая”**) — ось там, в „Москві кабацькій” його стихія, ось там він у себе вдома. А культурна робота, якісь культурні здобутки — хіба ж це підходить під поняття „широкої московської душі”; ні, хай цим займаються „дрібно-міщанські” елементи, представники „анемічної”, „слонтявої” Європи.

По всій московській літературі яскраво проходить прагнення москаля до свого рідного азійського середовища з його вульгарною хижацькою динамічністю. Ціла московська література це протест проти європейської культури, проти Європи. Студіюючи московську літературу, бачиш, що москаль не може помиритися з тим, що культура намагається поставити якісь межі його розгнужданості; він не може зрозуміти, як це він, москаль, щось зовсім окреме від усього світу, має підпорядковуватися якимсь правилам культурного життя; він просто сумує за часами, коли він був вільний, незалежний від культурних ланцюгів, коли він міг робити те, „що його ліва або права нога хоче”. Ось чому московська література наскрізь просякнена ідеологією гіпертрофічного егоцентризму. В ній домінує тип людини з підпілля Достоевського, що, зупиняючись перед дилемою — „світу існувати, або мені чай пити”, безапеляційно вирішує — „хай краще світ провалиться, аби я чай пив” (**Достоевський: „Человек из подполья”**). Найпопулярніші герої московської літератури є якраз ці, що рисами свого характеру заперечують європейську культуру. Босяки — Горького, каторжани й божевільні — Достоевського, непротивленці — Толстого, самодури — Островського, все те, що виходить поза межі європеїзму, для московської суспільної думки осяяно якоюсь авреолею побожності. В цих ненормальних типах москаль добачає щось собі рідне, близьке, дороге. Той же Есенин так характеризує рідну москалять атмосферу:

„Ах сегодня так весело россам,

Самогонного спирта река.

Гармонист с провалившимся носом

Им про Волгу поет, про чека.

(**Сергей Есенин: „Москва кабацкая”**).

Картина огидна для кожної культурної людини, але приваблива для москаля, бо йому приємно відчувати, що „уж точиться удалью новой крепко спрятанний нож в сапоге” (**С. Есенин: „Москва кабацкая”**). Й досі, в культурному ХХ-му віці, москаль переховує свій азійський ніж у чоботі, не терпляче чекаючи нагоди його використати.

Можуть сказати, що це „Москва кабацька”, що це психологія низів. що це виїмкове становище. Але чи значно

відрізняється від Єсенінської ідеології, ідеології ножа, хоч би ідеологія євразійства, що її створили представники московської еліти? Хіба відомий євразійський „исход к востоку” не є та ж нудьга за привабливими часами монгольського своєвільства, нудьга за часами Чингіс-Хана й Батія? Хіба євразійство не є реакція на все європейське, все культурне? „Ми мусимо призвичаїтися до думки, що романогерманський світ із своєю культурою найлютіший наш ворог” — каже один із основоположників євразійства **кн. Трубецкой**. Той же Трубецкой із задоволенням стверджує, що „з діяльності більшовизму пре „изо всех щелей”, як сімсот літ тому назад, напівазійське обличчя Росії-Євразії, запах паленого кізяку, кінського поту, верблюжої шерsti... встає над Росією тінь великого Чингіс-Хана, обєдінителя Євразії” (**Трубецкой : „К проблеме” ст. 55**).

Й не лише з діяльності більшовизму пре напівазійське обличчя Росії-Євразії. Ця монгольська пика виявляється в усіх проявах московського, будьто культурного (якщо можна взагалі говорити про московську саомобитну культуру), будьто державного, будьто родинного життя. В культурі в москалів панує шахрайство (не дарма англійський криміналіст **Мак Вулбенл**, що написав спеціальну студію про злочинство, твердить, що найздібніші фальсифікатори це — москалі), в державному ладі — насильство, після засади „держати і не пущати”, у родинному житті — жорстокість.

Тут доречі буде сказати декілька слів про т. зв. московський імперіялізм. Московський імперіялізм не має якраз найважнішої для імперіялізму умови, а саме культурної сили. Річ у тому, що ми не знаємо **саомобитної московської культури**. Початок її губиться десь у фінських багнищах, у часи, коли про якубудь культуру взагалі говорити не доводиться. Московська ж культура в її сучасному вигляді уявляє з себе лише **конгломерат чужих викрадених Москвою культур**. Це не заперечують й самі москалі. Вже цитований нами Н. С. Трубецкой каже: „та культура, що з часів Петра живе й розвивається в Росії є органічне й безпосереднє продовження не московської, а київської, української культури” (Н. С. Трубецкой, „Євразійський Временик” кн. 5, Париж, 1927, ст. 617). Другий визначний євразієць П. Савіцький пише: „хоч є величезна кількість книг на російській мові, присвячених політико-економічним проблемам, у питаннях теоретичної політичної економії, досі нема ще російської науки” (П. Н. Савіцький : **Росія особый географичний мір” стр. 59**). Московська культура не має історичної преемственности, цієї необхідної передумови кожної культури, й тому вона це одинокий у світовій історії випадок культури штучної, псевдокультури.

Отже, й московський імперіялізм не має природного культурного опертя. Це своєрідний імперопатологізм, що

«базується виключно на грубій фізичній силі. Один із російських слов'янофілів так характеризує одинокий й основний чинник московського імперіялізму: „Тільки москаль володіє кулаком справжнім, кулаком *comme il faut* Справді, в цім кулаці нема нічого ганебного, нічого низького, нічого варварського, навпаки — багацько поезії, значення, сили. „Кулак розсунув російську імперію на сему частину світу” (Наводжу за: Драгомановим „Політич. сочин.” т. I., 1900. Париж, стор. 513). Це виключне кулачне розсування імперії скоріше можна назвати бандитизмом, азійською інвазією, чим хочете, лише не справжнім імперіялізмом.

Це, що мрія москалів про месіянїзм Москви, вже зійшла з історичної сцени, не значить, що москалі перестали мріяти про месіянїзм. Сучасний московський письменник Всеволод Іванов пише таке: „Давно є вже відомим, що татари були культурнішими й розумнішими від московитів, вони допомогли нам виробити терпіння, що його самі загубили, й тому загинули, ми ж із цим терпінням через сто — півтораєста літ будемо володіти цілим світом” (Всеволод Іванов: „Обыкновенные повести”, Ленинград, 1933., стор. 26). Перспективи дуже широкі, але ми дуже сумніваємося, щоби можна було заволодіти цілим світом, не маючи нічого, крім свого знаменитого кулака.

Якщо доводиться говорити взагалі про якийбудь месіянїзм, то в першу чергу про месіянїзм тих народів, що мають нещастя знаходитися в безпосередньому сусідстві з Москвою й що їх завдання є поставити рішучий спротив московському хижацькому імперопатологізмові. До цих народів належить перш за все нарід український, як найчисленніший й найкультурніший.

Блакитно-Чорний.

Україна й С. Р. С. Р.

З великою долею імовірності ми можемо припускати, що світ знаходиться, особливо Європа, на передодні подій глибокого історичного значення. Міжнародня політична ситуація заплутується все більш. На арену політичну, в широкому розумінню цього слова, виступають нові сили, що ускладняють аналізу напряду майбутньої історії. В міжнародню політику держав білої раси вливаються нові сили (Японія, Хіна), нові раси, з одного боку, а самі міжнародні стосунки з другого боку, заплутуються новими силами інтернаціонального характеру (жидівство, комунізм), що починає надавати стосункам державним міждержавно-клясовий характер, замінюючи чисто міждержавний.

Національна ідея, що ступнево здійснюється в напряду від Заходу на Схід, її непереможня сила ще більше надає

заплутаність у цій політичній ситуації. Боротьба рас, боротьба держав, боротьба націй ув окремих державах, боротьба соціальних клас і їх взаємне переплетення з'єднуючись витворює складну ситуацію й як при кипінню в кінтлі бувають часті несподіванки так й тепер у кінтлі світової політики в наші часи можна спостерігати раптові зміни, що порушують певні здогади, пляни, прогнози та передбачення.

Для нас, для цілої України наставочі ближчі роки, без усякого сумніву, будуть рішальні, опреділюючи напрям нашої історії, нашого майбутнього. Для нас повстає велике завдання, глибокої політичної відповідальности, опреділити нашу національну політику на майбутнє, виходячи з правильного розуміння: нашого минулого й нашого сучасного. та основної мети-здійснення національної нашої ідеї, національного визволення нашого народу.

Ідеї зробились панами світу. Їх руйнуюча сила велика, ще більшою є їх творча сила. Ідеї пролили моря крові, але й океани героїства. Для них люди жили, для них умирали. Вони це смолоскипи, що освітлюють напрями нових шляхів, їх витворюють, їх опреділюють. Ідеї дають напрям нашому чинові, нашій волі, нашим змаганням. Що глибша змістом ідея, то більше вона захоплює, то більшу силу має концентрувати енергію у свій бік, для здійснення її. Що глибша ідея, то більш вона перемагає час. Відпорна сила певної ідеї проти перемоги часу прямо пропорційна глибині її змісту. Ідея, віра, воля — три могутні чинники. Воля запліднена певною ідеєю та скріплена вірою викликає чин. Перетворює потенціальну енергію соціальних груп у динамічну, що прямо пропорційна глибині ідеї, вірі, волі та організаційному хистові даного соціального агрегату. Нарешті ідеї ошляхотнюють змагання, укріплюють віру, розвивають волю.

Ми тут хочемо торкнутись одної з основних проблем нашого майбутнього, проблеми взаємин України та С.С.С.Р., як спадкоємця бувшої Російської імперії, але головним чинном України та Москви, як основного політичного чинника С.Р.С.Р. Вірніше України та поневолених С.Р.С.Р. народів з одного боку та С.Р.С.Р., як спадкоємця Москви з другого боку.

Державна ідея бувшої Російської імперії була досить примітивна, як і вся її структура — „православ'є, самодержав'є, народність". У цю формулу зовсім по суті примітивну й не оформлену вкладали в різні часи різний зміст, але в відношенні до національних змагань підярмлених народів державна ідея була абсолютно послідовно — консеквентна — повне пригнічення всіх національних, визвольних змагань, як, напр. Валуєвська формула з приводу видання української Євангелії Морачевського: „Никакого малорісійскаго языка не было, нѣтъ и быть не может". Панував зовні

повний спокій — „все молчало, бо благоденствовало”, панувало повне, навіть нерозуміння національних стремлень, визвольних змагань „русскость” рахувалася абсолютно нормальною політикою, нормальним світоглядом. Це викликало назву прекрасну. У загальних рисах, характеризуючи стан річей, що до національного питання в бувшій Росії, а саме Росія це — „в'язниця народів”. Державно-релігійна ідея „Третього Риму” (назва/ „Третій Рим” походить ще з XV. віку з листа ігумена Філотея зо Пскова до царя московського Івана III: „И да вѣдаеть твоя держава благочестивый царь, что всѣ царства православной Христіанской вѣри сошлись въ твое единое царство: одинъ ты во всей поднебесной христіанам царь... Блюди же ѿ внемли, благочестивый царь... что два Рима пали, а третій стоить, а четвертому не быть”) перестарівши розпалась. Анабіоз церкви й держави в диких московських формах мусів до цього привести. Держава знищила церкву, її дискредитувала в массах народу. „Россія” замість того, щоб згідно з цією ідеєю перетворитись у всесвітню церкву, відкинула її зовсім — (максималізм московської вдачі!) але „об'єднала”, за допомогою церкви, силу народів. Москва церкву зробила знаряддям свого імперіялізму, як тепер комунізм зробився знаряддям імперіялістичної Москви. Державна ідея бувшої Російської імперії — „слов'янство”, охорона слов'янства, боротьба за його визволення була в яскравому протиріччі до її, бувшої Російської імперії „слов'янській” політиці проти своїх слов'ян — українців, поляків, білорусів. Фальш ставав яскравий, кидалося в очі це протиріччя, це підточувало державний фундамент цього „колоса на глиняних ногах”. Ставала для Москви необхідність змінити старі державні гасла, ідеї на більш еластичні, більш модерні, на більш усиплючі переможені народи, щоб накинути на них більш міцні ідейні кайдани. Затуманити голови починаючих уже прокидатися від глибокого сну переможених народів, що жили в цій великій „в'язниці народів”.

„Беркровая революція” 1917—1922 рр., що обіцяла повне „самоопределение народов вплоть до отделения” ступнево, крок за кроком, перетворилася з характеру „інтернаціонального” в характер „національний” московський з живітським забарвленням. Початкові ідеї „світової комуни”, „світової революції”, „інтернаціоналу”, „братерства народів”, „національного співжиття”, „знищення національного гніту”, „федералізму”, автономізму” і т. ін. ступнево, крок за кроком, відмирили, перетворились в щось інше, зовсім протилежне. „Світова комуна”, „світова революція”, „Інтернаціонал” обмежувалися тільки на власні терени — терени С.Р.С.Р. — країни, як сказав один німець „необмежених неможливостей”, що в неї перетворилася країна „необмежених можливостей” (бувша Росія). Ці ідеї стали для В.К.П.

(б) — централістичної московсько-жидівської організації — засобом скріпити свою суто московську централістичну політику нового „збирання земель”, нового пригнічення народів. Нагадаймо слова п. Кагановича, щодо української політики — зміст комуністичний (читай московський), а форма національна. Цебто — народам форму (мову), а нам (Москві) зміст комуністичний, що служитиме Москві для закріплення влади її над пригнобленими. Ідеї „комунізму”, „інтернаціоналізму”, „братерства народів”, використав новий червоний московський імперіялізм для підмінення старої державної ідеї Москви на нову більш глибоку, більш захоплюючу й без певного протиріччя, що його мала слов'янська ідея бувшої Росії. „Будемо творити світову комуну” кидалось гасло й це захопило нашу несвідому інтелекцію, але як етап „промежуточная станция” до неї утворимо „покищо”, „тимчасово” комуну на просторах цілої бувшої Росії, що на ній — це не казалося, але це сталося — буде панувати В.К.П.(б) — московська шовіністична, як виявилось тепер, кліка (Постишев типовий представник) з необмеженою нічим навіть зовнішніми формами етики, владою. Конституція 1923 р., що набрала такого галасу, що зуміла зробити такий великий вплив на „хитаючихся” членів переможених народів, конституція з „Радою Національностей” і т. ін. залишилася знову „формою”, а зміст у його ступнево влила В.К.П.(б) не скільки не ліпший для переможених, особливо для України, ніж Україна й народи інші його мали за царів і імператорів Росії. Ступнево й у першу чергу українських прав відбувся процес нищення всіх здобутків революції 1917—1920 рр., щодо прав національних меншин. Крок за кроком відмирили великі гасла й рівнобіжно йшов процес „закріплення” революції на теренах С.Р.С.Р.... І тепер уся українська нація, як також і всі інші переможені народи С.Р.С.Р. опинились в стані навіть гіршому, щодо „змісту”, а не „форми” ніж перед революцією 1917 р. — не кажучи вже про еugenіку населення, економічне становище та моральне пригнічення. Усе мовчить знову, бо благоденствує й тільки замість „чорного орла” „сторожем літає” „серп і молот”. Розв'язка національної проблеми на теренах С.Р.С.Р. потерпіла повний крах, боротьба народів тільки тепер розпочинається, стіни „в'язниць народів” стали ще вищі й товстіші. Полуда спала з очей навіть таких катів нашого українського національного духа, як п. Скрипник, що його чомусь хочуть зробити „мучеником” національним. Революція для Москви зробилася національною, вона „збрала” знову свої землі по-друге, використовуючи нові гасла. Для переможених народів, що їм „форма” забезпечує „вільний” вихід із Союзу, революція перетворилася в контрреволюцію — жахливого змісту, з руїною, навіть, фізичною населення чужонаціонального Москві складу. Ідея

фальшивого комунізму не перемогла ідеї здорового націоналізму. Процес оздоровлення мас, навіть, комуністичних закінчується. Зрозуміння ошуканства настало. Туман в головах, під впливом жажливої дійсності проходить. Твереза думка необхідності нового остаточного національного визволення ступнево поширюється. Процес „націоналізації” В.К.П.(б) блискуче, але з жахливими жертвами закінчується. Політика Москви ступнево відкидає „форму” національну. Імперіалізм червоної Москви показує своє справжнє обличчя, хоч його проводять у життя „інтернаціональні пани” — пп. Сталін, Орджонікідзе, Менжинський, Каганович, Рудзутак, Єнукидзе, Літвінов, Радек, Троцький, Раковський, Сокольников — більшість навіть, не москалі й багато українців бо, „Скрипників” ще багато не пустило кулі в свої голови. Цікаво, що більшість Політбюро В.К.П.(б) та Р.Н.К. С.Р.С.Р. не москалі — яничари завжди скріпляли деспотії своєю „вірною” службою — це ми бачимо й тепер. „Чистка” партії стає, крок за кроком, усе більше не „чисткою” клясовою, але „чистка” національна — викиненням елементів, що не втратили ще краплі національного почуття. Партія не перемогла націоналізму. Покищо раціоналізм (раціональний зв’язок) скрахував перед кровним зв’язком (націоналізм). Для Москви ідея комунізму принесла велику користь, але фальшовання її показало справжнє обличчя політики В.К.П.(б) ядра московського централізму та імперіалізму, хоч по крові інтернаціонального характеру. Формула „грабь награбленное”, що її викинула комуністична партія Москви, була по суті для Москви формулою „сберегай награбленное” — зберігай те, що Москва награбувала за сотні років і Москва його зберігла під новим червоним прапором. Ми, як і інші народи, кинулися на кинуту Москвою кістку та стали грабити награбоване, але від себе самих, а Москва збрала собі все — хто грабив, кого грабили й що грабили. Повна аналогія з тим, що було вже нераз в історії України. Коли національна державно-творча ідея захоплювала державно-творчі верстви нашого народу й боротьба приймала форму національної визвольної боротьби й виникала небезпека для Москви, вона кидала анархістичні гасла в низи нашого народу та між його шари „анархістичних хамів” (Петрики і т. ін.) натравлювала їх на „верхи” на державно-творчі елементи. Знеутралізувала таким чином наші й без того слабкі сили, нищила державно-національний творчий елемент, давала трохи волю „низам” та „анархічним хамам” а потім і їм казала: „Стій” і приборкувала все в свої жорстокі руки. Підсувала нам замість національної проблеми проблему соціальну, а ми кидались один на одного, починали йти по лінії найменшого опору, починали розв’язувати замість цілу національну проблему, її частину — соціальну, витрачаючи й без того дуже обмежені засоби енер-

тій своїй нації, її розпорошуючи. Ми захопилися, не маючи власної хати, великими чужими ідеями (комунізм, соціалізм, анархізм, інтернаціоналізм), за них ішли умирати. Ми стали будувати комунізм по суті в чужій хаті, а москалі, у цей час нашими та руками інших поневолених народів будували власну хату. Ради ідеї світової комуні ми будували велику Москву, велику комуну на теренах бувшої Росії, як етап до світової й у цій праці ми були навіть **mehr päpstlich als Papst selbst** — пп. Скрипник, Затонський і ін. Звичайно були й інші причини нашої невдачі, але це була одна з головних причин. Москва знову сміялась і зробила своє, знову „зібрала“ свої землі й навіть у тій же послідовності, як й у перший раз у своїй історії.

Друга основна помилка наша й помилка інших народів, що населяють „в'язницю народів“ була повна майже відсутність єдності між собою, повна відсутність координації революційних визвольних змагань окремих поневолених народів між собою. Кожний боровся на власну руку, без допомоги один одному, без координації зусиль, без, навіть, розуміння їх необхідності й Москва зрозуміла ситуацію, викинула гасло боротьби за світову комуну й розбивала кожного зокрема, бо народи не були об'єднані в їх визвольних змаганнях. Москва використала подвійне „divide et impera“ сварила нарід кожний всередині та народи між собою і вийшла переможцем. Тепер отже помилки минулого нас навчають, хай нові ідеї урахують їх, хай вони очистяться від їх. Україна боротьбу з Москвою вела ізольовано, без підтримки інших поневолених Москвою народів. Це була основна наша помилка. Цю помилку мусимо тепер направити, її в майбутньому не робити.

Аналізуючи національну структуру червоної „великої в'язниці народів“ — С.Р.С.Р. ми бачимо, що москалі складають лишень 52% всього населення С.Р.С.Р., цебто грубо кажучи, половину, а другу половину складають інші народи (всіх біля 116), що серед них українці складають найповажливішу частину. Українці складають 23% цілого населення та майже половину кількості немосковського населення С.Р.С.Р. Вже ця сама поверховна аналіза структури населення С.Р.С.Р. показує, що Україна, українська нація, як найчисленіша „меншина“ мусить узяти на себе основний тягар боротьби за визволення переможених народів від панування Москви. Боротьби з новою „в'язницею народів“, що ним став С.Р.С.Р., що в ньому „форма“ нищиться, не кажучи вже про „зміст“. Крім того Україна має найбільш збережену історично-державну традицію, найбільшу національну свідомість, найбільш одноманітний національний терен, будуча операційна база для боротьби, Україна має вже певну традицію, щодо ведення переду в визвольних змаганнях поневолених народів. Завжди Україна брала ініціативу, щодо

організації поневолених Москвою народів у їх визвольній боротьбі. Нагадаємо ініціативу Центральної Ради в 1917 р. по скликанню з'їзду представників національностей і самий з'їзд 23—28. IX. 1917. р., що між певними резолюціями прийняв також постанову про організацію „Ради Національностей” і „Ради Народів” з осідком в Києві. (Дмитро Дорошенко „Історія України 1917—1923. рр. Т. I. . . Дієва Центральної Ради”. Ужгород 1932. ст. 153—155). Україна веде й веде найбільш розвинену пропаганду, щодо роз'яснення світові дійсного стану на теренах С.Р.С.Р. і з найбільш покривдженою частиною його й тому, приймаючи це все на увагу, силою обставин Україна мусить прийняти на себе роль керівника в усіх визвольних змаганнях усіх переможених народів С.Р.С.Р. і скерувати їх до звільнення. Україна мусить стати вождем інших народів, що заселяють терени С.Р.С.Р., мусить стати душею, мозгом, організатором, генеральним штабом, основним керманічем у великій неминучій боротьбі у зруйнуванню великих, міцних стін „в'язниці народів” — С.Р.С.Р., як нового витвору неомосковського імперіялізму, замаскованого комунізмом, інтернаціоналізмом і іншими новими гаслами, що їх сила була з початку страшною для пригнітання національного пробудження переможених народів і що їх оп'янююча сила вже не дійсна їх, бо вони пізнали на власній шкурі ці гасла в практичному їх переведенню Москвою. Ми мусимо взяти провід у цій боротьбі у свої руки, щоб виграти свою власну справу. *Viribus unitis* — з'єднаними силами. В цьому полягає основне завдання України поруч з власним визволенням, поруч з цією основною проблемою, що їй мусять бути підпорядковані всі інші. Отже Україна мусить прийняти на себе велику місію — встати на чолі боротьби з С.Р.С.Р. і мусить бути на варті волі цих народів, після переможеної боротьби. Цей наш місіонізм на Сході Європи мусить стати одною з головних ідей нашої визвольної боротьби. Реалізуючи його, реалізуючи цю ідею, здійснюємо й ідею нашого визволення, здійснюємо, реалізуємо шляхетну національну ідею. Кожна нація мусить мати якусь велику ідею, мусить виконати якусь історичну місію покрити авреолою чогось великого, чогось, що перемагає час, що з безсмертним, цебто й великим, бо час це найліпше мірило величчя, глибини змісту”. Пам'ятаємо, що, як ми казали вище, відпорна сила певної ідеї проти перемоги часу просто пропорційна глибині її змісту, отже переможемо своєю славою, своїм великим ділом час. Щоб стати великою нацією, треба зробити щось велике, мусимо розвинути в собі „хотіння великого” і його перевести в життя.

В цій боротьбі ми мусимо твердо пам'ятати, що ми починаємо боротьбу не з комунізмом, не з якоюсь класою, не за якусь соціальну ідею, що ми ведемо боротьбу не з якимсь

режимом, ведемо боротьбу не з Сталіном, не з ідеєю Леніна, не з ідеєю Маркса, але пам'ятати треба завжди те, що ми ведемо національну боротьбу з С.Р.С.Р., що за ним сховалось півмонгольське обличчя Москви. Установлення нового режиму в С.Р.С.Р. прихід до влади нової класи, запровадження нових ідей там, не мусить стримувати нас в цій боротьбі, ми не мусимо складати зброю, ми мусимо починати боротьбу не для того, щоб у Кремлі сів замість Сталіна Мілюков, Керенський або Кирило Романов, ми мусимо боротися з Москвою, як з такою, як з гнобительницею нашою та інших переможених народів і тільки.

Ми вірили, що для нас були однакі й Андрій Боголюбський й Олексій Романов, й Петро Романов, й Катерина Друга, й Микола Перший, й Микола Другий, й Мілюков, й Керенський, й Ленін, й Сталін — була однакова Москва, які шаття вона б не натягала на себе.

Ми мусимо бути революціонерами, а не контр-революціонерами, бо такими станемо, коли будемо боротися за якийсь новий режим у Москві, а не будемо боротися з нею самою, як такою.

Україна мусить виконати до певної міри роллю подібну Чехії у боротьбі по знищенню Австро-Угорської „імперії” — Габсбургів. Перший удар був нанесений у 1905 р., другий у 1917—1920 рр. а тепер мусить настати, як співають комуністи „последний решительный бой”.

І до цього бою ми мусимо готуватися, мусимо бути готові до тієї хвилі, коли народи С.Р.С.Р. звернуться до нас, до України і скажуть: „Чуєш, батьку?”, ми мусимо сказати з повною відповідальністю за свої слова: „Чую”, та й взяти провід у свої руки. Одже мусимо бути готові самі в нутрі, готові на зовні — у С.Р.С.Р. й на полі широкого політичного світу, підготувати визвольну боротьбу на міжнародному терені, доводячи міжнародним силам, „Картагіна мусить бути зруйнована” для блага цивілізації, для блага нації, для перемоги національної ідеї, для блага переможених народів й нашого власного.

Ми мусимо об'єднатися самі біля великої ідеї — зміцнити свої сили, розв'язати цілий ряд великих проблем, великих ідей — розвинення почуття непереможеної сили національної ідеї, розвинути волю до її здійснення, розвинути віру в її здійснення витворити єдиний синтетичний тип українця, взявши екстенсивність Сходу, та інтенсивність Заходу нашого, опанувати наше місто, збільшити віру в авторитет, воскресити державно-історичні традиції, знищити вплив ідей, що руйнують єдність нашої нації, розвинути „хотіння великого”, але головне „висталити нашу волю”, й т. інше.

Мусимо об'єднати нарід, мусимо об'єднати, зміцнити націю. Це в нутрі самих себе.

На зовні ми мусимо об'єднати ці народи С.Р.С.Р. між собою, скерувати їх усіх на боротьбу за основну ідею, зни-

щити розбрат між ними, роз'яснити їм необхідність об'єднання, вказати їм на основного ворога, злити їх змагання з нашими й цю працю треба робити зараз як у нутрі С.Р.С.Р., так й за кордоном, на еміграції — вести тут ідейну підготовку до здійснення основної ідеї — об'єднуватись і об'єднувати.

Поставити проблему Чорноморської федерації, Козацьку проблему, зокрема проблему Дону, уділити увагу Білорусії, народам Кавказу, уділити особливу увагу Туркестанові й т. інше. Не забути ні на одну можливість знайти спільників, їх об'єднати з собою й між собою.

На міжнародньому полі ми мусимо розвинути пропаганду наших ідей, нашого та наших спільників змагання на знищення „в'язниці народів". Мусимо використовувати сили усіх наших спільників, мусимо доводити необхідність перебудови Сходу Європи на нових підвалинах на благо цивілізації, мусимо доводити те, що без розв'язки проблеми національної на теренах Сходу Європи та цілого С.Р.С.Р., а особливо Туркестану у широкому розумінні цього слова, миру Європа не може мати. Мусимо, як ми це й тепер робимо здемаскувати дволічну політику монгольської Москви, мусимо зірвати з неї комуністичне шаття, що ними вона прикриває свої злочини проти культури, цивілізації, проти законів націй, та законів Бога.

Розглядаючи питання визвольної боротьби в аспекті матерії, в аспекті економічному, ми мусимо сказати, що розв'язка національної проблеми принесе надзвичайне піднесення коефіцієнту кожної дії, як самих поневолених народів, так і теренів, що ці народи заселяють. Приклад усіх країн, що визволилися національно, показав як підносяться ці коефіцієнти після визволення — Ч.С.Р., Естонія, Латвія, Фінляндія й багато інших країн. Знищення „в'язниці народів" відкриє нові економічні горизонти, утворить нові перспективи для економічних стосунків визвольних народів з іншими вже вільними народами.

Москва ж научиться задовольняти свої потреби власними силами, зробиться її господарка більш етичною, перейде з принципу „праці рабської" на більш модерний принцип „праці вільної" може навіть на благо її самої.

Велике завдання повстає для нашої Нації, для України, велику місію ми мусимо виконати, але кожна місія мусить бути покрита великою авреолею й ця величність нашої історичної місії мусить піднести наш дух, наші сили. Місіонізм такого розміру є шляхетний смолоскип, що мусить узяти у свої руки Нова Україна на благо собі, Сходу Європи, поневолених народів С.Р.С.Р., націй, цивілізації, культури та на благо великої непереможеної сили — національної ідеї. Нова „Картагіна мусить бути зруйнована!"

Ми переможемо. **Viribus unitis!**

Читає.

Літературні нариси *)

Ще довгу лінію творчого розвитку заповідає остання поезія цієї збірки, позначена ще роком 1920 :

Як злотий дзвін монастиря
Співає пристраснее літо,
І неба синього зоря
В мені закохана укрито ;
В цвітучій мудрості доріг
Мене сповили сонні міти
Про дні, що йдуть, що я не встиг
Ще сміючися, покорити.

Доба писання історичного роману „Козаки в Московії” лишила в поезії Липи слід віршем, в яким автор подає образ своїх передбіжних історичних студій над добою середини XVII століття, що в ній відбувається дія „Козаків в Московії” — всі визначніші автори тогочасних літературних і історичних пам'яток щовечора гостюють у автора :

Пан Адам Олеарій, його милость Флетчер
До мене йдуть що-дня, сидять при столі вечір ;
Приходить з актами пан Писар Генеральний,
Климентій вірші чтець ; о броні пальній
Оповідать нам Григорій пан Трембецький,
Пан Герберштайн — з латинська, Бернгарт по-
німецьки ;
Приходить кіт до мене : чорне котенятко
Через вікно, що — темрява й загадка.

Як це взагалі є характерним для більшості кращих і свідомиших сучасних поетів, Липа також має нахил до тем старо-київських, тем з перших століть нашої бурхливої і мінливої історії. Їм присвячені його „Старо-київські легенди”. В легенді „Про святу Софію” знаходимо старовинний народній переказ про те, як було збудовано храм св. Софії Київської :

Будувало дванадцять лицарів Софію,
Що збудують день мине,
Земля прогине,
Сміються люди на таку чудасію.
Будувало дванадцять лицарів — роки,
А вночі їм Мати Свята
Вкладала в уста
Пісню про храм високий.

Сталось чудо велике одної ночі :
Вийшла з землі рано

*) Гляди „С. Д.” кн. 1/1935, ст. 67—76.

Софія осіянна.

Вийшла, засліпила людям очі.

В легенді „Про шевця „Кожум'яку” до шевця з початку приходять на пораду чесні мужі і жони, але швець жене їх геть „по що скиглите, ворони”, приходить і Благочестиве Попівство, але швець йому: „попівство каже, лінівство”, приходить і сам Володимир-князь, та швець йому „князеві від шевця зась”, але врешті:

І прийшли до шевця Кожум'яки дрібні діти, —

І не міг тут швець усидіти,

Шкури рвав,

Булаву брав,

Став і стиха говорити:

— Ой годі вам діти лебедіти

Що над нашим ланом

Тільки Київ паном!

Ой і славен Київ,

Та по всій Україні,

І на цілий світ

Від віку і до нині,

І до кінця літ!

Взагалі доводиться зауважити, що Липа досконало знає всі таємниці стилю і композиції української народної творчості.

У своїм „Ярмарку”, написанім у формі старовинного „Вертепу” Липа дає незвичайно гострі і влучні характеристики сучасних типів і ситуацій. У „Циганах із мазницями ідучих” можна без труднощів пізнати сучасних комуністичних пропагаторів, всіх отих Скрипників, Сосюр, Затонських, Коряків і інших, їм же ім'я — леґіон: цигане у „Ярмарку” співають:

Ги—ги—ги!

Усьому, що вище,

Ми ще

В колисці вороги.

— Смолою зогиджу

Усе, що виджу.

— у дьоготь вваляю.

У пірря вкачаю,

Покажу краю, —

Оце ваші боги??

— Ги—ги—ги...

В „Жебраках при дорозі о ялмужну просящих” можна визнати політиків певної марки:

— Виведу я націю на роздоріжжя.

Попхинькаю над нею,

Пограю на лірі, —

Може подивуються такий гарячій вірі

Інші народи з моцею своєю.

— Скажуть : — то уштиве дитя хороше.

Співає пісеньки, не бунтує,

Не стремить, щоб щось злого зробити, —

Випадає похвалити ці діти

І державність дати.

— Хай нам світить надія !

— Хоч би й без дати !

— Хай скінчиться веремія,

Малоросійського гевала !

— Лиш не треба, на Бога не треба,

Щоб Вона повставала, вбивала !

В „Гарбузах, на продаж везомих” пізнаєте клясичний тип безжурного й байдужого „дядька” чи то нескортого „русина”. Гарбузи співають :

Так сонно, так тяжко, так мрійно,

Так товсто, так просто, лежально...

— Зберуть нас, як хочуть, нехайно-но...

Ах, жити б так ясно, безкрайно

Без крику, без ліку у тисячвіку...

В „Людах худих, у важкі панцері і мисюрки повбираних”, не зважаючи на старовинні воєнні убрання, читач пізнає незабутню драгоманівську зграю Винниченка, Поршів та інших модерних москвофілів, що так злочинно прогавила всі найкращі можливості, що широко стелилися перед нашою нацією в добу упадку царської Росії і що всі були знищені цими горе-політиками, їхньою тупою й підозрілою миролюбністю й москволюбністю. Драгоманівська стара гвардія співає :

— Ой, тяжко, брате,

Меча брати !

Як би так зробити війну без пожару,

Як би так зробити націю обережно, потихеньку,

Годувати її книжечками у затишному курничку

І вивести на світ готову, першорядну, без боротьби

Перехитривши всіх ?

Ні. Не сваритись, не гнітити дикість

Тупоту і підсвінків з чужими агентами —

Ні, зробити всіх президентами :

Любиш, Саво, сало ?

Маєш, Саво, сало, —

Іще тобі мало ?

Драматичних творів Юрій Липа подарував більшу кількість (Поединок, Вербунок, Мотря, Бенкет), але брак місця не дозволяє нам цим разом спинитися на них докладніше.

II. ЛЕОНІД МОСЕНДЗ.

В ряду сучасних українських ліриків Леонід Мосендз займає одно з найчільніших місць. Його творчість, що початково зосереджувалася навколо питань філософічних, фавтівського порядку, де на першому місці була трагедія пізнання всесвіту, останніми роками розгорнулася значно ширше.

Провівши, як учений хемік, значну частину свого життя в лабораторіях, Мосендз освоєно українській поезії проблеми сучасної хемії, фізики, математики й астрономії. Несподівана поява гукливого літака над викладовою салею, де лектор викладає інтегральне рахування, так зафіксована з поезії Мосендза :

Загук мотор у високості
І плінний виклад перебив...

Спинився ти в безсилій злости
Та крейду точену зломив.

Навіщо, канторе учений,
Ця злісна павза, злісний рух ?
Чи ж не твоїм взірцем надхнений
Стремить в zenit звитяжний дух ?

Сувору мову інтегралу
Мотор у пісню перелив...
Яку ти можеш більшу славу
Укласти в блідість власних слів ?

Мовчи... Ще мить... Хай доспіває,
Дасть вченій впевненості крил.
Ця сама пісня нас чекає
Над морем українських сил.

Інколи поет сягає в історію, чи навіть праісторію українську, зразком чого може бути ця похвала першій з ярин :

Жито пахне мудрістю віків,
Сутінком прапредківських лісів,
Димом ранніх весняних багать,
Квітуванням знаних нам понять,

Зроджених на попелі ялин
Під гойдання першої з ярин.

Нищить ліс сокира крем'яна
Понад Россю котиться луна

Через дим хвилює житній лан —
Перший дар землі від деревлян,

Перша барва, що небес блакить
Над Дніпром, Дністром позолотить.

Зразком вдалого опановання поетом теми з чужинецької історії вважаємо його Арбалетника :

В каптані з твердої шкіри,
Шолом легкий чи берет,
Кроки певні як по мірі,
Сагайдак і арбалет.

Що йому в залізі коні ?
Навіть лицарі усі ?
Силу стріл в неспиннім гоні
Він довів вже під Крессі.

В тон старій англійській пісні
Заспіває тятива,
І стріла, сковзнувши, свисне
Наконечником заблисне
І полине як жива.

Втнеться в теляги милянські
Й на розлогости долин
Переможе сили панські
Арбалетник селянин...

Він іде розмірним кроком,
Й через сутінок століть
Непохибно точним оком
На двадцятий вік зорить.

У присвяті Маланюкові Мосендз накреслює своє уявлення
сучасного українського поета :

Мені здається : це когорти
Ряди твоїх металних слів,
Керуєш тризубий прапор ти
За вітром предківських степів ;

Торують знову легіони
Шляхи задернілих доріг.
О, хто поставить перепони
Оцій розмірности каліг.

І вождь глядить спокійним оком
На міць незірваних ще пут,
Здіймає в гору меч високо
Та знову слухає салют.

Та лише ніч над станом шатер
Почне зміняти черги чат —
Зникає вождь і імператор
І денні відгуки мовчать ;

Від миготливої лямпади
Спада на стіл мінливий диск,
І стиль вкарбовує принади
Силляб в покірний думам віск :

Стилет чи стилос ? Сумнів знову :
Чи віск м'який — чи синя сталь"...

А за вікном на поготові
Стоїть нездолана печаль,

В „Баляді про побратима” поет з великим піднесенням згадує побратима — українського хлопця-вояка, з яким поет бився плече-о-плече проти лютого ворога батьківщини :

І.

Разом зі мною виріс він,
Друг щирий, більш ніж брат,
Син чорнобривий злотних піль,
Стрункий син білих хат.
Носив багато він імен :
Петро, Данило, Гнат...

Затишне плесо, житній лан,
Таємно-темний бір...
Були усюди з другом ми ;
Дитячий бачив зір,
Як жаром папороть цвіте
І де блука опир...

На шкільній лаві плеч-о-плеч
Сиділи ми роки
І разом мріяли в садку
Над закрутом ріки,
Нас той сам дотик хвилював
Дівочої руки.

А потім розлучились ми
На кілька довгих літ,
Та знали все, куди життя
Скеровує наш хід,
Не розгубились у юрбі,
Не тратили свій слід.

А пригадаймо, як і де
Зустрілися ми знов.
Над нами маяла тоді
Уперше коругов,
Та, на якій стоїть девіз :
Завзятість і любов.

Під нею з другом ми пройшли
Увесь той довгий шлях...
Через Гетьманщини піски,
По Дніпрових горбах,
Під тманим вітром степовим,
По балках і ярах...

Він завше був, той щирий друг.
Був друг. Це більш ніж брат.
Внук побратимів січових,

Син українських хат.
Імен багато він носив :
Петро, Данило, Гнат...

II.

Де Буг гадюкою крутнув
І звив сріблястий хід,
Де здаля дзеркало Дніпра
Сталевий шле привіт, —
Там Медобори ми в імлі
Прощали напослед.

Ще раз ! Ще раз ! Піддять набій
Хай це останній стріл...
Та кинуть зброю ворогам
Нема ні в кого сил.
І ще набій, і знов шрапнель
І знов луна до сіл.

До лук, до гаю, до ріллі
Грімке : „Не забувай.
До тебе, рідний краю наш,
Ми вернемо. Чекай.
А ти оці осінні дні,
Вкраїно, памятай”.

Кінець. Замок з гармати геть.
Чекає чужина...

Та побратима могого
Не вгледіла вона.
Він випив келіх завзяття
Від вінців аж до дна.

Ще здаля бачили його :
За ним замкнувся бір,
Та ще в останне зброї блиск
Побачив дружній зір...
поглинула чужина
Нас у шумливий вир...

І ось не знаю : де поляг,
Де згас завзяття жар...
Можливо пам'яткою ввік
Над ним стоїть „Базар”,
Чи може притулив його
Стрімкий подільський яр...

А може в застінку Москви
Замучив лютий кат
Того, хто побратимом був
Моїм (це більш ніж брат!)
І хто мав тисячі імен:
Петро, Данило, Гнат...

III.

Хай покара мене життя;
Пошле мені спокій,

Коли забуду я тебе,
) друже-брате мій.
Коли і спомин втрачу я
Про наш останній бій.

Хай Мати відштовхне мене,
Відвернеться стократ,
Коли забуду, що забив
Тебе північний кат,
І не помщу того, що звався
Петро, Данило, Гнат.

Для характеристики творчости Мосендза в цілому і його поглядів на ролю поета є дуже важний „Сонет”, датований одним з початкових років його творчого шляху — 1924-тим:

Буває мить, коли душа надхненна
Зриває з Часу завій незнання:
Усе, чого шукає навмання,
З'являється, як візія священна.

Лови цю мить і куй в суцільні звена
Закон всеєдности пророчого вогня.
Будучеє колишньому рідня, —
Дзвінка луна затилого рефрена.

Суцільний, непорушний зв'язок
Межи змаганням дії і причини:
Хто їх переживе? Поет — пророк,

Що зможе поєднати в струмінь всеєдиний
Кінці і початки надхненности своєї
Всемудрим і одвічним: „панта реї”^{*)}

В однім із своїх віршів поет з гнівом і призи́рством звертається до перекінчиків і зрадників, що в старовину звалися людьми татарськими, а від середини XVII ст. зветься переважно москвофілами:

У татарви шукали оборони;
Людьми татарськими воліли бути,
Бо ханські були миліші пута
Аніж свої, князівські закони.

Ставали в посполитій Кисілями
(В гостині більш подобалось ніж вдома)
Від справ чужих не відчувалась втома,
Хоч душі й руки вкрились мозолями.

В Палаті Грановитій розбивали
Лоби свої, чолом влади́кам б'ючи;
За ранги і за цяточки блискучі
І вольности і звичаї міняли.

^{*)} *Панта реї* — старогрецьке філософічне речення, що каже про змінність усього.

Імперіям були все вірні слуги
І ширили до безтяму простори
Раби-Баярди, вірністю хорі,
За честь чужу — свою дали в наруги.

Все барвились : у чорне, злотне, біле,
Все мріяли про східнього владику,
Від довголітнього, від вікового звичу
Й червона мла вам засліпила очі.

А ще кому знесете ви данину,
Яким варягам зложите присягу ?
Яку чужу прикрасите ви сагу
І перед ким ще зігнете коліна ?

У новелі Мосендза „Берладник” (ЛНВ, 1929. X.) під час українсько-московської війни старий дід подоляк — „берладник” розповідає авторові : „Авжеж, ви не видите Поділля, паничу. Не видите його таким, яким видівем його і вижу я. Ви ще молоді і не пройшли цієї землі від Дністра до Богу, як пройшовем я. Ви не були в отих скельних монастирях, тепер забутих і закинутих над Дністром, Лядавою і Смотричем. В цих балках, на цих горбах скільки полягло наших дідів, скільки крови і мук виділа наша красна земля.. Ви цього не видите, бо ще молоді, а я вижу... Може ви це знаєте, але послухайте...

„Старий випростався і заговорив, як ніколи не можна було сподіватися від подільського діда з вичиненим вітрами і сонцем обличчям та спрацьованими руками хлібороба.

Заговорив ніби підпавши раптовій потребі виговорити все, що набралось за довгий час роздумування, полекшити думкам і обновити чуття.

„Здавалося гарячий обрій розсунувся широко-далеко, ген-ген за Дністер, за нагорянські скелі, спинився день, відійшла у бік левада, рушниці, утома, а залишилося лише сонце, прудка ріка, пах чебреця та мінливий обрій.

„А з-за обрію мчали татарські загони, переслідувані козаками, сунули на північ бундючні яничари, щоб за мить утікати через Дністрові пороги, з криком і гомоном чвалували галасливі волохи, нещасний Хмельниченко переправлявся через хвилі, Дорошенко з надією вдивлявся з подільських горбів ген-ген у розшарпану батьківщину... Ішли блискучі конфедерати і нахабні північні полки. Минулося. Все минулося. Усі, що пройшли через Поділля — усі залишили на йому сліди.

— Але ніхто не змінив Поділля, паничу. Ніхто його нам не відібрав, і не відбере, жадний чужинець остаточно не запанував над балками і горбами !

І ніхто не запанує !

Старий замовк. Що і якими шляхами привело цього по-

дільського дядька до його думок? Коли пройшли його думки шляхами історії і звідки знайшли вхід до серця?

Тільки потомки берладників, тих гульливих і одчайдушних попередників січового козацтва, потомки громадян вільного Берладу, що їх завше тягло на рідні горби і балки, в неприступні скельні місця над Дністром, — тільки вони могли мати такі думки.

Справді берладник! Може потомок нещасного Івана Берладника, або одного з тих ізгоїв, що дали Україні Поділля і в найтяжчу добу лихоліття і руїни міцно втримали батьківщині цю красну землю, цей мужній рід.

Кілька днів після, під час нежданої зустрічі з ворогом на виїзді з балки старий поляг біля свого кулемету, коли ми, заскочені ворогом, мчали в хижому, божевільному страху від смерти.

Торохтіння кулемета сухе і впевнене, дало змогу опам'ятатися. Так і знайшли старого; руки, задубілі на держалах кулемету, не віддали ворогові навіть поторощеної зброї. Були вперті берладники”.

В однім із останніх своїх віршованих творів — „Берладницькій сестині”, що її назву тепер уже певно не треба тлумачити, Мосендз не відмовляється від надій на воскресення ворогами давно похованої Батьківщини, коротко згадавши ту прокляту отару національних дегенератів, випханих драгоманівськими ідеями, що в році 1917 і слідуючих так ганебно своїми ж руками знищили всі можливості повстання рідного краю з мертвих — роблячи все це в ім'я „високих гасел” — вічної дружби з прекрасною російською демократією, інтернаціонального братерства всіх трудящих, мира всьому світові і т. п. божевільним ідеям доби останнього ступня дегенерації здрагоманізованої соціалістичної інтелігенції, що їй нещасливим збігом обставин пощастило загнати в труну відродження України, бо взявши владу на Україні в р. 1917 по упадку російської імперії ці вірні слуги російських ідей — Винниченки, Порші і інші — блискуче виконали службу російської поліції на Україні (і російської політики), удаючи з себе назовні „революційний уряд України!” В „Берладницькій сестині” поет проголошує:

Тут знов я йду шляхами мого краю
завузленими між Дністром і Богом,
шляхами честі, боротьби і слави,
А візія майбутнього ширяє
над цим гранітним межовим порогом
у відблисках минулої заграви.

Те марево півзгаслої заграви
надить-манить мене до цього краю,
проклятого грізним залізним богом

за те, що збайдужів до громів слави
„орлом под облаки” вже не ширяє,
а псом стуливсь перед чужим порогом.

Та я, берладник, за своїм порогом
чатую все ж на сполохи заграви
грозових днів над просторами краю,
чатую на змагання з хижим богом,
чатую : бути, бути бурі слави,
що ось вже мчить... спиняється... ширяє...

І наді мною віра ця ширяє,
Кріпить берладника поза порогом :
бо прийдуть дні Великої Заграви,
край проклятий, знесилений до краю,
стріпне чужим зненавидженим богом
і піднесеться з небуття до слави.

Але берладнику не треба слави
(Хай потім забуття над ним ширяє)
лише би стати над своїм порогом,
змагатися у пломіні заграви
за те чи бути чи не бути краю
офірою перед московським богом.

О, хай би навіть і змагатись з Богом,
хай навіть скінчиться буття без слави,
хай наді мною крук лише ширяє, —
лише б лежати знов перед Порогом
за клекотливим кулеметом і з заграви
останніх хвиль, напружених до краю,

побачити як лине шляхом слави
до краю і ширяє за порогом
заграва Волі над Дніпром і Богом !

Одним із найбільших досягнень космічної поезії Мосей-
дза є його „Зодіак”. Перша частина його звучить :

Час без кінця. Та є проте десь межі
Незмінности сузірній Зодіака.
І станеться : розсиплються мережі
Так знаних нам, так доведомих знаків :

Могутній Лев знесилено дотліє
В пожежності нащадків Леонідів,
І розібеться кухоль Водолія
На вогневії брязкітки болідів ;

Забракне стріл в Стрільцевім сагайдаці,
Без золота луски загинуть Риби,
Загубляться Близнята десь у мряці,
І Скорпіон себе жалом не хибить.

Всі речі, наслідки усі й причини
 Усі почнуть з Ваги подій спадати...
 І тільки Діва ясними очима
 Космічний хаос буде оглядати.

По зникненні сузір'я і розпаді всесвіту поетові ввижається поновне творення:

Ось він почне дробити на атоми
 Усі сузір'я, сонця і планети,
 Змішає їх до купи і потому
 Спіраллю скрутить нової комети.

Благословить її новим простором
 І безконечність часу дасть їй знову...
 І Діва знов таємні схилить зори...
 І знов почнеться Чин і буде Слово.

Та все ж у неподібності події
 Буде тремтіти гігантська fuga,
 Мов спадщина минулої стихії:
 Зметована в Надвічності потуга.

Та навіть у найпотайніших зломах
 Ваш слід безслідний не буде тремтіти,
 Як не гули й раніш в світових громах
 Ні предки ваші ані їхні діти.

Третя частина вертає нас з безодень позачасовости до часу і навіть до сучасности:

Ненависть ваша поруч йде з віком
 І боязка й нахабна одночасно.
 Прямує, мов залякана, безгласно
 Любов і приязнь тим самим шляхом.

Цілуєте чи бете п'ястуком,
 Все робите машинно і безстрашно
 Й цінуєте: „то — гидко, це — прекрасно”
 Прислужливо брехливим язиком.

Між пеклом заплитким і пласким небом
 Все пізнано... нічого більш не треба
 Двохвимірним підлизливим рабам

Спокою й вигід. А суворість знаків
 Погрожує облудливим очам
 Прокляттями прийдешніх Зодіаків.

Четверта частина ще більш картаюча і гнівна:

Коли знова прийшла пора до Діви
 Які принесли ви Йому дари?...
 Фальшивий патос привітальних співів,
 Нецирість рук, піднятих догори,

Бундючність слів штампованих з нагоди,
 І зраду ще не змовляних присяг...

Бо вам потрібен тільки з-за вигоди
 Цей пошматований, скривавлений цей стяг.

Ні, не спіймає вас в надвічнім Чині
 Ані хвали, ані проклонів сіль!
 А присуд: непотрібній Майстру глині
 Буть порохом біля шляхів століть!

У триптиху „Нівелір” поета жахає привид зрівняння
 всього — моря, землі і неба до одної міри. В третій части-
 ні цього твору поет з винятковою силою креслить понурість
 цього жакливого привида:

Тихий! тихий сон мене опяв:
 До скелястої безодні я спадав,
 І на скелі тінь моя лягла
 Мов би в горах тінь орлиного крила,
 Тінь лише гойдалася обіч,
 Поринаючи в безодні глупу ніч,
 Поринаючи зі мною без кінця
 В невідомую безодність рішення,
 У порожній нерухомий вир
 Чорних блисків і погаслих зір.

Та ураз в падінні я спинивсь,
 До базальтової скелі притуливсь,
 Притаїлась з-заду тінь моя,
 В глибині вона лише та я...
 Гей, глибоко ще безодні дно,
 А вгорі назавше замкнено вікно,
 В невиді згубився світла слід,
 Тишиною лише темрява звучить...
 Згинув жах, відвага завіра,
 З-за плечей байдужність визира;
 Байдужа їй злоба і любов,
 Чи підноситися чи спадати знов,
 Чи до віку бути на шпилі
 В глибині землі далеко від землі...
 Тиша, тиша... зупинився час,
 Тінь моя в заламах скелі розплилась,
 Розплилась... як не було її,
 Вже й свідомости затерлися краї,
 І на місці вир кудись несе,
 Все вже страчено і знайдено усе.

Перед географічною мапою нашої планети, поета охоплює порив до далеких незміряних мандрівок, йому ввижаються шляхи стількох вікопомних мандрівників:

О скільки в вас, барвисті акварелі,
 О скільки в вас недовідомих чар,
 Піскowo-жовте — пласкії пустелі,
 А темна гніть — гірські хребти до хмар.

Зелений тон — зеленії рівнини,
 Вітри — брати там ширять свій пеан,

Там пампа, пуста, джунглі, степ Вкраїни...
Глибока синь — солоний океан.

Вплелись річок блакитнії емалі
В озер аквамаринові цятки.
Сувора чернедь креслить магістралі
Зєднала міст розкидані крапки.

О вслухайся! О вслухайся в цю гаму,
В зазивний шелест цих шелестівок!
Сагара, Калагарі, Сьерра, Шамо...
Так звихрений шуршить сухий пісок.

О, подивись! Пройшов шляхом цим Поло,
Колюмб, Пізарро цей відкрили край,
Тут Магелян, тут Кук завершив коло,
Тут плив Лисянський, жив ось тут Маклай,

О сяйво, барви, звуки, аромати...
На північ — Рак, на південь — Козоріг...
А тут зійшлись меридіянів грати,
Тут біла смерть свій стереже поріг.

О скільки ви, барвисті акварелі,
О скільки ви ховаєте принад!
В вас зови на далекії оселі.
На океани, на підхмарні скелі...
Усе вперед і ніколи назад!

У ліричній драмі Мосендза „Вічний Корабель”, з доби героїчної боротьби малих нідерляндів проти Іспанії наприкінці XVI. ст. яскраво протиставлено два світогляди: вигідний опортуністичний і героїчний.

Перший радник каже :

Один є вихід : почнемо
Спокійно, споро працювать,
Збирати силу і міцніти,
Бо краще для вітчизни жити,
Ніж для вітчизни умірать
А наші мрії здійснять діти...

Другий радник відповідає :

Нащадки, діти, кажеш ти!
А чом же ти такої гадки,
Що міць чужинчої п'яти
Спроможуть знищити нащадки,
Як не навчили їх іти
Батьки до ясної мети?
З дитинства звикнувши згинать
Покірно спину перед паном,
Чи прийде в думку їм повстать,
Навіщо Бога прогнівлять,

Коли й без волі не погано !
 Ти може скажеш : дух батьків
 Ніколи в дітях не загине,
 Перетриває ряд віків
 І лютим местником постане
 У повні сили, не як ми,
 На звук бойової сурми ?
 А хто ж дітей переконає,
 Що воля вища над усе ?
 І хто їм приклад принесе ?
 Мечами спомину розкрає
 Слухняність рабську, як самі
 Ми скоримось задля спокою
 І шию схилено в ярмі ?
 За що вони підуть до бою ?
 Скоритися ? Ніколи ні !
 О, як облудна ця порада !
 Так зрадники лише одні
 Казати можуть ! Що їм зрада
 Для них дорожчі калитки,
 Крамниці їхні і товари,
 Тепленьких запічків кутки,
 В шинках п'яцької гуртки...
 Що їм майбутнього примара ?
 Вони також вітять будуть
 Жахливих костровищ принади,
 Що нам з собою принесуть
 Кати святої Германдади.
 За кістку з панського стола,
 За кут в еспанському подвіррі
 Зрадника зграя віддала б
 Будуччину вітчизни, віру
 У вільне місце на землі,
 В ясну прийдешности заграву,
 В усе, що на життєвім тлі
 Здійснити хочем : силу, славу,
 Потужність праці, взлеті мрій
 І мудрість і надхненість чину...
 Ця віра без сліду загине
 В покорі рабській, без надій...
 Душа загине теж із нею,
 Душа народу могого,
 І стане труп живий з нього
 Прокляттям Божим над землею !
 Ось я казатиму ізнов :
 Змагатись за святую справу,
 Віддати за неї піт і кров !
 Еспанцям — месть, краю — любов !

Головна постать цієї драми, статочний купець Ганс ван

Лоос. не вірить в можливість продовження боротьби :

..... Де ж

Той вождь, який спроможе взяти
Крім слави і безславя теж
На себе ? Зможе подолати
Невдячність мас, погрозу змов

При першім появі невдачі.
Хто зможе все почати знов
І на однині не заплаче ?
Хто з тих людей такої вдачі.
Був Мовчазний — і одійшов.

Ганс вирішує залишити батьківщину і рушити кораблем
за океан і за океаном заснувати нове Брюгге. Серед бурі
йому являються привиди його дітей, що не схотіли зали-
шити рідне місто, бо воліли боротися хоч би й до загибелі.

Дівоча постать каже Гансові :

Я залишила Марту з Яном
На гребні брюгської стіни.
Там полягли вони обоє,
Любов віддавши за любов ;
І повинчала їх у бою

Пекучих ран гаряча кров.
Та це були останні жертви,
Остання відданості путь ...
Ніколи вже, о Гансе, мертві
На стінах Брюгге не впадуть !

Юнакова постать каже йому :

А я лишив Міхаеля
На просторі фляндських піль
Високо — зоряна стеля,
Довкола — безбережність миль.

Вклав молодечу потугу
Він в присяги й віри слова ...
І вільної Фляндрії вітер над другом
У вільному леті мчить виднокругом
Й Те деум свободи співа.

Подруге промовляє до Ганса дівоча постать :

О, був шляхетним твій одчай,
Що подвигнув тебе із виру
Нещасть вітчизни. Мав ти віру
В чужий благословенний край
Та в свій згубив. Тяжким закляттям
На Брюгге сумнів твій впаде,
Бо місто ввік стоять буде,
Юнацьким звільнене завзяттям
У непорушності, незмінне,
Усі спокуси плідних змін

Перетриває це каміння
 Оплаканих тобою стін.
 Повік не знищить час, ні ворог

Нічого в нім, щоб вірив ти :
 Повиті у закляття морок
 Роки над ним будуть плисти ;
 Не зможе Брюгге жить ні вмерти

Спокоєм сповнене ущерт'...
 О, Гансе ! Гірша ще від смерти
 В нім запанує Брюггська Смерть.

(Вирази Брюггська Смерть, Мертве Брюгге означає музейну непорушність цього міста, де неначе замерзло життя).

Ганс благає :

О, присуде Божий... станься...
 Прийми ж мене, океане...

Але у відповідь на це благання до нього мовить юнакова постать :

Ні, ти не загинеш, Гансе,
 В сивім завої туману.
 Смерть бо — це пристань спокою,
 Якого бажав вітчизні.

І ось іде за тобою

Присуд життя : ти від нині
 Плистимеш в просторах моря
 Цим галіотом без впину,
 Щоб міг збагнути суворі
 Закони Вічного Чину.

Ти миру, правди і волі,
 Хотів в далині шукати ?

Ні ! Чином на рідній долі

Ти мусів їх здобувати
 До щастя в землі Йоганна

Не Фляндірю було вести !

Те щастя мав ти змаганням

На фляндський простір принести

За сумнів, що не зміг здолати,

За страх боротьби і жертви, —

З своїм кораблем заклитим

Не можеш ні жить ні вмерти.

У змінах землі і неба

Ти будеш вікам остоорога :

За правду одвічну треба

Бажати змагатись і з Богом.

Голоси затихають. Вп'явши перед себе зір, непорушним залишається Ганс ван Лоос. Оточення яснішає, стає прозорішим, мов зникає з нього матерія, залишаючи тільки обриси річей... І привид Літуна-Голендерця, примара

Вічного Корабля морів починає свій рейс по океані Часу...

В сцені IV-ій цієї драми є партія, що її по черзі співають голос жіночий і чоловічий, що неначе створена для співу й музики. Подаємо розділюючи голоси знаком —

Глянь! Там у просторі маячать вітрила! —

Ні! То лише хмарок білосніжні крила!

То не кораблі! —

Глянь же! Он на щоглі рідний прапор має! —

Ні! То промінь сонця „прощавай” кидає

Од ланів землі! —

Хай одні! Тим більше наша слава буде,

Як самі тих земель всі пізнаєм чуда,

Тільки ми одні. —

Океан жадібний привітає радо

Нас в зелених хвилях водяного саду,

В темній глибині.

Хоч ридай, хоч смійся! Буде так! І годі! —

Ще ніхто не плакав у мойому роді!

Я ж забула й сміх!

Нам одно лишилось: починать наново!

Ні! Не згинем! Створим ми вітчину знову

На полях нових! —

Вогкії безодні нас проглотять всіх!

Проф. А. Андрієвський.

Основні елементи правосвідомости українського народу. *)

„Спочила ж на мені рука Господня й вивів мене Господь в дусі та зупинив мене серед поля, і було там повно кістяків. І обвів мене навкруги, й оце лежало їх дуже багато на полі, а всі були дуже сухі. І промовив до мене: сину чоловічий! Чи ці кости ожиють? І промовив до мене: ви скажи пророцтво про ці кістяки й скажи їм: Ви, кістяки сухі, ви слухайте слово Господнє. Так говорить Господь Бог до цих костей: ось я вдихну в вас духа, щоб ви зробились ізнов живими. І обложу вас жилами й поростете тілом і покрию вас шкірою, і повдихаю дух у вас, і станете живими, та й зрозумієте, що я — Господь. Я виповів пророцтво, як мені і заповіджено; й ось як я ще пророкував, повстав шелест і почали кістки рухатись і кістка до кістки приставати. І спостеріг я, аж ось на них жили й поросли вони

*) Оця стаття це витяг з більшої роботи, через те нема в ній указань на джерела наукові.

тілом, а зверхи покрила їх кожа, тільки не було ще дихання в них. Я виповів пророцтво... , аж ось, повходив у них дух, і вони ожили та поставали на ноги — дуже, дуже багато люда”

(Кн. Єзекиїла, гл. 37, 1—10).

Сухі кістяки, що привиділися пророкові, то розкиданий і незорганізований жидівський народ. Пророк закликає його до самоорганізації й так вірить у неї, що вона вже є для нього фактом чудесно доконаним. Тільки при ній пророк вважає можливим світле будуче, державне життя свого народу.

Перед кожним українцем стоїть питання чи встане український незорганізований нарід до організованого життя? Чи оживуть українські кости до державного життя? Мало віри в чудо й пророцтво, — відповідь можна дати лише після безсторонньої аналізи психічно-правових переживань українського народу.

1.

Український народ не має своєї держави. Українці не виявили необхідних сил, розуміння й державної здібности. Кожний українець є живий елемент. З цих елементів мусить складатися держава, як організована єдність. Коли ці елементи здібні до самостійно-державного життя, — буде держава; нездібні або не доросли, — інший замість них буде порядкувати й панувати над ними. Коли не здібні тепер, не значить це, що не будуть здібні в будучому; бо коли мають у своїй психічній природі зерна державного життя, то можуть сподіватися, що самодіяльність та самовиховання викохають із зерен державні плоди. Не на пророцтво, не на чудо треба покладатися, а на власні сили; бо держава ніколи не дається даремне, а досягається впертою працею всіх елементів народу; все одно, як моральне завершення, спасення окремої особи, як каже про це блажений Августин, не є дар Божий, а досягається впертою боротьбою над і з самим собою, бо Бог все може зробити, але спасти людину без людини не може. Ці слова — отця Церкви, сказані з другого приводу, мають примінення до українців: коли українці самі не стануть здібними до державного будування; то ніяка сила їх такими не зробить; а коли вони будуть здібними, то сили, що перешкоджають, можуть тільки задержати будування держави, а рано чи пізно держава мусить бути. Через те кожний українець, головню український інтелігент, заховуючи правило „пізнай себе самого”*), повинен пізнати в собі себе, провирити свій душевний скарб, а зробивши цю операцію, витворити план самовиховання до державної роботи; в дальнішому — в собі й других нищити те, що шкодить створенню держави та вирощувати й викохувати те, що її сприяє.

*) Γνωθι σεαυτον

2.

Український народ належав до російської держави. Після розвалу цієї держави спадщина впала й на його голову. В цій спадщині далеко більш пасиву, як активу. Російський самодержавний будівничий мало придбав духового скарбу для своїх підвладних: вони zostалися духово голі й босі. Російський будівничий будував державу не на камені правосвідомости народу, а на зовнішній силі; отак, як євангельський необачний чоловік будував будинок не на камені, а на піску; через те, коли полили дощі й надійшла ливень, забуяли вітри, й наперли на той будинок; то впав він, і велика була руїна його. (Мат. 7, 27). Теж сталося і з російською державою; з російським державним будинком: революція звалила його, бо стовпи було поставлено не на камені правосвідомости народу, а на хибі і темноті народу.

Фундаментом кожної держави є правосвідомість народу. Правосвідомість підпирає державу. Держава з свого боку прикриває правосвідомість й допомагає їй належне розвиватися. В нормальному житті державність і правосвідомість узаємно зв'язані й обумовлені. Без правосвідомости держава, коли й існує, не міцна й ненадійна; без держави правосвідомість нидіє, в'яне, не росте, а то й сохне.

Що таке правосвідомість? Які її елементи? Правосвідомість — складне психічне явище. Це не є знання права народу, бо можна знати право чужого народу й не бути правосвідомим. Бути правосвідомим — значить жити правом народу; мати й відчувати це право в своїй психіці; те ж саме, як бути дійсним горожанином своєї держави, не значить тільки визнавати її, а відчувати своє споріднення з нею; радуватися її радостями, журитися її печалями. Можна теоретично не знати права, а бути правосвідомим; цебто відчувати й виявляти його в своєму життю. Уяв'м собі десь на Україні наше старе, довоєнне глухе село. В ньому люди сватаються, вінчаються, виховують дітей, дарують, дають віно, купують, спродають, позичають, наймають та наймаються, дають у заставу, складають заповіти, вибірають старосту, сотського, десятських, платять податки й т. п. Це все область практичного життя села. В цій області нема анархії. В ній діють правні принципи, правила, норми людського поведіння. Буває порушення цих правил, але за порушенням слідує реакція, кара. Ці принципи не викладено в писаному кодексі, проте вони існують у житті. Підготовлений учений, простудіювавши життя села, міг би скласти кодекс права, що виявляється в цьому житті. З цього кодексу ми могли б, наприклад довідатися, що „за збитки платить не багатий, а винуватий”; про рівноправність подругів — „спілка — чоловік та жінка”; про їх нерозлучність — „зв'язав піп руки, не буде розлуки“, про невідповідальність за хибі подарованої речі, бо „дарованому коневі

в зуби не дивляться", про приналежність плодів тому, хто своєю працею їх виготовив, — „хто сіє, той і жне"; „хто яєчко облупив, той його й з'їв". Всі такі й їм подібні принципи в житті існують не в стані статички а динаміки, тобто — під впливом різних обставин вони розвиваються й виявляють заховані в них потенціальні можливості. Правосвідомість обіймає не тільки область приватного життя; в значній мірі вона орудує матеріалом державно-політичних відносин. Різниця між приватною й державною правосвідомістю лиш у способі й темпі виявлення правних принципів. Тоді як в приватному житті правні принципи дають про себе знати й виявляються, власне, кожної хвилини; про дійсні принципи державного життя народу найліпше довідуються після революційних розрухів, через тяжкий досвід.

По степені сили й гнучкості правосвідомості суспільників суспільство поділяється на різні верстви; в одних правосвідомість стоїть високо, — вона не тільки відчувається, а й пізнається розумом, як необхідне й бажане; в других — нижче, а в інших її зовсім не видно; але це ще не значить, що в житті цієї верстви не діють правні **принципи**; вони є в житті, лише спочивають у підсвідомій області нар. психіки й помалу, поволи дають про себе знати. З відомих нам старовинних народів, наприклад римляне старалися підвищувати правосвідомість шляхом шкільного виховання. Цицерон згадує, що в його часи хлопців (пуюрі) у школах заставляли виучувати на пам'ять, як вірші, закони XII таблиць, що починалися з цих слів: коли кличуть до суду, то йди; а як не хоче йти, то при свідках скажи, щоб йшов; а як він **педем струїт**, підбирає ноги, щоб утекти, то бери його за барки й тягни до суду. Малі діти мусіли вчити на пам'ять кодекс, де було викладено національне право римського народу. Видатний зразок усвідомлення принципу послууху власті знаходимо в наставленні Ап. Павла першим християнам: усяка душа властям вищим нехай кориться, нема бо власті, коли не від Бога...: тим же, хто противиться власті, Божому повелінню противиться; хто ж противиться, той собі осуд набуває; хочеш же не боятися власті? добре роби, та й матимеш похвалу від неї; Божий бо слуга вона, тобі на добро. Коли ж лихе робиш, бійся, бо не даром меч носить; Божий бо слуга вона, відомстител ь гніва тому, хто робить лих о; тому ж треба коритися не тільки ради гніва (кари), а ради совісти. (**Послання до Римл. 13, 1—5**). Через шкільне виховання, а також наставлення витворюється нормальний тип правосвідомої людини, що мусить знати, що можна, а чого не можна. Потім через безпосередню участь у приватно-правному й державному житті правосвідомість збільшується, кріпшає й витворюється правна традиція, що принукує людину поводитися так, як вимагає загал. Що частіше дають знати людині про існування норм вимаганого від нього поведження, що більше примушують його

го до сповнення їх, то немилосердніше переслідується її за злочинне порушення їх то скоріш і зручніш у його психіці витворюється сила, що противиться порушенню норм. В існуванні цієї сили й у степені незбіжного її впливу може кожний переконатися шляхом самонагляднення над своєю психікою. Часто нам у сні привиджується, що ми порушили норму давнього шкільного життя, або переступили карний закон, що нас переслідують за це, а ми напружуємо сили, щоб уникнути від кари; у сні ми переживаємо страшні муки, а коли прокидаємось і бачимо, що нема ні страшних учителів, ні переслідування за порушення закону, що все то тільки страшний сон, як моральні муки десь діваються й їх місце заміняє радісне почуття ізбавлення від небезпеки. Нічим іншим не можна пояснити таких явищ, як тільки припущенням, що образ норми й кари за порушення її десь глибоко сидить у психіці людини й дає себе відчувати при кожній спробі порушити норму, навіть у сні. Ступінь цієї сили, що противиться, у кожних людей буває різний; це залежить від якостей людської природи, часу, внутрішніх та зовнішніх обставин життя народу. Одно можна констатувати, — що в кожного народу в кожний даний мент є загал людей з приблизно рівною „відпорною” силою, що він творить з себе середню правосвідому масу. В психіці цього загалу спочивають образи норм і кари за їх порушення. Цей загал є фундамент держави. Від здоров'я його залежить цілість і будучність держави. Це є той камінь, або пісок, що на ньому може бути збудована держава. На оздоровлення цього загалу, на його виховання, на задоволення його потреб, мусить бути направлена в першу чергу діяльність державної влади. Коли цей загал є пісок, то перш за все треба зробити з нього камінь; коли він — кістки; то треба зробити, щоб стали на них жили, поросли тілом, походилив у них дух.

Правосвідомість виявляється не лиш у волевих актах, а й у способі правного думання. Правно думати, — значить думати згідно з принципами правного життя народу, що до нього належиш. Державний муж, приналежний до свого народу, в своєму думанні може сягати далі, але цей дальніший ступінь мусить бути необхідним наслідком розвитку правних принципів, закладених у правній психіці народу; він мусить думати так, як думав би народ, коли б дійшов до того ж ступня; інакше народ його не зрозуміє й марна буде його робота. Розказують про одного знаменитого англійського державного мужа, що виготовлюючи законопроект, завжди питав поради не в найдосвідченіших членів парламенту, а в простих членів з фермерів, або робітників. Коли дивуючися питали його про сенс цієї практики, він відповідав, що йому важно, щоб його зрозуміла середня маса народу. А вірніше, сенс цієї практики був. мабуть, у

тому, щоб складаючи закон для народу, думати так, як думав би народ — середній правосвідомий член того народу. Принципи приватного права, що до них найбільше пристосується правове думання, мають такий психічний вплив, що від них не можуть визволитися, навіть коли обмірковують справи міжнародних відносин; хоч треба правду сказати, деколи цими принципами бажають прикрити аморальні речі; аморальність спасти для людського ока силою правного принципу. Так, наприклад, 1922 р. на конференції в Лондоні, коли німці пробували підняти питання про саме право репараційних виплат, Ллойд-Джордж заявив, що Версальський договір це **рес юдіката**, що він уважається за істину (**рес юдіката про верітате акціпітур**) й що мова може бути тільки про суму й спосіб репарацій, а не про саме право. Всупереч цьому німці теж могли б, посилаючися на римський принцип, вимагати **рестітуцію ін інтегрум** — повернення первісного стану, бо вони **коакті волуерунт**; тобто примушені силою були погодитися на Версальський договір.

Коли вирішували Галицьку справу, один державник заявив, що Галичина була **рес нулліус** — нічия річ, треба було віддати її тому, хто захопив, по правилу: **рес нулліус прімо цедіт окупанті** — нічия річ припадає першому, що її захопить. Це вже явна насмішка над принципом придбання **рес нулліус**. Галичина не була **рес нулліус**, бо вона мала свого хазяїна в особі Галицької вітки українського народу й створеного нею правительства. Віддання Галичини займанцеві, це насильний акт й ніяким принципом приватного права його не прикриєш. Навпаки, кожний українець, що бореться з займанцем, знаходить виправдання в принципах: **вім ві репеллере ліцет** — силою силу поборювати можна, дозволено; або **адверсус перікулум натураліс раціо пермітіт се дефендере** — проти небезпеки (всякої, що більше національної загибелі) природний розум дозволяє захищатися: або коли я володію землею — **ректе посідео, сіне віціо тенео**, на підставі права безопороку, то — **ліцет мігі вім іллатам про-пулсаре** — дозволено мені замах чужої сили відкинути. А хто же скаже, що український нарід у Галичині не по праву володіє своєю землею?

Коли французи захопили Рурську область, німецькі піддані відмовилися сповняти розпорядження французьких властей. На суді німці боронилися так: є принцип признаний німецьким і французьким правом: забороняється примушувати горожанина до безчесних учинків; сповняти розпорядження французької влади, як направлені проти нашої Батьківщини, є безчесний учинок; французькі власті не мають права примушувати нас до безчесних учинків; а коли так, — то їх розпорядження для нас недійсні, тому, коли ми їх не сповняємо, то вини тут нашої нема; бо нема розпорядження дійсного, нема й карі, **сіне леге** — **нула поена**. Біль-

новицькі суди в часі революції прикривали свої вироки розстрілу людей принципом „революційного права”. Але що то за принцип, який його зміст, про це невідомо. Це хіба свідчить про те, що груба сила хоче себе оправдати й облагородити. Але насилля завжди залишається насиллям, чим би його не прикривати.

Резюмуючи сказане зазначаємо: а) правосвідомість народу, то є сума правних принципів, що гнізяться в психіці народу й кермують його волевими актами; теоретично можна ті принципи розглядати кожний окремо, але в дійсності вони існують, як ціле взаємно зв'язане; б) принципи не існують, як уже закінчені, готові, природою дані; а в стані можливого розвитку; на цих принципах і тільки на них можливо збудувати правдиву державу.

3.

Український Народ одержав не добру спадщину після старої російської держави. Він виніс мало елементів, придатних до будування свого державного життя; замість того від довгої злуки під одним царським скептром із московським народом він засвоїв багато антидержавних, анархістичних його рис.

Перш за все, в масі українського населення не розвинуто належного ступеня почуття національної гідності. Національна гідність і національна честь — це назви того ж самого поняття. Початок розвитку почуття горожанської й національної чести лежить у поділові народу на окремі громадські групи (родина, рід, цех, громада), індивід мусить дорожити своєю приналежністю до групи; піддержувати її честь, сповняти те, що вона вимагає від нього; бо інакше вона не буде боронити його від ворожої небезпеки. Почуття приналежності до цієї групи й почуття прав та обов'язків зв'язаних з цією приналежністю — є почуття чести*). Почувати свою приналежність до групи, значить почувати, що група не є щось чуже для мене, а моє власне. Образа групи — є образа мене; рівночасно образа мене є образа цілої групи. Почуття приналежності з менших груп переноситься на більші; з родини на рід, громаду, націю, державу. Сама назва чести в різних мовах — слов'янське *честь*, *чнот*, латинське *екзистімаціо*, німецьке *Ере (Верт)* вказує на правову цінність індивіда. Римляне так визначували поняття чести: *екзистематіо ест дігнітатіс інлаесае статус, легібус ак морібус компобатус* — честь є стан не пошкодженої гідності, стверджений законами й звичаями. Мати національну

*) Ми відрізняємо поняття — національна і власна, особиста гідність. Рівниці між ними не стільки в якості, скільки в кількості. Поняття національної гідності торкається психічних переживань, зв'язаних з цілим колективом, нацією, як духово-культурною єдністю. Поняття власної гідності торкається переживань зв'язаних з меншим колом взаємовідносин (громада, цех).

честь — це значить дійсно почувати свою приналежність до нації й дорожити цією приналежністю. Таке почуття даром не дається; воно витворюється шляхом невинної боротьби організованого народу за свої права. З старовинних народів найбільше було розвинено почуття національної честі в римлян. Слово **Романус цівіс** — римський горожанин говорило багато розумові й чуттю римлянина. Дійсний римлянин не відділяв себе від своєї держави. Здоровий інстинкт самозбереження підказував йому, що без власної держави він не може досягти власних цілей життя. Вже в ті часи, коли мораль римлян захиталася, коли римське горожанство можна було здобувати за гроші, **Романус цівіс** заставляло боятися не одного римського начальника. Пригадаємо Апостола Павла. Він походив з багатой жидівської родини з Тарса, що вона мала римське горожанство, — напевне за гроші воно дісталось. Це горожанство нераз виручало з біди Апостола, а може й від смерті. Одного разу в Єрусалимі проти Апостола піднялися всі жиди й римський тисячник не міг їм ради дати. Павла було зв'язано ременем і бито. А Павло до сотника, що стояв, каже: „хіба годиться вам римлянина, та й неосудженого бити?“ Почувши ж сотник, приступивши до тисячника, сповістив, говорячи: дивися, що хочеш робити; чоловік бо цей римлянин. Прийшовши тисячник промовив до нього: „скажи мені, чи римлянин є ти?“ Він же рече „так“. Відказав тисячник: „за велику суму здобув я це горожанство“. Павло же рече: „я ж й родився в ньому“. Зараз тоді відступили від нього ті, що мали в нього допитуватися; тисячник злякався, довідавшись, що це римлянин і що він його закував. (Діян. 22 ст. 25—29). Відправляючи Апостола Павла з великою сторожею, тисячник писав старості Феліксові: „чоловіка цього жиди схопили й мали вбити; я ж пристигши з військом, одняв його, довідавшись, що він римлянин“. (22, 26—27). Як бачимо один натяк бідного побитого жиди на те, що він „римський горожанин“ зараз же робив цілий переворот у психології римських начальників. Такою високою повагою й силою було оточено образ „римського горожанства“ в психіці народу. Воеводи й тисячник полякалися, бо образ відповідальності за биття без суду римського горожанина, відповідальності неможливої, встав перед ними. Відповідальність не на словах, а в почутті, в ділі. Не забуваймо, що це в той час, коли вже „горожанство“ розмінювалося на гроші, коли воно давалося не по народженню, не за великі заслуги, а за гроші. З цього можемо бачити, оскільки в перші часи своєї історії римляне були чуткі до своєї національної гідності, що замикалася в слові **романус цівіс**. Римлянин дорожив своєю приналежністю до римського народу, бо вона його всією силою боронила й ставила вище понад другими; з свого боку він не здався на просьбу, щоб сповнити те, що

вимагала від нього нація, бо несповнення волі нації зменшувало його горожанську цінність. Наприклад, вигнаний з війська за безчесний учинок уважався за **інфамус**, обмежувався в правах і то на все життя; лише по особому акті влади йому могло бути повернено права. Строгість римського народу до своїх членів виконувала в них нахил до послуху, загартовувала волю в напрямі слідування за наказом народу; витворювала той елемент правосвідомості, що починається словами: „власті народу треба коритися не за страх, а за совість”. Рівночасно та строгість вимагала від агентів влади оборони прав окремих горожан, що висловлювалось у принципі: „хто хоче бути першим, нехай буде всім слугою“.

Українці, як цілість, не доросли ще до такого високого розуміння національної честі. Це й не диво; бо в останніх століттях не мали вони ні своєї держави; ні національних організацій, що в них виховувалося б почуття національної гордості. Через те ми й тепер бачимо українців, що вони стидаються своєї мови, — цієї першої національної ознаки, що про них можна сказати словами поета:

„Лиш невдячний син Бескида
Забув свій милий рід
Зичить мови у сусіда
До своєї чує стид”.

Є українці, що не так давно репрезентували офіційно український народ за кордоном й одержували за це квоти, а тепер з удячності соромляться свого українства, переходять у табор москвинів, іменуючи себе „Петроградськими присяжними пов'язаними”, публікуючи про себе не на українській, а московській мові. Нехай не здається, що часом стидатися своєї мови це дрібниця. Вживати своєї мови є обов'язком кожного українця, особливо інтелігента; вживання її є один з елементів виховання в нас національної гідності. Національна гідність з слів мусить перейти в почуття; а це можливо тоді, коли найменший молоточок куватиме в одне місце. Римляне казали, що капля довібає камінь не силою, а **саєне кадендо** — часто падаючи. Національна гідність являється не зразу, не чудом, а виковується через постійне напруження волі, від дрібних ударів, може й непомітних, актів самовиховання. Ап. Петро хвалився перед Христом, що хоч всі зречуться його, то він не зречеться; а тим часом першої ж ночі зрікся Христа перед простою наймишкою Первосвященника. Зрозумів Петро, що це зречення не дурниця, не пустельний компроміс, як це здавалося б; а це свідчило, що в ньому ще не було сильної віри в Христа, ще не було тієї Христо-свідомості, що вдержала б його при всяких умовах від зречення Христа.

Не диво, що до останнього часу простий наш народ свою мову вважав мужицькою й коли говорив з паном, то

ніби просив вибачати, що він не може висловитися панською мовою, бо панська мова, то мова пануючого народу; то мова влади; а влада імпонує; без огляду на свої накази, впливає на психіку народу, як щось ліпше, сильніше, вище; боротися з таким впливом влади культурними способами трудно. Завжди та мова, що на ній говорить влада, буде приваблюючою; бо не зважаючи на все інше, мова влади є мова сили, що вона диктує свою волю. Народ у масі короткозорий; завжди більше цінить матеріальний інтерес, ніж духовий, хоч би останній і обіцяв дати йому більше користі в будучому; ліпше синиця в руках, як журавель у небі.

Боротьба за право мови, як знаряддя до розвитку народу, мусить бути боротьбою за владу; бо коли влада буде не в національних руках, то який би конституційний закон, гарантуючий право вживання мови, не видавався, він буде мертвим; його сповнювати не будуть. Коли, наприклад, суддя москвин, чи поляк буде вживати на суді своєї рідної мови, то не все звичайний українець відважиться вимагати, щоб суддя вживав української мови; страх програти справу, страх пімсти, невдоволення судді буде грати свою роль. Тільки сильний характер відважиться вимагати від судді поваги до чужої мови, гарантованої законом.

Що більше буде сильних характерів, і при тому зорганізованих, то більше надії на успіх у боротьбі. А сильні характери використовуються тільки в організації, при безумовному сповненню наказів її. П. А. Куліш в „Записках о Южной Росіи“ згадує, що на Великій Україні на запитання: „хто ви?“ українські селяне відповідали: „хто ж, люди“. Справді, трудно було тоді чекати від селян відповіді: „ми українці“. Але дивно, що в останні часи відповідь селян часів Куліша вважалася за... достоїнство, за добрий знак. С. А. Єфремов в „Літературному Намулі“ писав, що українці просто люди, без всякого намулу, без всякої табелі про ранги, що такий погляд на себе, як людину, що стоїть вище всяких соціальних перегородок (а може й національних) є ознака вищого розвитку, свого роду, **гомо сум інтернаціонал**. С. А. Єфремов писав це під сильним впливом виключно, московських народовців (народніх соціалістів). Нічого нам йти їх шляхами. Відповідь: „ми люди“ — це не достоїнство, а дефект: це не позитивна, а негативна велечина; це не почуття вселюдського достоїнства, а відсутність національної гідності; це слова, що прикривають порожню форму, без змісту, що в неї зміст треба ще вляти. Треба навчитися перше **дорожити приналежністю до своєї нації**; дорожити національними багатствами, національною культурою, що до неї належить мова, релігія, філософія, право, рідна історія. Треба стати націоналістом у весь зріст, відчутти свою природну силу, щоб у свідомості цієї сили й свого достоїнства стати, як рівний з рівним, з іншими націями й тіль-

ки тим шляхом перейти до вселюдського гомо сум. Дорожити приналежністю до нації — це благоговіти перед нею, страшитися навести на себе її гнів, відчувати в собі відповідальність за вчинки, що порушують добробут її. Здається, нічим так не зловживають українці, як поняттям національно-політичної відповідальности. На кожному кроці ми чуємо про відповідальність, і на кожному кроці бачимо, що почуття відповідальности в нас ще не прищепилося. Українець не любить відповідальности; кожний свій учинок намагається прикрити якимсь іншим авторитетом. У цьому випадкові різниці між простим селянином, а громадським діячем нема. Накоївши лиха чи то з чужим добром, чи з громадським за час революції, селянин ухиляється від відповідальности, звалює вину на громаду; то не я, а громада так вирішила; політичний діяч, накоївши всякого лиха в більшому обсягові, ніж простий селянин, виправдується тим, що так партія ухвалила, хоч добре знає, що партія то фікція, а робив то він сам на свій страх і ризико. Ніде так, як серед українців, не зловживають словами: „партія“, „громадянство“, „комітет“ різного ґатунку; і ніде мабуть, нема стільки національних зрадників — свідомих і несвідомих, як серед українців. Відсутність відповідальности коїть все це лихо. Правда, український народ оточений ворогами, що спокушають його, підбивають на лихе; нема кому почепити на шию цим ворогам жорна осельські й кинути в морську безодню. Але ґрунт для цих спокус лежить у психіці самого народу. Українці занадто м'якотілі й милосердні до своїх національних злочинців; більше прощають, ніж карають. Через це витворюється політична розпуста, легкомудство, легка зміна своїх поглядів під впливом політичних обставин. Політична відповідальність виховується гетьовно не школою, не письменством, хоч і цих чинників не відкидаємо, а **суворою дисципліною та справедливими карами.** Нація може існувати й розвиватися лише при відповідальності своїх членів. Відповідальність не пусте слово, а сильне почуття страху чи благоговіння, що стримує кожного під порушення національних заповідей. У світовій літературі відповідальність малюється як караючий образ й не даремне, бо, власне, почуття відповідальности й є почуття караючої руки. Щоб таке почуття витворилося, треба, щоб караюча рука за злочин карала з залізною необхідністю. Перші люди згрішили: Бог вигнав їх із раю й поставив у воротях херувимів з полум'яними мечами. Це образ вічної кари. Тарас убив свого сина за зраду. Так мусіло статися. Коли б Гоголь написав інакше, це був би фальш; це говорило б про те, що Тарас не є Тарасом, не є лицар з сильно розвиненим почуттям дисципліни й відповідальности. Тарас мусів так зробити, бо образ кари за зраду в його психіці був сильніший за батьківське почуття.

Метода виховання відповідальности одна — це нагадування про кару за злочин проти нації й кара. Коли прогрішить брат твій, йди дай догану йому; коли ж не послухає, візьми з собою ще одного, або двох, щоб при вустах двох свідків, або трьох, стало кожне слово; коли ж не послухає й їх, скажи Церкві; коли ж і церкви не послухає, нехай буде тобі, як поганин і митник. (Мат. 18 ст. 15—18). У вихованню мусить бути розумність, доцільність і послідовність.

На Поліссі, мені доводилося бачити намальовані на воротах коло лісу люльку та різку; це виховуюча пересторога для темного поліщука: „як будеш у лісі курити, будеш битий“. Образ люльки й різки нагадував поліщуків про кару. А ще коли нераз поліщука били за куріння в лісі, образ цей був страшний. Коли кортіло поліщука в лісі покурити, разом з думкою про це виникав образ кари; яка думка брала верх, це залежало від багатьох обставин; можливо, що, боячися кари, поліщук на той час не курив у лісі, а можливо, що тяга за люлькою брала верх, він хоч і курив, та все ж з острахом, щоб не наробити пожежі й щоб не спіймали.

Питання про методи виховання відповідальности в нас не тільки не розрішене, а й не поставлене належно. А в окремих випадках, у газетних публіцистичних статтях, наших політичних діячів за перекінченство до ворогів і потім повернення назад не тільки не осуджується, а, навіть, хвалять за щирість покаяння; справа ставиться так, що нібито перехід до ворога то не зле, щоб повернутися назад і щиро покаятися; то хоч і помилка, але поучаюча для всіх; хоч і злий досвід — та корисний; а проте, що такі перебіги зруйнували всю нашу справу, знищили нашу національну відпорність, заподіяли без кінця лиха морального й матеріального, вбивали нашу національну душу; так як би й байдуже; головне, що блудний син повернувся й покаявся. Забувається при тому що євангельський блудний син розточив своє багатство, те, що на його долю припало; а наші політичні діячі розточали не своє, а цілого народу багатство; спекулювали, нехай буде дозволено так висловитися, не своїм, а чужим...

Впоруч з поняттям національної честі стоїть поняття політичної свободи. Національна честь вимагає, щоб ми дорожили приналежністю до своєї нації, не зраджували їй і не зрікались її; бо хто відречеться нації, того й нація відрікається. Політична свобода вимагає такого поводження членів нації між собою, таких політичних порядків, такого соціального устрою, що ним забезпечував би внутрішній розвиток духових багатств нації.

За українцем установилася слава великого індивідуаліста. Свободу він представляв у змислі самостійної діяльно-

сти (автаркія). Кожний у своїй області цар. Яку б ціль не переслідувала людина, по яких би принципах не направляла б свою діяльність, чи по утилітарних, чи по законах розуму, завжди свобода уявляється як незалежна, автократична діяльність у відведених для кожного українця границях. Українець не любить обмежень свободи, з якого б боку вони не йшли, чи то від батьків, чи роду, чи громади. Не встигне оженитися парубча, як уже ділиться від батька. Власна хата уявляється, як образ автаркії. „В своїй хаті своя правда й сила й воля“. „Хоч і в свого тата, але не моя хата“. Примус є чиста протилежність свободи. Примус є завжди обмеження автаркії. Мораль є внутрішній закон автаркії; право є зовнішній примус; що є потрібний лиш для того, щоб був спокій, порядок: Владу українця не любить, а визнає її як необхідність для порядку. Через те з іронією ставиться до всякої влади: „Хоч і ковіньку постав старостою, то буде гавкати!“ Тут треба зробити поправку; такі жарти українця відпускає по адресі своєї виборної влади, головню. Агента державної влади він іменує „панамі“, відчуває необхідність послууху їм, але роботу державну їх не вважає дійсною роботою, що її можна було б зрівняти з його роботою; панська робота, то не тяжка праця хлібороба то часом зветься „легкий хліб — дурниця“. Брати участь у державній роботі український народ не любить, мотивуючи тим, що то панська справа. Виборною службою вважає спокую для того, коли виберуть: „Не встигли вибрати, кажуть, як уже розпаскудився“, „старосту не треба більше як на рік вибирати, а то й на півроку, а то розпаскудиться“, такі сентенції можна почути на селі.

Кожний реформатор, що присвятив би себе до державної роботи на Україні, мусить зважати на ці політичні погляди Українського Народу. Треба знати, що Український Народ у масі ще не вийшов з стадії персоніфікації влади, тобто ототожнення влади з особою й не дозрів до розуміння влади, як форми, як абстрактного поняття, коли суб'єкти влади міняються, а суть її зостається незмінною. Він ще не дійшов до того, щоб думати так, як думав римлянин, або думає теперішній англієць: надо мною панує не король, не королівський комісар, а закон, воля народу; **вокс популі супрема лекс**. До такого стану думання український народ дійде тоді, коли поволі буде зміняти свій погляд на політичну свободу, з індивідуалістичного на універсалістичний; коли не буде казати, ухиляючися від громадської роботи — „моя хата з краю, я нічого не знаю“; коли відчуватиме, що громада не є щось чуже для нього, а необхідна для його ж розвитку форма; що без зв'язку і суспільством саме життя його не матиме глузду; коли лопне шкарелупа його автаркії й він зрозуміє, що брати безпосеред-

ню участь в політичній роботі, значить робити не чужу, а свою роботу; словом коли дійде до зрозуміння гармонії власних індивідуальних інтересів й суспільних, коли не буде обмежувати цю гармонію тільки взаємовідносинами до жінки: „спілка тільки як чоловік та жінка“, а перекине цю гармонію на дальніші відносини до громади, нації, держави, бо коли, по християнському погляду, хто любить свою жінку, себе самого любить (Єфес. 5, 28), правда й те, що хто поважає, любить свою націю, добро робить собі. (К. 6.)

Віатор.

„Скоропадщина“.

Недавно вийшла друком нова й цікава з великою кількістю зібраного в ній матеріялу книжка Святослава Доленги „Скоропадщина“, що її варто докладніше ніж у звичайній рецензії обговорити.

Від довгих літ, з легкої руки небіжчика Липинського, певна група чи навіть групи, добре забезпечені грішми, провадять безоглядну агітацію на користь генерала Скоропадського, що в 1918 р., спираючися на мадярсько-австрійсько-німецькі багнети „пацифікував“ Україну, так як у р. 1930 пацифікував Галичину польський уряд.

Доленга в своїй праці використав величезну кількість друкованих матеріалів, як спогади самого генерала Скоропадського та інших російських генералів: Денікінда, Лукомського, та інших російських діячів: Корево, Могілянськово, і т. д. Матеріал дуже багатий й вдячний, бо ж спогади Денікінда й Лукомського зовсім не суперечать спогадам самого Скоропадського: зо всіх сторінок цих спогадів визирає типово російське обличчя „симпатичного“ флігель-адъютанта царя Миколи II.

Доленга наводить між іншим цікаву характеристику Скоропадського, що її подала свого часу Франкфуртер Цайтунг (1919 № 319), що спинилася на легенді про можливість української політики Скоропадського: „така політика для аристократичного петербурзького гвардійського офіцера, що зріс у монархічних великоросійських колах, була психологічно виключена, помимо його ж особистого честилюбства. Дипломатично зручні заяви **хитрого** генерала змогли лише часово кинути заслону на його справжню ціль. Скоропадський готовий був дати тимчасову незалежність протибільшовицькому державному організмові, але він хотів віддати першенство впливам російської культури й увійти в тісний союз з відновленою Росією, не зважаючи цього за зраду власному народові“.

Автор дає влучну характеристику кабінету міністрів „симпатичного генерала“: прем'єр-міністр „руській челавек да мозга кастей“, що навіть говорити не вміє по-україн-

сьокому. Решта міністрів: один — „друг Росії“ (в дійсності їх цих „друзей Росії“ на міністерських фотелях було значно більше — майже всі міністри без винятків були справжніми „друзьями Росії“), другий просто росіянин, що приїхав на теплу посаду аж... з Уфи (мін. закордонних справ в останнім кабінеті — Афанасеф, україножер типовий і стовідсотковий), третій — змосковщений жид, четвертий змосковщений поляк (панове Гутник і Ржепецький), п'ятий німець, що підписує протест проти самостійности України (барон Мерінг, але таких німчиків було ще більше, напр. начальник державної варті Аккерман, що називав українську мову не інакше як „етот собачій язык“, про що цілком даремно місяцями писала українська преса — Аккерманові ані волос не впав з голови, або царський напівміністр Райнбот, що заборонив Український Національний Конгрес і найгірше знущався з українського селянства), шостий — просто авантюрист і спекулянт, що став українським міністром лише тому, що наразі не було нічого кращого і на решті сьомий, що його сам ген. Скоропадський призначає своїм заступником, висловлюється за „єдінство рускаво племені“ (цим має бути без сумніву державний секретар і президент Сенату Завадський, що на еміграції так вперто і систематично дарма що безнадійно обстоював по різних товариствах „Єдінства русской культури“ позиції малоросів, чи більш модерно висловлюючись „україноросів“. Як на річ, що має цілковиту рацію Доленга запитуючи „чого ж можна було сподіватися від таких будівничих України? (ст. 57).

Наводить Доленга і знані (на жаль — не досить знані) слова небіжчика Липинського, що виплекавши десятиліттям тяжких зусиль скоропадщину, нарешті не витримав цього невимовно сумного видовища й — відрікся її: „Рабства, писав Липинський, лакейства, політичного шахрайства, перфідії, трусливості й глупого славоліб'я — все це під назвою українського гетьманства — я не визнавав і не пропонував ніколи“. Словом, не так склалося, як гадалося. Цілком даремно електризував Липинський труп скоропадщини, в кращій вірі в те, що „люди міняються“; в тім то і справа, що люди ніколи не міняються — скоропадщина все має бути такою, якою вона нам аж надто добре znana з злочинної й дурної поміщицько-німецько-австро-мадярської авантюри р. 1918.

Доленга пише: „Цілою Україною зненавиджена постать Скоропадського, так само як і постать його предка, досягнула певну „популярність“ лише в Галичині“.

Наведемо ще кінцеві слова Доленги, не позбавлені високого патосу: „... національний ідеал росте повільно, досягає стиха й непевно в закутках нашої провінції. Але він є. Цього вже ніхто не зможе заперечити. Виростає нова ге-

генерація, яка дивиться в обрії, не звужені кучугурками рідного загумінку. Ця нова генерація, виплекана під свист куль, під стрілецькі пісні, романтикою українського визволення — вже потрапить відрізнити правдиве від неправдивого, українське від неукраїнського, те, що може принести славу її Батьківщині, від того, що ту Батьківщину понижує. „Йй, цій молодій генерації, не наддніпрянській, не галицькій, а всеукраїнській — гордій з того, що належить до великої Української Нації, — ми й присвячуємо цю книжку з тією вірою, що вона витягне свої внески з участі московського генерала в українським політичним житті, що достотно зрозуміє, яку роль грав і грає цей генерал у справі „визволення України“ і що спрямує свою енергію на поборення руху „Скоропадчиків“, руху, що є одною із складових частин загально-московської політики супроти України“. (Ст. 174).

Автор книги використав численні джерела для її написання. Розуміється, всіх не можна було використати в порівнююче невеликій книзі. Проте про деякі конче треба було знати.

Спогади Сумсково-Маляревського (На переєкзаменовке*) про Скоропадського, що його цей співробітник московського „Русскаво Слова“ знав дуже добре і перед р. 1918 і протягом року 1918 стояв до нього близько, приносять деякі важні деталі особливо, коли їх співставити з „Літературними спогадами“ Владіміра Пяста. Справа полягає в тім, що Сумской цілком виразно каже про участь певного Руманова (дуже впливового афериста і людини, що від неї дуже залежав зміст такої велитенської газети як „Русское Слово“), Пяст же у своїх спогадах накреслює з винятковою докладністю таємничу постать Руманова. Після конфронтації спогадів Сумского і Пяста в вас рішуче витворюється вражіння, що і Скоропадський і Руманов належали до одного й того самого досить темного гурту впливових, грошовитих та безоглядних лицарів з-під темної зірки, зв'язаних з цілим рядом т. зв. „темних сил“, належали до своєїрідної „ставіскіяди“ часів перед упадком царату. Людей, близьких до того „чорного кабінету“, що фактично правив Росією в останні роки монархії, людей, що до їх грона безперечно належав не так сам Распутін, як ті всі аферисти, що гуртувалися навколо цього гіпнотизера: Воейкоф, Вирубова, Сіменович, різні доктори тибетської і інших східних медицин, цілий ряд банкірів з підозрілою репутацією як Рубінштейн Мітька, словом тодішній петроградський „герренклуб“. Коли ж до того додати, що т. зв. гетьманський переворот провів надзвичайно фаховий інтригант і також один з діячів берлінського пізнішого „герренклубу“ принц (чи вже не знати як там його титулувати) фон Алленслебен, що ві-

*) Архив Гражданской Войны, Берлін, 1923. Зошит 2-ий.

дограв якусь незвичайно підозрілу ролю в берлінських кривавих подіях 30. червня 1934, то повстає переконання, що Скоропадський належав до тих людей, що від них можна сподіватися всього — навіть найбільш неймовірного. Сумской-Маляревський на початку своїх спогадів зазначаючи, що Скоропадський ще перед своїм гетьмануванням кликав його на Україну, на що він, Сумской, з великою приємністю відгукнувся, бо він вірив у щасливу зірку ген. Скоропадського, вважаючи, що в ньому є рідка на тодішні часи риса „здорового авантюризму“. Здоровий чи нездоровий, авантюризм зв'язаного з Скоропадським якимись таємничими нитками фон-Алвенслебена дочекався в р. 1934 від гітлерівського уряду досить негативної оцінки, але повертаючись до „здорового авантюризму“ Скоропадського, мусимо з величезною прикрістю зазначити, що від цього здорового авантюризму Українській нації дуже й дуже nepozдоровилося. Зрештою цей самий Сумской-Маляревський у своїх спогадах відмовився від первісного погляду на Скоропадського, та його здібності. Приглядаючися до діяльності Скоропадського зблизька під час майже цілого його гетьманування, Сумкой незвичайно швидко розчарувався у здібностях Скоропадського, бо мав приємність побачити на власні очі, що цей генерал жадних здібностей не має, крім однієї — неймовірної балакучості, до того ж незвичайно дурної.

Накреслені Сумскім малюнки з придворного оточення Скоропадського взагалі визначаються незвичайною життєвістю й мальовничістю. Ось взяти хоч би й самого прем'єр-міністра — маленького й старенького Лизогуба, що щохвилини хапається за голову й каже свою улюблену фразу: **„Я старий землець. Повірте мені, що з цього нічого не вийде!“** Крім величезної шкоди для Української Нації від цього „здорового авантюризму“ анічогісінько не вийшло.

Доречі, коли ми вже згадали анекдотичні вирази Скоропадського прем'єр-міністра, варто згадати не менш анекдотичні хоч і незвичайно влучні справжні, слова небіжчика царя Миколи II. Скоропадському. Чекаючи, яко двірський генерал, під час одного урочистого прийняття чи чогось подібного в царській палаці на вихід самого царя, Скоропадський, відомий збирач української старовини, зокрема військової (одинокі ніби то українська риса цього змосковщеного генерала) помітив на стіні, підпираючи яку, він чекав появи „абажаемава“ монарха, — українські гетьманські клейноди — булаву і пірнач. Але монарх чогось забарився й хтось з приятелів підсунув Скоропадському драбинку, користуючись якою Скоропадський почав зблизька роздивлятися на цікаві для нього старовинні гетьманські відзнаки. Але раптом зненацька відчинилися широко двері до салі й на порозі з'явився й сам так довго очікуваний монарх. Скоро-

падський миттю опинився на своєм місці в належній позі, але... з булавою та пірначем гетьманськими в руках. Стрібаючи з грацією карпатської серни з високої драбини, Скоропадський відрухово вхопився за гетьманські клейноди і з ними ж у руках стояв струнко, чекаючи аж підійде його величність. Величність щиро розсміялася на це незвичайне видовиско та ще й сказала свою мабуть таки одну історичну фразу: „В другой раз, Скоропадский за булаву не берись: не долго удержись“. Дуже прикро все ж таки, що Скоропадський не послухав мудрої поради свого немудрого монарха й ще раз ухопився за булаву. До того цим разом не в царських палатах у Петербурзі, а на широких просторах України. Правда, цим другим разом підставили йому драбинку до гетьманських відзнак всесильні тоді німці, але тим другим разом Скоропадський покотився з німецької драбинки на берлінську підлогу щоправда без жадних ушкоджень для себе, але з величезними людськими втратами та проливом української крові. Коли б тепер хто підставив Скоропадському по-третє драбинку до гетьманських клейнодів, то треба уважати, щоб цим разом він уже не дістався цієї мети, тим більше, щоб не знати для чієї користи він на цю драбинку знову пнеться. З певністю можна лише сказати, що не для добра Української Нації, що нічого крім величезної шкоди та втрат від цієї німецько-австро-мадярської креатури в році сумної пам'яті 1918 не бачила й не зазнала.

Незвичайно яскраво розповідає про дике гноблення українського народу ганебної пам'яті австро-мадярами на півдні України в р. 1918 український січовий стрілець, Мирон Заклинський (Календар Червоної Калини на р. 1933). Заклинський пише, що як тільки стався в Києві т. зв. гетьманський переворот, то одразу „поприїздили дідичі на села і землю відбирали разом з селянськими засівами. Як убулися на селі й побачили, що село прибите та що владу й зарядження гетьмана твердо піддержують німці й австріяки — озвіріли зовсім. Вимагали, щоб села платили їм за шкоди величезні контрибуції, що нераз перевищали вартість майна з живим і мертвим інвентарем. Ці шкоди майже з правила зробило не село, лише здемобілізовані вояки, або більшовики, а з ними часом і сільська босячня. Та дідичам було це байдуже. Вони ще складали списки винувників і бунтарів. Сюди попадали перш за все кооперативні, освітні й політичні діячі. Ці останні поховалися завчасу й не показувалися з своїх околицях. Почалися нові карні виправи, стягання непосильних контрибуцій і знущання над селянством. От тоді місцями спалахнули повстання, що зверталися проти карних відділів.“

Так було на Олександрівщині. Те саме діялося й в Єлисаветі. Заклинський розповідає: „В дивізійній (австро-

мадярській) тюрмі сиділо безліч селян. Одні попали сюди за дідичівськими списками, решта — це здебільшого жертви грабіжництва й дикости мадярських вояків. Мадяри любили грабити по підміських дорогах селян, що несли або везли господарські продукти до міста на торг. Якщо селянин ставав в обороні свого добра, арештували його з місця і віддавали його з місця до тюрми як більшовика. Таких випадків було багато. В невеличких келіях сиділо по 50 і більше селян. Ніхто тих в'язнів не розумів, ніхто не цікавився їхніми жалобами, бо і сторожа були мадяри. Мадяри знущалися над населенням не лише тому, що вони дикуни. Вони бажали ще й помститися на „русах“ за те, що російське військо в 1848 р. допомогло Австрії здавити мадярське повстання. Від тоді вони зненавиділи „русів“, а „зачисляли до них помилково й українців“. В однім селі при перегляді списку „кидалося відразу в вічі, що дідич закидував майже всім затягненим у список „більшовикам“ таке: „Участвовав в беспорядках 1905 года“. Отже в українській державі зводили дідичі з нашими селянами рахунки за давні справи, що за них не покарав тих селян навіть царський уряд“, зауважує при цій нагоді п. Мирон Заклинський.

Той самий Мирон Заклинський пише: „Скрізь ішли тоді дикі розправи австрійських і всяких інших відділів з населенням. Мадяри вели себе тепер так само, як у 1914 і 1915 рр. у Галичині. З насолодою знущалися над населенням. Люди, що були по селах невігідні дідичам, попадали на списки й опинювалися в австрійських військових тюрмах. Капітан-авдітор Загурскі, що стільки галицьких селян післав був на шибеницю і розстріли в рр. 1914—15, мав тепер знову любов роботу.

„У червні 1918 р. показував мені один австрійський підстаршина світлину екзекуції над повстанцями в Катеринославі. Довгий ряд шибениць, а під кожною селянин. Наоколо кордон війська.

„Терор над селянством за гетьманщини був причиною, що бажання самостійної держави затрачувалося серед селянства, пропадала молода державницька свідомість. Гетьманщина скомпромітувала нашу державність серед мас, й була причиною, що пізніше, як скинули гетьмана, наше селянство за слабо піддержувало свою владу проти московських більшовиків“.

Беручи справу в історичній перспективі, стає цілковито ясно, що скоропадщина була бестіяльна спроба „руських людей“ усіма можливими мадярсько-більшовицькими методами й засобами скомпромітувати українську державність.

Але досить наведень з неймовірно цікавих і правдивих спогадів Мирона Заклинського, невикористаних до кінця в книзі Доленги. Зазначимо в коротких словах, яку бурю викликала поява цієї з історичного боку незаперечної книги

з галицькій гетьмансько-католицькій пресі (за винятком одного тижневика „Мета“ і місячника „Дзвони“, інша католицька преса Галичини підтримує скоропадчиків). Отже поперше ніхто ані не подумав заперечити бодай один з фактів неймовірних знущань скоропадщини з Української Нації. Але всі гуртом почали накидуватися на автора, дошукуватися, хто є автором цієї книги, бо вважають, що автор сховався під псевдонімом, і чи автор обіда що-дня чи ні. Це в кожному випадку речі, що до теми, зачепленої в цій книзі, не мають поважного відношення. Кожен автор при бажанні може ужити або своє власне ім'я або прибраний псевдонім. Але те несамовите гієняче виття, що здійняли скоропадчики навколо цієї немилої їм книги, що її вони не встані заперечити, свідчить лише про те, що вони такі самі дикуни, як і гетьманська адміністрація 1918 р. і заприязнена з нею малярська солдатеска, героїчні вчинки, що її так отверто й мужньо накреслив у „Червоній Калині“ п. Мирон Заклинський.

Книга Доленги має кілька другорядних вад, але не там, де вона обговорює Скоропадщину. Автор її на кожному кроці рветься в бій проти д-ра Дм. Донцова. Але воює досить невдало. Надмірно вихвалює чомусь п. Олександра Лотоцького, що з уповноваження Українського Національного Союзу був шось зо три тижні міністром ісповідань у т. зв. напівукраїнським чи скоріше на чверть українським уряді, що генерал Гренер наприкінці жовтня р. 1918 скомбінував для Скоропадського. Рівнож випадки проти галичан не дуже в'яжуться з обраною темою, а до того зраджують вони тенденційність.

Поза тим залишається зауважити, що потрібна, конче потрібна дальша історична критична оцінка Скоропадщини. Однієї книги Доленги за мало. Скоропадчики наплодили таку силу благовонно перед Скоропадським кадячої макулатури, що повстає конечна потреба покласти край усім спробам дальшого ширення фальшу й веселих побрехеньок. Тим часом добре, що й Доленга порівнюючи добре систематизував досі друковані про Скоропадщину матеріяли. Принаймні є хоч одна відповідь на „працю“ Дм. Дорошенка і твори ряду галиційсько-лодомерійських цісарсько-королівських емеритованих радників і надрадників, що ніяк не можуть обійтися без найяснішого пана і за вказівками станіславівської та перемиської капітул знайшли собі найяснішого пана в особі генерала Скоропадського.

Доленга цілком правильно зв'язує скоропадщину з распутінщиною, але внутрішнього зв'язку через спільність оточення распутінщини і скоропадщини Доленга не міг показати саме тому, що він зігнував спомини Сумсково і не знав про літературні спогади Вл. Пяста, в яких освітлюється роля таких махерів, як Руманов; конфронтація цих двох

джерел дає пошукувану нитку зв'язку між вигаслою Распутінщиною і неvigаслою, на жаль, Скоропадщиною. Деякі інші особи рівно ж наводять на досить сумні міркування, на пр. особи деяких теперішніх дипломатичних представників ванзейського претедента. Для поглиблення праці в цім напрямі досить корисно порівняти також „Литературные Вспамінанія“ Пяста з „Петербурзькімі зімамі“ Георгія Іванова, зокрема там, де появляються постаті зв'язані з Распутіном і ще деякі таємничі особи з ліліями Соломона в гербі. Нарешті для відтворення мало знаної обстанови підготовки перевороту 29. квітня 1918 р., ославлюваного скоропадчиками в Європі й зокрема в Америці, дещо принесуть „Вспамінанія о гетманшафті“ Владіміра Лазаревскаво (Студ. Годы, 1925, V—VI), який мальовничо креслить обстанову мексиканської комедії з переодяганнями в домі Безака в Києві, теж доречі пана не без соломонівських лілій в гербі. В домі Безака містився „штаб“ Скоропадського перед переворотом 29. квітня. Треба ж було дійсно вибрати таку цитаделю, русифікації і москалізації, якою по давній традиції належить уважати дім Безака, нащадка колишнього київського генерал-губернатора, нещадного русифікатора „південно-західного краю“. У цих всіх назверх ніби таких випадкових пристановищах при вдумливім відношенні до найменших подробиць не можна не вбачати характерної символіки: Безак русифікував чи там москалізував Правобережну Україну у 60-тих роках минулого століття, Скоропадський „гетьманшафт“ якого вийшов з дому Безаків, москалізував цілу Україну в р. 1918.

Цілком гармонізує з характером їхнього „суверена“ льокайськість, хамська розперезаність т. зв. гетьманської преси. Вчитайтесь уважніше — за фальшивими лаштунками джентельменства й шляхотности раз-у-раз проступає обличчя хуліганське і сиплеться добірна лайка на адресу кожного, хто сміє критично ставитися чи навіть думати про критичне ставлення до їхнього божества. Незалежна думка там не толерується. Найменша спроба спротиву зацьковується свистом і гавканням. Історично беручи справу, ніхто інший як сам Липинський запровадив цей стиль у трактуванні ворогів „гетьманської“ ідеї.

Скоропадчики поширюють в українськiм громадянстві Галичини, що ще не здихалося сумних австрійських звичок та традицій — сервілізм й фальш — незвичайно небезпечні для майбутнього звички й явища, які незвичайно легко наві'язуються до неvigаслих австрійських провінціяльних забобонів і витворюють в сумі щось чортівське несамовите, потворне і гидке.

Небжчик Липинський посіяв отруйне будяччя Скоропадщини на убогий ґрунт „королівства Галиції й Лодомерії“ — тепер воно зростає серед усіх старо-австрійських елементів:

нієї тричі нещасливої провінції. Ми не перебільшуємо небезпеки, але варто все ж констатувати, що при дальшій популяризації цим патологічним явищем зрештою небезпека для українського життя буде чимала. Галичина так довго плекала москвофільство старого типу, що можна боятися рецидиву його в дещо зміненій формі Скоропадщини.

„Die Produktion der Ukraina“ чи „Die Produktion Ukrainas“ ?

У тій пропагандивній літературі, що її ми пишемо для німців, панує велике замішання, відносно найважливішого слова — Україна. Для вияснення подаю наступне :

У німецькій мові всі імення власні, що означають географічно-політичне поняття, є **ніякого** роду. Виїмками остаються слова на *ei* (як *Türkei*, (Czecho)-*Slowakei*, *Mongolei*, *Dzungenare* і т. д.), а далі *Schweiz*, що є жіночого роду. Подавати історичне умотивовання цих виїмків, тут не на місці. Всі ці імення ніякого роду вживаються без родівника, отже кажемо : *die Produktion Spaniens*, *Portugals*, *Ungarns*, а далі, щодо слів на *a*, що всі вони ніякого роду, *Chinas*, *Nikaraguas*, *Panamas*, *Alabamas* і т. д. (Але *die Landenge von Panama* !) Навіть слова, що мають такий жіночий вигляд як *Carolina* і *Virginia* є ніякого роду, оскільки вони означають держави Сп. Д. П. Америки, а не дівочі імення, і мають родовий відмінок *Carolinas* і *Virginias*.

Зате імення власні, що означають географічно-обласне поняття (*Landschaft*), отже жадне політичне значення, є **жіночого** роду, особливо слова на — *a* : *Pusztá*, *Hanna*, *Romagna*, *Campana*, *Sahara* і т. д. Як такі, ці слова мають родовий відмінок : *die Schönheit der Pusztá*, *der Hanna* і т. д. Ця різниця перепроваджена дуже послідовно. От історично-обласне ім'я *Ostmark* є жіночого роду, а політичне ім'я *Dänemark* є ніякого роду.

Це саме відноситься до давального й назовного відмінку. Отже : *in der Pusztá*, *der Hanna* ; далі *in der Schweiz*, *der Türkei* ; але *in Spanien*, *China*, *Panama*, *Carolina*. Або : *er bereist die Pusztá*, *die Hanna* ; далі *die Schweiz*, *die Türkei* ; але *er bereist Schweden*, *Albanien*, *Arizona*, *Venezuela*.

Із виводів виходить, що треба писати : „*Die Produktion Ukrainas*, *in Ukraina geboren*, *nach Ukraina reisen*“ і т. д. а говорити про „*Freiheitsbestrebungen der Ukraina*“ є таким смішним, як і вислів „*Freiheitsbestrebungen der Taiga*“.

Щодо третьої форми, *die Ukraine*, то вона цілковито неможлива для українця-державника. Вона появилася в німецькій літературі зпочатком минулого століття, коли „*die Ukraine*“ означала топографічну область полудневої частини московської імперії. Ця „*die Ukraine*“ була координованим поняттям

з Puszta, Pampas, і тепер слово „die Ukraine“ викличе в кожного німця образ певного краєвиду, гарного, меланхолійного, досить різного від північних Тундрів, але ніяк втілення певної культури, традиції, господарки, спільних стремлень, історії.

Любомир Гузар.

О. Мицюк.

Уривки спогадів і роздумів.

(1883—1920 р.р.)

ПЕРЕДМОВА.

Література спогадів взагалі має ту особливість, що в ній авторові доводиться часто говорити про себе самого, про своє власне „я“, так би мовити „якати“ й передавати свої особисті спостереження та враження. Все ж і цього роду література, найсуб'єктивніша з природи речі, іноді може підвестися на височінь об'єктивності, коли в ній не підбирають однобоко фактів, не перекручують їх і не малюють усе з точки зору авторських симпатій чи антипатій.

Мемуари чи спогади — одно з джерел історії, і це з'обов'язує мемуариста, оскільки то в його силі, подавати невідмальовану правду. Дарма, що то часом і самому авторові не зовсім приємно, що може розвінчує те, в що вірилося, чи скидає з п'єдесталів фанти, що в них вірив натовп, — перед тим не слід зупинятися. Щоб хиби минулої людської генерації, хиби кожного з нас у минулому, навчали наступні покоління, мусять спогади якнайправдивіше змальовувати те, що було.

Ми зберігаємо в своїй пам'яті певну частину фактів ліпше, яскравіше. Тут помилки хоч і можливі, але в меншій мірі, — ця частина й мусить скласти основу мемуарів. Наводячи те, що не напевно пам'ятаємо, як рівно ж і неперевірені чутки, мусимо так і означити, викликаючи тим перевірку їх з боку інших. У кожному разі повинно уникати фантазій, бо то дало б уже не мемуари, а белетристику й, само собою, не зводити у спогадах особистих поррахунків, рівно ж не вигорожувати навмисно приємні нам політичні течії, чи очорнювати неприємні.

З такими поглядами на методологічний бік мемуаристики брався за перо автор цих спогадів і зв'язаних із ними роздумів. Тим пояснюється доречі те, що він іноді торкається спогадів чи роздумів інших авторів. Робить це не з охоти до полеміки, а тільки з бажання вияснити історичну правду, чи в більшій мірі до неї наблизитися.

Спогади, частіш усього пишуться під старість. Автор не старий, — хоч і не так молодий! — взявся за їх писання. Людська пам'ять, це — діряве решето й що вищий вік — то більші в тому решеті діри. Пишучи свої спогади тільки на

50 році свого життя й то я неочікувано для себе переконався, що напр. ціла низка імен, мені потрібних, або місцевостей, уже безнадійно вилетіла з моєї голови. Що ж уявляють з себе спогади, напр. 80-річних людей? Тому, я думаю, доцільніше писати спогади ще до наступлення старости. Цим не хочу сказати, що всі спогади, старих людей уже обов'язково мало вірогідні, — іноді маємо діло з винятковими індивідуальними здібностями.

Мої спогади відносяться лиш до таких фактів минулого, що за ними, на мій погляд, є будьяке значення для історії. Переживання сказати б приватної натури я вимінаю, — ось чому наступні рядки названо „уривками“ спогадів. Передумування пережитого придало й мої „роздуми“. Певно, що факти мусять передаватися всіма однаково, хоч це й не буває завжди так; у роздумах же приводу з них, де виявляється особиста точка зору, розходження є природною речю.

Спогади це, розуміється, не автобіографія. Однак наводити деякі біографічні дані неминуче потрібно, хоч би тому, що інакше бракувало б опірних пунктів. А щоб видко було, з яких саме верств виходила чергова генерація українців, як приходила до українства тощо, вповні оправдано спогади починають з доби юнацької, — так робимо й ми.

Врешті спогади не належать до красного письменства, щоб вносити в них стилеві прибавлення, лірику. тощо. Тому викладатиму свої „урилки“ з максимальною економією слова, здебільшого лаконічно.

I. Юнацтво, — до першої революції в кол. Росії.

1.

Народився я 1883 р. в Бахмутському пов., де була колись бахмутська паланка Запорожжя, в селищі, що не мало церкви, а тому писалося по-московському „деревнею“. Офіційно звалося воно Ново-Олександрівка, але поруч із тим його звали й ще трьома назвами: Западня, Греківка та Рубашкіно. Останні дві назви походили від прізвищ тих дідичів, що до знесення кріпацтва володіли як землями селища так і його людськими „хрещеними душами“. Моя мати була донькою кол. поміщицького дворового кріпака, Димитра Литвинова, — прізвище відбивало в собі походження предків: його бабуса вийшла з Литви. А мій батько походив з кол. державних селян з села „Тринадцята Рота“, що було заложене як один з чисельних військових посілків на річці Луганці, припливі р. Дінця. Звідки взялося прізвище „Мицюк“ не знаю; за словником Грінченка слово „Мицюця“ — товстощоче дитя. Мій батько, оженившись, пристав у прийми на господарство дідове, бо у старих моя мати була одиначкою.

Коли по народженню, як то водиться, куми возили мене, немовля, христити, то православний пан-отець записав мене в метричну книгу під прізвиськом не Мицюк, а Міцюков. От тими поправками, а головне приписками „ов“ в офіційних книгах та паперах українські прізвиська нашої місцевості звичайно русифіковано. Це перший крок у цілій урядовій системі винародовлюючої політики. За тим ішли інші.

На весь наш посілок, що мав приблизно 300 дворів, один тільки мій батько був грамотний, і як сповнилося мені 8 літ, — він відвіз мене за 7 верстов у с. Комишуваху та віддав там у навчання до 5-річної народньої школи. За записи до школи повторилося щось подібне до того, що відбулося за внесення до метрики. Коли управитель школи став мене записувати, а батько назвав моє прізвисько — „Мицюков“, то управитель авторитетним тоном завважив: „Рускій язык после „ц“ не терпит „ю“ — только „у“, то й записав: „Міцуков“. От так у самім прізвисьці зроблено було ще один крок віддалення від первісного „хохлацького“ стану: „Мицюк“ став „Міцуком“. Як зчасом я то виправляв — буде говорено на відповідних місцях далі.

Взимі я вчився в Комишувасі, живучи на квартирі в „монашки“, що заставляла нас, хлоп'яків, неодмінно ходити на всі Служби Божі: ранішню, обідню й вечірню. Вліті я перебував дома, допомагаючи батькам у господарстві. Наш двір мав звичайний селянський наділ; громада володіє землею на т. зв. „общинім“ праві. Про „переділи“ я не пам'ятаю, а „мін'ба полів“ усе відбувалася по якимсь часі; папувало трипілля, що в нім робила пробоївину площа під бакшами чи баштанами: на них росли чудесні кавуни, дині, огірки, гарбузи, сояшники та квасоля. Наша родина обслуговувалася фізичною працею своїх членів, а тому, що мій дідусь і тато, та й бабуса й мама були фізично сильними людьми — дідусь і бабуса прожили до 80 років, не знаючи що то ліки — наш двір уважався найзаможніший у селі. Лише на перевозку з поля кіп і копиць збіжжя іноді вживали поміч сусідів за відомим способом „толоки“, цебто віддячуючи за поміч обідом із неперемінною випивкою. Вдома, як і всі в посілку, говорив я за перших років науки „по-хохлацькому“ — виразу „по-малоросійському“ ніхто з селян не вживав. Поза школою в перші роки й усі інші учні говорили рідною — українською мовою. Однак викладава російська мова на третій приблизно рік навчання робила своє: учні вже силкувалися й поза шкодою розмовляти „по-руски“. В тім стали відчувати свою якусь вищість над тими, хто не знав „по-руски“. Ні що не робило противати русифікаційному впливові, принаймні свідомо: всім здавалося, що інакше й бути не може. Про українство нічого не було чути. Молодший з двох учителів робив у себе приватні співанки хору й ми з ним співали

...Ой коню, мій коню,

Заграй підо мною.

Дівчина прощай...

Але про що то мусіло говорити, — ніхто учням нічого не сказав. Так само несвідомо поза школою всі учні кохалися в народніх „малоруських“ піснях. Лише з гоголівського „Тараса Бульби“ я довідався про запорозьких козаків, але ніхто з учителів ані словом не проговорився, що власне й наша школа стоїть і що й живемо ми на землях колишніх Вільностей Запорізьких. Нічого про те не чув, я й у родині. Мій дідусь, було, як розходиться, то розповідає про „білого царя“, що „всім царям — цар“. Портрет царя й цариці висів у нього в хаті поруч з образом Бога й різних святих. Дітям то говорило — що цар, — це такий же святий, як інші святі. Коли на час закінчення школи дістав я якось до рук „Кобзаря“, то його мова здавалася мені чимось у роді тієї мови, що нею писаний псалтир, тобто церковно-слов'янщини. Я вже й дома говорив „по-руски“ й мої рідні були вдоволені, гордились, що їх Саша говорить „попанському“. Ту ж Комишуваську школу й з тими ж всіма наслідками виходив і мій товариш по ній Микита Шаповалов; і в його прізвищі по тій же причині, що й у моїм теплівався русифікаційний хвостик „ов“.

2.

Коли я закінчив Комишуваську школу, мій батько вирішив, що мені нема чого лишатися на хазяйстві, „волам хвості крутити“, — а слід іти на „чисту працю“. Селянського господарства в нашій „Донбасі“ (Катернославщина) не поважали самі селяне і майже кожний син селянина, що здобув хоч нижчу освіту, вже відходив з села на „білу“ роботу в інші галузі народнього господарства. Так і я на 14 році життя опинився помічником конторщика на Голубівських кам'янно-вугляних шахтах, де батько Микити Шаповалова працював, яко тесляр.

Кінець XIX. в. був час, коли чужоземний капітал усе з більшою охотою впливався в наш Донецький гірничий басейн. З кого набиралися службовці й робітники? Інженери часто були чужинці; а їх помічники штейгери, переважно з „общеросов“; по конторах були часто й „малороси“, що попереходили на ліпше утримання з волосних і сільських писарів; були „малороси“ й серед інших нижчих службовців. Робоча сила складалася з представників двох народностей, звичайно називаних — „кацапами“ й „хохлами“. Кацапи приїжджали з центральних великоруських губернь і працювали артілями, рідше в підрядний спосіб. Хохли — з ближчих сусідніх повітів; приходили по осінній оранці та обсівах, працювали взимі, а на весну чи на літо звичайно відходили додому. Робітники-кацапи, заволоки аж з Мо-

сковщини, розуміється, поривали усякий зв'язок із сільським господарством, а хохли — ні. Для хохлів шахтарство було побічним зайняттям, при основнім — хліборобстві. Виразно пам'ятаю, що в 3—4 літні місяці здобування вугля різко падало й життя на шахтах у той час завмирало. То з-за відходу „хохлів“ на свої сезонні літні хліборобські роботи.

Сьогодні, коли російські економісти обґрунтовують право Московщини на Донбас тим, що нібито він „созданий“ працею „русского“, тобто „великорусского“ робітника — згадана обставина набирає свого значення. Хохли теж прислужилися своєю працею до збудування великої індустрії в Донецькій басейні, а коли взяти на увагу й більшість службовців, що були з „хохлів“, то мабуть не менше, ніж зайшли працівники.

За ті два роки моєї служби на шахтах не трапилося ані одного страйку; про соціалістичну пропаганду, ані українство — нічого не було чути. Тільки поляки, що займали визначніші, кваліфіковані посади, трималися національно — відрубною купою й один одного за всяку ціну підтримували. Хохли ж службовці співали „малоросійські“ пісні, розповідали брудні анекдоти „по-хохлацькому“, — але в пристойному товаристві соромилися признаватися, що вони хохли, що їх чомусь зневажливо дражнили „хохол-репаній“, „хохол-мазниця“ і т. д.; а наші люди „кацапів“ насмішували то звали: „лапоть“ або „косопузій“... І я, беручи взірць зо свого начальства, перестав признаватися до хохлів, став удавати людину, що не „пам'ятає родства“, і балакати тільки „по-руски“. Те ставало зчасом з усіма „хахлами“, що назавжди лишалися в „шахтьорах“, пролетаризувалися, пірвавши з сільським господарством. Так з „Донбаса“ витворювалася „вандея“ чи „ульстер“ для України.

3.

З шахтівського періоду мого життя, тобто з 15 літ, я вже став сам собі господарем. Мені подобалося полювання, що й звернуло моє життя в бік лісівництва. Покинувши шахти, я вступив року 1901 до Ново-Глухівської нижчої лісової школи, що була при с. Кременній, Куп'янського пов. на Харківщині. Була то державна школа з двохлітнім курсом навчання, одночасно теоретичним і практичним, без літньої феріальної перерви, у технічній відношенню на рідкість гарно поставлена. Нею керував лісничий німець — пізніш проф. лісівництва Ново-Александрійського Лісового Інститута — Н. Г. Шольц фон Ашерслебен. Я виніс із неї знання лісівництва й геодезії; те й друге мені дуже придалося в пізнішій громадській роботі. Й за два роки мого перебування в тій школі ні про соціалізм, ані про націоналізм і українство ніхто з нас у ній та й поза нею нічого не чув.

Тільки пісні співали майже самі українські, та з робітниками й дівчатами на практичних вправах почасти розмовляли „по-малоросійському“. З місцевої людности все, що було в Кременній трохи заможніше й нехліборобське, пнулося до московської мови. Яка то була мова, про неї може читач уявити з такого шаржа — тоді вживаного яко кпин над тими, хто силкувався нею говорити з місцевим її знаттям: „Уж я йохала в карьоте йохала, а посерйодіне дьорка, я й простудьорилося“. Цей шарж не далеко відходив від дійсної мови наших перевертнів. Розуміється всі вихованці лісової школи говорили тільки „русскім язиком“; інакше то й не могло бути: я ж був кандидат у „чиновники XIV кляси“!

Русифікація відсепаровувала дітей від батьків. Мені відомо багато випадків, що коли напр. до дрібних службовців на залізниці приходили їх батьки з далеких українських сіл, у свитинах, брилях, з ціпками в руках а з торбинками за плечима, то сини — „пани“ ухилилися від побачень, не признавалися до рідних батьків, ховалися. І я одного разу, — вже перед закінченням лісової школи, якось приїздив до дому. — звичайно в цяцькованій уніформі, що нею я так гордився. Як відїздив, то на залізничій станції, взявши квітка, увійшов до чекальні першої кляси й гордо розташувався в кріслі. Тим часом мій рідний дідусь, у селянській одежі з'явився на платформі (пероні) станції, шукаючи мене — його Сашуню (він так все мене пестливо звав) щоб попрощатися. Я бачив його, як він ходив попід вікнами станції, але удавав, що його не помічаю. Тим часом налетів потяг і за хвилину я так... і відїхав... не попрощавшись зі своїм дідусем — „хохлою“...

По укінченні школи зі званням „лісового кондуктора“ я приїхав на якийсь час додому, вже в новій уніформі й з кокардою на картузі, що мав до того ще й зелений ободок. Відпочиваючи, я одного разу зайшов у степ, а почувавши спрагу, спустився в балку (ярок) до кринички, щоб напиться води. Коло неї несподівано я побачив двох парубків. То були товариші мого дитинства, з ними я колись пас батьківські воли на тім степу, разом крав кавуни з бакш та яблука з панського саду, — що уважалося, та й досі там на селях уважається за героїство, а не злочин — і я, зустрівшись і пізнавши їх, до них не признався. Вони — „хохли“, а я „пан“. Мовчки підійшов до кринички, напився води й ні слова не кажучи, мовчки пішов собі далі. Так моє „цивілізування“ завершилося, почало давати овочі...

4.

Як згадано вище в Комишуваській школі разом з мною вчився Микита Шаповалов; стрівався я з ним і на Голубівських шахтах, де жила вся їх родина; на два роки передше від мене він скінчив і ту ж лісову школу, де й я учився.

По закінченні (1901) йому довелося один рік служити в Слов'янським лісництві вкупі з ученим лісоводом (або інженером лісівництва) Олександром Ільковичем Макаренком, що скінчив Лісовий Інститут у Петербурзі*), що вже був свідомим українцем. Макаренко перейнявся впливами природничих теорій Дарвіна та Спенсера, шукаючи в них указівок: для українства „Все життя наше — так приблизно він філософував — це безугавна боротьба за існування, то ж горе тобі, український народ, коли ти цього не розумієш і не борешся. Непротивлення злу — суперечить об'єктивним законам природи й філософія цього напряду добра тільки для тих, хто панує на бенкеті життя, хто в життєвій боротьбі за існування — зверху, а не під сподом, — не для тих, кого душать. Для поборених вона є злом. Сам Христос дав невмірущий приклад боротьби зо злом, вигнавши торговельників з храму. То ж підемо за цим прикладом і борімося! Ненавидьмо зло й за нього платімо теж злом, бо як платитимемо за зло добром, то за добро чим заплатимо?“ Українством і натурфілософією перейнявся від Макаренка й Шаповалов.

Коли я скінчив лісову школу, Шаповалов служив у Балаклії на Харківщині, куди мене, як товариша, покликав до себе в гості.

Під Балаклією між іншим колись були маєтки письменника Данилевського, з старої української шляхетської родини. То кажуть, що в цім маєтку російський цар Петро І дізнався самоповаги української жінки. Зупинившись проїздом у домі Данилевських, він спробував розпорятися так, як усе звик у ролі царя. А пані Данилевська йому відрізала, що в домі господинею є вона, а не Петро, і на тім настояла. Наскільки цей переказ відповідає історичній правді — не можу ручити; тільки тоді я його там почув. Данилевський був не тільки мисливець, що дав цікаві описи колишнього полювання в слобідських місцевостях, але й гарний, видно, господар — він розвів, мабуть, чи не перший штучний сосновий бір на придонецьких пісках; у тім бору й я побував.

Поміж товариським гаюнням часу в Балаклії я по раз перший, хоч і не зовсім докладно, але став чути про цілком нові для мене речі — про українство й навіть про соціалізм. Я побачив уперше книжки українською мовою й пе-

*) У „Спогадах“ п. Ю. Колларда (Л. Н. В., 1928, кн. 6) народження радикального українства на Наддніпрянщині зв'язується з заснуванням Укр. Студ. Громади в Харкові в 1897 р. — з чим не можна погодитися. Не кажучи про кирилометодіївців (40-х р. р.) і хлопоманів (60-х р. р.), Коллард проминув М. Драгоманова (полтавця) і С. Подоліського (княнина) — українських соціалістів (у шир. розум слова) кінця 70-х і 90-х років; проминув драгоманівців-студентів Київського й Одеського університетів. Сумнівно також, щоб тільки що згадалий О. Макаренко, по напрямку націонал-революціонер, теж почав своє українство від Укр. Студ. Громади в Харкові.

речитав твори Куліша: „Досвітки“, „Драмовану трилогію“ тощо. Тоді ж по раз перший прочитав першу (літографовану) проклямацію Револуційної Української Партії (Р.У.П.), що, як кажуть, була заснована 11-го лютого 1900 р. Пам'ятаю, що та відозва починалася словами Вернера Зомбарта: „Націоналізм та соціалізм — от два бігуна, навколо котрих обертається світ“. Через О. І. Макаренка Шаповалов познайомився з деякими українцями Харкова і скоро й мене познайомили з ними. То були насамперед три брати Шевченки, що вчилися в харківськiм технологічнiм інституті, потім присяжний адвокат Микола Іванович Міхновський і інші.

Все те розкривало передо мною, тоді 20-річним парубком, цілком новий світ, противний тій „цивілізації“, що її я до того часу набрався. На мене, як і на мого товариша, Шаповалова, як і взагалі на молодь дуже впливала насамперед зовнішність. Подумати тільки — в такім великім місті, як Харків, є люди, що в блискучій уніформі студентів високих шкіл говорять мовою простих хохлів, що на становищі присяжного адвоката Міхновський так само говорить. Вони звуть ту мову не хохлацькою, а українською, а російську ж „кацапською“. В тих колах я мало що чув про соціалізм, а тільки про націоналізм, там панувала зненависть до всього „московського“. І я також починаю говорити матірною мовою, придивлятися до стрічок на сорочках, до широких шараварів, — я вступив у смугу етнографічного українського самоозначення, що її так само проходив, в романтичному піднесенні, мій товариш дитинства Шаповалов. На знак того перелому почали ми і прізвища свої виправляти. Він став писатися „Шаповал“, відкинувши в „явочний“ спосіб русифікаційне „ов“. Мое прізвище, потрібно скалічене, теж звільнилося покищо від причепленого йому навіженого „ов“. З інших товаришів з лісової школи, що по скінченні стали українцями, назву Василя Скрипникова та Стратона Гейкова. І в їх прізвищах „ов“ відпало. Воно відкидалося всіми, хто українізувався й та дрібниця була зовнішнім знаком повороту до своєї рідної народности.

Тим часом наспіло призначення мене на державну службу — в лісовому департаменті, в організацію для меліорації пісків та ярків на Полтавщині, — що відчинило мені широкі можливості громадської праці.

5.

З 1904 р. я перебрався до Полтави, а звідти одержав призначення технічного керівника меліораційними роботами в Золотоноському та Переяславському повітах. Зимою жив у Полтаві, приглядаючись і знайомлюючися зо свідомим українським громадянством. Було його не багацько. В додачу не тільки радикальне крило, але й нереволуційні українці мусіли ховатися, конспіруватися. Царська адміністра-

ція українства не толерувала, вбачала в ньому „мазепинство“, замах на цілість і неділимість держави. Ані однієї української в тіснім значенні слова організації, як от клубу, читальні, спортової тощо, не існувало. В Полтаві жив український письменник Панас Мирний, теж українець з народовольців Жебуньов — але їх мало хто бачив. В губерніяльнім земськім статистичнім б'юрі служило кілька українців. На чолі того б'юра стояв Григор Григорович Ротмістров; з інших статистиків українців назву Падалку й Осмоловського. Ротмістров був видатний організатор і у статистиці й у нереволуційнім українстві, коли про організацію останнього можна взагалі говорити. Падалка незмінно ходив в вишиваній сорочці зо стрічкою й був автором кількох розвідок з історії Полтавщини. Напівукраїнець статистик М. В. Рикліцький був видатною силою в царині наукової розрібки статистично-економічних даних, що полишив чимало праць, зосібна висвітливши характер дворишного землеволодіння на Україні за т. зв. рум'янцевським переписом. Звичайне місце сходин українців Полтави були нагоди театральних вистав якоюсь українською трупкою, особливо з участю Кропивницького, Садовського, Саксаганського, Заньковецької, та ще рідкі концерти українські, особливо славного Миколи Лисенка. Тоді і шпигам було багацько роботи. Бувало хто забалакає в фуає театру українською мовою — за тим уже пильнує агент „охранки“.

З весни й аж до пізньої осені мусів я жити в районі, здебільшого роз'їжджаючи на поштових бричках, а іноді на селянських фірах. Починаючи від р. Сули, я об'їздив села через усе ліве побережжя Дніпра аж до Воронків і Барішполя, тобто майже до самого Києва, а в ширину я іноді сягав на Пирятинський та Лубенський повіти. Літнім своїм оселищем я вибрав с. Прохорівку над Дніпром, супроти могили Шевченка.

Там на горі, що звалася Михайловою, була садиба небіжчика проф. Михайла Максимовича, першого ректора Київського університету, відомого українського вченого, сучасника і приятеля Тараса Шевченка. У нього колись у садибі часом проживав Шевченко, відпочиваючи під віковічними дубами, що з-під них розгортався чудовий краєвид на луки й гори, далеко вниз і вгору по Дніпру; один дуб навіть звався Шевченковим. Цікаво, що мені прийшлося жити у старій селянки, жінки писаря, що гордилася тим, що в дівочтві була зарученою Тараса. Скільки в тім правди — полишаю на її сумлінню. На час моїх там літувань на Михайловій горі по Максимовичеві стояв уже надгробок, що від нього видко було через Дніпро під Каневом могилу Тараса. „Приятелі й після смерті“ — казали мені — місцеві люди — „хочуть один із одним переглядатися“. М. Максимович був перший редактор легального місячника україн-

знавства „Кіевскої Старини“, „во время люте“ єдина на всю російську Україну; поруч із садибою Максимовича, на тій же горі, була садиба тодішнього редактора „К. Ст.“ В. П. Науменка, де Науменко з родиною відпочивав у літі.

З родиною Науменків я познайомився й часто в них гостював. Як відомо, Науменко був впливовий член київської старої української „Громади“. В добу моїх зустрічей із ним на Михайловій горі, коло 1904 р., він заробляв професорством у гімназії в Києві, готуючися до організації своєї приватної гімназії, був предсідник „Кіевского о-ва грамотности“ та редактор „Кіев. Старини“. Поза тим був він стовп легального українства в межах тодішньої Росії, за що його постійно цькували з патріотично російських кол Києва. Навіть вчений, противник, проф. Київського унів. Флоринський, інакше не звав його, як „австрійський жандарм“. Про те мені говорив сам В. П. Науменко. А його дружина якось при іншій нагоді прохопилась: „Як і що де в українців не трапиться, то другі поховаються, а Володимира Павловича все тягають“. В соціяльнім відношенню Науменко тримався помірковано. Одного разу я заговорив з ним з приводу захватів українських земель поміщицтвом у минулі історичні доби, про „дідами крадене добро“ — по виразу Шевченка. Мені здавалося, що було б справедливо виправити ту історичну кривду, перебранням земель селянами без викупу. Всупереч такій моїй думці Науменко відповів: „то пропало!“ Щодо розговірної мови, як характеристичне явище для тодішнього покоління більшости українофілів, у родині Науменків панувала мова московська. Коли приходив до них я, що все говорив з ними по-українському, тоді всі балакали й то гарною українською мовою. Він був земський гласний повітовий (Золотоноський) і губерніяльний (Полтавського земства). При нагоді він виступав за впровадження в початкових народніх школах української мови. Видатний педагог він при тім послуговувався педагогічними аргументами. Раз я був свідком такого його виступу в Полтавськім губерн. земськім зібранні. В. П. Науменко доводив право на вільний розвій української мови. Він був гарний промовець і для кінцевого акорду промови вибрав слова: „Не налагайте узди, а дайте свободно розвиваться. Если это дѣло есть дѣлом рук человеческих — оно погибнет, если дѣлом рук божих — восторжествует!“ Пам'ятаю, як там же з противною думкою після Науменка виступив другий губерніяльний гласний, Шейдеман (німець), — що був управителем Карлівської лятифундії в Костянтин. повіті. Він говорив, що тільки єдність мови й раси робить сильною Росію, що не треба „дробиться“, що мова, що її хочуть завести, є галицька, незрозуміла для народу. „Мусимо дякувати“ — так прибіжно він сказав — „що революційний український часопис „Гасло“, писаний по-галицькому й тому, як незрозумі-

лий селянству він не приносить тієї шкоди, що її міг би робити“...*) На той час і такі виступи, що їх робив Науменко, вимагали величезної мужности. Він мусів триматися дуже обережно.

Коли на Полтавському ж губ. земським зібрані прийшлося порушати справу про будування пам'ятника Т. Г. Шевченкові, ніхто з „гласних“ знаних українофілів, — що серед них були крім Науменка ще український письменник Волод. Леонтович, історик І. В. Луцицький, Павло Чижевський, Русінов та ін. — не зважився з тією пропозицією виступити. Ініціативний виступ належить відомому політико-економові напів-татаринові, напів-українцеві, що в той час усе більше й більше зближався до українців, професорові Михайлові Івановичеві Туган-Барановському, що був „гласний“ від Лохвицького повіту. Його пропозиція й була ухвалена зборами.

Після тієї сесії Науменко скаржився мені, що навіть губерніяльні „гласні“ не розуміють таких елементарних понять, як політична свобода, свобода слова, друку, зборів, недоторканість особи і т. ін. і що в одних закритих приватних зборах йому довелося про ту політичну абетку довго панам гласним розповідати... То на передодні революції 1905—6 рр. Можна уявити собі, з якою ж „підготовкою“ увійшли в ту революцію ширші народні маси кол. Росії?!...

6.

Як на агітатора-пропагандиста ліпшої посади, ніж та, що її мені довелося зайняти на Полтавщині, тяжко було й придумати. Легально й навіть урядово, „під дзвониками“, я переїздив з села в село; зупинявся — де хотів і на скільки хотів; з професії мав обов'язок уговорювати селян до меліоративних поліпшень. Моя пропагандистська роля мала виключно гарне прикриття, чим я й користувався. Тим дуже дорожили в мені мої приятелі, харківські „ерупісти“, тобто члени Рев. Укр. Партії, що до неї й я фактично став належати. Коли-не-коли наїздив до Харкова і тримав зв'язок усе з одними людьми. Як молодий хлопець та ще й з технічною освітою, я був матеріалом чи об'єктом чужих ідей та ще пропагандистом і виконавцем деяких завдань. Відчуваючи недостаточність освіти, я поповнював її жадібним читанням: а) всієї української літератури й передплачуваної „Кіевської Старини“, б) всієї приступної нелегальної літератури, в) ліпших у тім часі наукових творів з історії, як напр. Костомарова (зосібна „Две русскія народности“), Бокля — Історію цивілізації в Англії, Кольба — Історію человеческой культуры і т. д. і т. д.

Як скромний учасник РУПартії. а тепер, як і дослідник тієї епохи, не хочу недоцінювати, як рівно ж і перецінюва-

*) Справді, часопис „Гасло“ тяжко читався навіть пересічним українським інтелігентом Наддніпрянщини, — знаю це з власного досвіду. „Гасло“ було першим друкованим періодичним органом Р. У. П., що виходив у Чернівцях у 1902 і 1903 рр.; усього вийшло 17 чисел.

ти її роботи. Не можу пройти мимо фактичних недоречно-стей і некритичної хвальби на адресу РУП., що її стріваємо напр. у „Спогадах“ п. Ю. Колларда*).

Не вірне його твердження, що РУП. була „перша з усіх партій у Росії, що на мові рідній понесла в село революційний клич“ (Л.Н.В., 1929, кн. 1), бо це значить не знати величезної роботи українського женеvського соціалістичного гуртка 80-х років, та й деяких видань російсько-українських народників того часу в українській мові, як наприклад, брошур Фелікса Волховського. Невірно, що в РУП. була „одна душа і одна воля“ (там таки), бо в ній було щонайменше два крила — націоналістичне й соціалістичне, а що до її ідеології, то вона теж не виступала, яко єдина. Щоб у тому переконатися, досить тільки поверховного перегляду видань РУП. Відразу кидається в вічі хитання між нац.шовінізмом („Самостійна Україна“**), 1900), марксизмом („Соціална революція“ Каутського, 1903), народницьким соціалізмом („Власна Земля“, 1902) і ласалізмом („Програм робітників“, 1903).

Поруч із тим в РУП не видно нав'язаности до традиції перших ідеологів українського націоналізму (Антонович В., Драгоманів) та соціалізму (Драгоманів і Подолінський), що були без порівняння більшої соціально-політичної освіти, ніж ерупісти, а женеvські українські соціалістичні й революційні видання в усіх відношеннях стоять вище ерупіських. Нав'язаности тієї й не могло бути, бо її не хотів основник РУП. Д. В. Антонович, з тією ціллю заклавши партію не в Києві, бо там ще жили традиції Драгоманівської ідеології а в безтрадиційнім, висунутім під Московщину; помосковленім Харкові. Втеча від традицій попереднього українського націоналізму й соціалізму, була втечею від культури, що жорстоко помстилася на розвою РУП. (Д. б.)

Бібліографія.

Іван Керницький. Святоіванські вогні. Оповідання. Видання „Української бібліотеки“. Львів. Червень 1934. Ст. 126.

Повоєнна українська проза не може похвалитися надто великою кількістю талановитих письменників. Перед самою війною передчасно вмер найвидатніший український того-часний прозаїк — Михайло Коцюбинський (1913), під час війни дотлів колись такий могутній і продуктивний Франко, тоді ж вмер талановитий і соковитий Лесь Мартович, по вій-

*) Цей автор пеньо мимохіть дає часто приклади, як не треба писати спогади, що кінець - кінцем мають стати одним із джерел до історії нашої ж Батьківщини

**) Одна з нобогатіох оригінальних брошур РУП. ; написав її присяжний адвокат М. І. Міхновський

в: залишили нас Осип Маковей, потім Марко Черемшина — Семанюк. На Східній Україні ще заближали на деякий час, доки „п'ятилетка“ і Постишев не знищили останні рештки можливостей розвитку української літератури, своїми небуденними талантами й культурою слова Валеріян Підмогильний, Грицько Косинка, Антоненко-Давидович, Дмитро Борзак, Гордій Брасюк, Іван Ле, Головка, цікаві і своєрідні повістярі. Поза межами Східної України плекали містечко української прози такі нечисленні майстри, як Василь Стефаник, який останніми роками вже дуже мало пише, Галина Журба, яка так само як і Ольга Кобилянська не мала в убогих повоєнних обставинах частої нагоди бачити свої твори в час надрукованими, Юрій Липа, який присвятив себе переважно історичним оповіданням, Улас Самчук, винятково продуктивний і опорний супроти всіх еміграційних злиднів, Горський, Леонід Мосендз, якому рівно ж не щастить з видавцями... В цілому ж, поглянувши на повоєнну прозову українську продукцію, доводиться дивуватися нечисленності її і — поза творами, які належать наведеним авторам, — зазначати невисокий рівень талановитості і майстерності. Без порівняння краще стоїть справа з поезією, проза ж рішуче і безнадійно, відстає від поезії. В таких обставинах рецензент не може не підкреслити своєї радості й задоволення з приводу появи оповідань Івана Керницького, автора дуже молодого (нар. року 1913), які визначаються й доброю якістю самої мови і прози і цікавими і різноманітними темами, які автор цілковито опановує.

Одразу як розгорнете цю книжку і почнете читати перше ж оповідання, вас охопить цілком певне враження, що перед вами справжня, непідроблена добра і міцна проза. Замість довгих доказів досить навести кілька початкових рядків цього оповідання, яке має назву „Стара хата“: „Таких старосвітських хатин вже небагато. Вони вмірають так, як повмірали ті, що їх колись ставили. В нашому селі вона одна-однісінька. Має сто сім літ і мало не по самі вікна вже вросла в землю. Стоятиме ще до неділі. В понеділок до сходу сонця Сенько Маланюк скличе сусідів, вони підрижуть трухляві слупки, здорово підпруться дручками, крикнуть: — гей, рруп! — зі старої хати залишиться лиш купа порошу... Сьогодні вона ще стоїть. З-під стріхи ще куриться сивий дим. На порозі ще сидять діти з кучерявими голівками і з череп'яної миски сьорбають теплу юшку. Під малим віконцем ще цвіте черешня і радісно гомонять бджоли. Стара хата бачить те все і чує... Вона ще жива. Хоч старість згорбила спину, хоч літа похилили до долу, вона вперто стоїть на дубових закопах, твердих та черствих, як тверді і дужі були її будівничі“.

Теми оповідань Керницького різні — воєнні і повоєнні, сільські і міські, місце дії — і Україна, і Бразилія, і Канада.

хоч останні дві країни рідко вибирає автор і то лише для того, щоб показати там українських емігрантів. Але найголовніше, чим здобуває вашу прихильність і зацікавлення цей автор — це, поперше той хист, з яким він розповідає про найменшу дрібницю, подруге — його мова, цілком природна, цілком нормальна, українська мова, прозора, легка і запашна. Та мова, якої так мало, на жаль, можна знайти на сторінках творів повоєнних львівських авторів.

Оповідання Керницького, коли вже виводити їх родовід, безперечно споріднені з творчістю покутської трійці, принаймні Василя Стефаника та Леся Мартовича. Від Стефаникових оповідань вони різняться мовою — Керницький пише загально-українською мовою, в той час, як Стефаник уживає покутського діалекту, з приводу чого, кажуть він сам на своїм 60-літті гірко жалував і що визнав великою помилкою. Тепер ці діалекти стали улюбленим знаряддям в руках наших „приятелів“. Року 1927 московський наркомпрос Анатолій Луначарський (або ж Лунапарський чи навіть Лунаарський, як його охрещено у Москві) рішуче висловлювався за „кубанський діалект“ чи пак мову. Поляки тепер кохаються у лемківському діалекті, деінде плекається допотопне й потворне язичіє з ерами та йорами. Зрештою від самої лемківської та бойківської молоді, що ставить перші кроки в літературі, доводиться часто чути, що хоч географічно місця дії оповідань Стефаникових та Черемшинових від них не дуже далекі, але мовно — значно більше віддалені, ніж Київ, бо творчість киян (все одно чи осталих там чи емігрантів) знаходить легший шлях до їх серця, бо написана цілком зрозумілою мовою, а не — хай мальовничим — але незрозумілим діалектом. Подруге, у Керницького є бадьорість, оптимізм, воля до буття і здобування, в той час як Стефаникові твори пересякнені фаталізмом, покорою долі, тугою і сумом.

Інколи і в Керницького знайдете елегійні ситуації, але автор не розкошує в насолоді терпінням і слізми. От хоч би й кінець оповідання „Ясні ночі“, присвяченого пам'яті тих, що загинули в недавно минулих війнах: ... „А на могилах Степанка Синиці і Петрика Костишина шарудить жовте листя, що попадало з калинових кущів... І дрімуче смерічкове віття щось шепче березовим хрестам... І срібний іней блестить до місяця на зів'ялих травах... І якесь дрібнесеньке, біле цвіття, наче невинними дитячими очима глядить на світ... Це певно так ясно зацвіли слізки старенької матері. Її сестрички з голубими очима, й чорнобрової дівчини з блідим-блідесеньким личком... Ніч... Ясна ніч...“

В першому ж оповіданні, яким почав свій літературний шлях Керницький два роки тому, „Крамар Сень Свистун“, основний настрій „не піддаватися, змагатися до кінця!“ Воєнний інвалід Сень Свистун стає сільським крамарем — ста-

новище не легке й відповідальне, але опановує ним: „Крамарювати, це не легка штука“!

Це гірший дідько, як найбільше загрожений відтинок на фронті... Та що! На фронті, то ти пан! Сидиш собі у рові, як у Бога за дверми, та й кропиш з „Максима“ куди попало. А тут... Обставили чоловіка зо всіх сторін скриньками, мішками, бочками, склянками, той репетує давай йому те, а тому те, а тому те, — ну і роби, що хочеш і дій, що хочеш, хоч головою бий до цієї гемонської паки з білою чератою!... Такі невеселі думки снував інвалід Сень Свистун у перших днях своєї діяльності на полі кооперації. А ще, як всадили йому під ніс вагу з тягарцями, а лядовий денник, а книгу довжників, а ключі, а підручну касу, а фактури — то хлописько як то кажуть, збаранів до чиста! В першій хвилі хотів натягнути шапку на вуха, і тікати, що сили о одній, осиротілій нозі... Та потім доміркувався. Га! Пропав капшук і штири грейцарі, пане десятнику Свистуне! Асентерований раз, нема рекурсу! Каменій тепер за лядою і не рипайся, бо за дезерцію, куля в лоб!! Ех, прокляв тоді Сень Свистун і себе, і свою долю горбату, кожне деко, кожну кісточку цукру“.

В українсько-канадійськім оповіданню „Пісня життя“ героєм його, вже англізований молодий українець, розповідає як у смертні хвилини сказала йому мати: — „Джордж, ти не тутешній... Твоя батьківщина, могили твоїх дідів, ген — за синім Океаном. Ти, синку, українець... Пам'ятай про це“... По смерті матері я розглянувся по Вінніпегу та околиці й переконався зо здивуванням, що тут справді живе чимало білошкурних емігрантів, які звуть себе українцями... Я щораз то частіше бував між цими людьми і з гіркими могозями навчився рідної мови. Як я вже вмів сяк-так розчовпати друковане письмо, мені дали прочитати Історію України, товсту книгу, що над нею треба було пріти півроку. При перших її розділах я цупко затискав зуби, щоб не клясти й не заснути, а при останніх — я кусав собі губи до крові, щоб не розгубітися від глухого болю, що давив гортанку. Я почувся нежданно сином власного народу і полюбив цей нарід усіма фібрами молодечої душі. Тоді мені стало ясно, чому мій батько-українець зросив своєю кров'ю заболочений асфальт у Вінніпегу, чому чахотка передчасно добила матір, чому тисячі моїх „екзотичних земляків“ покидають урожайні, прабатьківські лани десь, на Сході Європи, й товчуться за прожитком по всіх усядах, корчують непроходимі пущі, смажуться в штольнях, надівають широчезні шаравари і роблять з себе комедіантів, щоб розбавити надутих „єнкі“, яким тріщать кишені від доларів. Тоді також постановив я собі твердо, що ціллю мого життя буде — освідомлювати цих братів-скитальців, що у вічних турботах за насушним хлібом і працею — забувають іноді

якого вони роду. Я — студіював право і тепер працюю по адвокатських бюрох, але тільки літом... Зимою, як при- збираю пару грейцарів, купую собі оцей повнісенський на- плечник українських книжечок та журналів, а як примастить перший сніг — закладаю лещети і гайда в дорогу... Всю- ди — в найбільше глухих закутинах Канади — скрізь пороз- кидувані оселі українських емігрантів. Вони живуть сього- дні в чорних злиднях, нераз — просто не достає їм ложки страви, тому на книжку чи газету вони не всілі спромогти- ся. Та вони з радісним і щирим серцем вітають кожного, хто дарує їм бодай шматочок рідного, друкованого письма, що пригадує їм незабутні, рідні сторони. Я — обдаровую їх щедро цими „скарбами“, тому мене вже знають й зустріча- ють як гостя в Манітобі, в Саскачевані, над рікою св. Ла- врентія і над Оленячим Озером... В безконечно-довгі зи- мові ночі, коли зорі так мертво блимають на небі, коли сніжна хуртовина ломить верховіття столітніх ялиць, коли вовче скигління знімається до зір, як вічна скарга — крізь малесенькі віконця самотньої фарми, з тугою виглядають чорняві, дитячі голівки й палкі оченята, чи не чалапає ле- щетами цей „пан“, що привозить такі чарівні казочки про рідний край за синім морем. Інколи, як заметіль задме усі шляхи, я залишаюся на пару днів у такій відлюдній фармі, вчу неграмотних, читаю ввечері на голос ту грубезну Істо- рію України, а дітям з чорнявими голівками розказую про народних героїв... що їх прізвища, ви, дорогий друже, теж не потрапили б вимовити... От так я вже блукаю дру- гу зиму по цілісінській Канаді... Чи це не є справжнє без- глумдя”?

Перечитавши цю книжку до кінця і порівнявши її з ін- шими, які вийшли воку 1934 і — дістали нагороду — ви пе- реконуєтесь зайвий раз, як помилково і як несправедливо розділювало львівське літературне журі нагороди. Адже ця книжка оповідань значно більше заслуговує нагороди, ніж „Сонце в Чигирині“ Косача, що має свої міцні сторони, але поза знанням костюмерії наполеонівської доби і вмінням ма- лювати природу, інших більших атутів немає. Адже під час читання „Сонця в Чигирині“, де нема ані одного харак- теру, маєте вражіння, що перегортаєте якийсь давній зпе- ред ста років ілюстрований і пофарбований журнал, як „Цайтшріфт фір ді елєганте Вельт“ тощо і жадних хвилю- вань не відчуєте. Але, доводиться зайвий раз підкреслити, що Косач таки добре влучив у смаки провінціальних лем- берзьких літературних снобів, продемонструвавши їм ком- біначки вампіричної княгині Курбської, пишної ренесансо- вої кобіти, що розчулює уста й очі цих провінціальних бес- сервіссерів і досі. — **Рецензент.**

Літературна хроніка.

Львівський „Вістник“ пише: „З приводу смерті М. Грушевського“ часописи звеличують його як політика. Віддати шану помершому — йому належить, а Вістник в цій книзі — ту шану йому віддає. Але віддати шану одно, а баламутити громадську думку — друге. Оправданням на це останнє не може бути навіть смерть. „Кооперативна Республіка“ пише про нього: „Помер — та не зломився, не покався й не наплював на своє минуле — як того від нього вимагали“. Це не точно. Як політик М. Грушевський в Галичині зробив багато, але на Великій Україні приніс українській справі величезну шкоду: як той, що до кінця днів своїх вірив у можливість і конечність порозуміння з Росією спершу царською, потім ліберальною, потім — більшовицькою. Він був той, що — як сам писав — „через трупи і кров земляків“ — подав руку згоди більшовицькому урядові, що визнав за свій уряд. Він був той, що писав: „ми відкидаємо боротьбу з сов. Росією, явну і тайну. Ми мусимо більшовикам пробачити не одно з того, що нам боком вилазить“. Він — пробачив, Москва — ні. Він пробачив, але не передбачив, куди іде політика Москви (для політика — найтяжчий гріх), тому і вмер — замучений, але не в боротьбі (як напр. Хвильовий). Своїм авторитетом він свого часу підкріпив, згубливу віру в зичливість до нас совітів і за його голосом пішов до більшовиків не один з „малих сих“, щоб скінчити трагічніше, ніж Грушевський“.

Переляканий тією посвятою й любов'ю, що з нею молоде українське покоління щороку святкує пам'ять героїв Крут і Базару, львівський гетьманський „Хліборобський Шлях“ пропонує зміну: „Наблизимся ми до своєї державности, коли замість Крут та Базарів, будемо всенародно урочисто обходити річницю смерті Великого Гетьмана України“ — Богдана Хмельницького. Чому це раптом орган ваннзейського претендента пригадав собі Гетьмана Богдана? Яка причина спонукала його на це? Причина — дуже проста: ваннзейські сфери хотіли б замість якихось там юнаків, що впали на полі бою з милою й близькою ваннзейчикам-скоропадчикам „матушкою Масквою“, шанувати не більш не менш як день народження заннзейського претендента Павла Петровича Скоропадського. А що таку пропозицію навіть вони не вважають зручною без попередньої підготовки, то й день смерті Гетьмана Богдана вони й запропонували, для того щоб уникнути різкого переходу від Крут та Базару одразу до Берліну чи пак Ваннзее. От такі то хируни бувають на цьому світі!

В лютневій книзі „Вістника“ уміщена незвичайно цікава стаття Д. Донцова, де між іншим читаємо: „Ніколи ті, що шукаючи гармонії під крилами Сатани, ніколи Тичини, ні

Бинниченки, ні Кочубеї — не стануть символами нової правди, ніколи разом не зрівняються з одним Шевченком — що вмер непримиренний, що не прохав дозволити йому „служити“, але, що став дійсно „силою“ там, де інші стали — сміттям. Вони ніколи не скажуть „Ні“, ніколи не блукатимуть роками в дорозі до далекого Ханаану... Хто не має в серці гарячого заперечення до того, що не любить, не матиме безоглядної афірмації того, що любить.

„Ті, що схилилися перед Сатаною — їх він може винести на височину і дати не лише посаду султанського ключника, але й „царства земні“ — та на них завжди лишиться печать диявола; щоб позбутися її, нераз відходять вони добровільно від життя, як це діється щодня на великим просторі від Білого Моря до японського і Чорного. Натомість у тих, хто потрапив сказати — „Ні“, нагородою за це може бути вінець з колючок, але який стане царською короною. Або — кострище — що стане смолоскипом, що освічує шлях і забиває інквізиторів. Або хрест — що стане з символу ганьби символом взнесення до неба. Лише ті, що лишали ці символи, що здобувалися на — „Ні“, робили історію і знаходили прозелітів, як Той на Голгофті в розбійнику, що — „побачив за ганьбою славу, за хрестом — вічний трон і за теперішнім — майбутнє“. Лише вони валили фальшивих кумирів і клали каміння під нові церкви, під тривале і вічне.

„Ті, що вміли сказати — „Ні“.

В березневій книзі львівського „Вістника“ уміщені спогади про недавно вбитого москалями талановитого українського повістяря Грицька Косинку. Автор спогадів пригадує такий випадок з-перед кількох літ: „Якось усім (письменникам) сували підписувати якийсь то там протест проти галицької преси. Оповідали, що „протест“ лежав у канцелярії державного видавництва (в Києві). Кожного ловили: „Ага, ви прийшли по гроші?“ або: „Ви з рукописом? Ану, з початку прочитайте оце“, і аркуш підсовувався. Кожний, чи хотів, чи не хотів, підписував. Один Косинка збунтувався: „Що я попихач, чи мавпа? Не хочу, та й годі, підписувати“... Завзятий й упертий до кінця, він, очевидно, давно попав у проскрипційний список осіб, яких рано чи пізно треба було Росії знищити. Чекали тільки нагоди. Поміг Кіроф. Стало більше одною жертвою, що напоїла кров'ю своєю звологнілу від снігу землю“.

28 лютим помічене вийшло перше число зреформованого „Дажбога“, що тепер виходитиме яко двохтижневик. Перед тим журнал під цією назвою виходив дещо понад два роки й був цікавою спробою створення „молодого“ літературного журналу, цєбто журналу, в яким бере участь переважно. коли не виключно, молодь. Журналом керували великі і безкомпромісові ентузіясти ідеї національного українського мистецтва і літератури. Тяжкі матеріяльні обставини не

давали змоги побільшити журнал — майже весь час свого дотеперішнього існування він виходив тоненькими дво- чи навіть півтора-аркушевиими зошитами. Лише останнє число — жовтневе минулого року було дещо огрядніше. До того ж воно було незвичайно цікавою спробою — спеціального „верховинського“ карпатського числа — лемківські (тематикою, не мовою) вірші Антонича, гуцульське оповідання Єндика і інші гірські своїми темами речі, уміщені в тім числі, не скоро зникнуть з пам'яті читачів. Цим разом Дажбог по'являється в одежині дещо відмінній — зникла зелена окладка. Формат виріс до кварту, зміст — значно поширився: замість виключно літературно-мистецького став також і громадським.

У вступнім слові редакція заявляє: „Хочемо й будемо держати руку на живчику громадського життя. Не признаємо літератури й мистецтва відірваних від усіх пекучих проблем і змагань сучасности. Водночас нав'язувати будемо до традиції, до всіх живих і завжди актуальних питань минулого“.

Це число до певної міри присвячене пам'яті бою під Крутами: знаходимо в нім вірші Дажбожича „Крути“. Богдан Кравців пише: „Бій під Крутами став для нас тим, чим Термопілі для греків. Чим був і є для нас оспіваний у „Слові о полку Ігоревім“ бій українських князів над Калкою, де спинюючи східні орди — вони полягли“.

І Крути мають сьогодні для нас теж значення й вимову, що Полтава, Базар і всі другі незчисленні побоевища — криваві доровкази української історії. І тому сьогодні — в сімнадцяту річницю, як і що-року, думка сучасного молодого покоління що деліє в серцях такі ж шалені думи, як шаленим і великим був чин юнаків із Студенського Куреня, поривається й лине через простори та кордони на поля далекої Чернигівщини — туди, де кривавим полум'ям запалала й палатиме до віку велика ватра життя й крові українського юнацтва“. Р. Борис, автор незвичайно вартісної розвідки про українське Вільне Козацтво у р. 1917, уміщує в цім числі нарис про виступ полуботківського полку в липні року 1917 у Києві, коли цей полк захопив у свої руки цілий Київ, стремлячи змінити напрям політики українського тодішнього русофільського уряду Центральної Ради і зірвати гнилий „союз“ з російською „революційною демократією“. На жаль, опортуністи й угодовці з Центральної Ради викрутилися тим разом, розбрóили і вислали з Києва полуботківців — і далі провадили свою дурацьку політику „згоди“ з відвічним ворогом, яка привела до дальших поразок, катастроф і нищівної руйни. На превеликий жаль, п. Борис, здається, не знає дуже цікавої й вартісної розвідки про виступ полуботківців, яку один київський дослідник (Манілов) умістив кілька років тому в харківському „Літопису Революції“.

В оборону розстрілу Косинки, Влизька, Фальківського й інших виступили на сторінках львівського москвофільського „Нашого Голосу“ панове „пролетарські літерати“ Ол. Гаврилюк, Я. Галан, П. Козланюк, Й. Шварц і С. Тудор. Подаємо це — з обов'язку — на вічну ганьбу упідлення й морального здичавіння тих, хто ще й тепер боронить криваві вчинки московської чека на Україні. (Застерігаємо, що Ол. Гаврилюк нічого спільного не має з Вас. Гаврилюком). Ол. Гаврилюк — старий учасник підприємств „західньоукраїнських пролетарських письменників“, більша частина яких останніми часами відійшла від цієї сталінсько-постишевської зрадницької організації.

У статті „Провідництво письменника“ (Вістник, Січень) Юрій Липа пише: „Прив'язання до своєї раси, то є критерій провідництва письменника. Бо і що ж маємо виразнішого й глибшого, як зв'язок із власною духовою расою? Як же їй не бути високим авторитетом у духовому житті? Як письменник може не відчувати неповторности себе самого в житті людей і божественної неповторности у всесвіті його власної раси? Як може він не відчувати зв'язку із збірною духовістю, що повстала із подібности родини, історії, побуту, клімату? Як може неважати її найвищою з усіх рас, її що найближча до глибин його серця, що напуває живою водою його інстинкти, його творчість? Бути в обличчі інших рас — людиною своєї раси, бути тим, чим є, не зрадити нічого, дарованого людині Найвищою Волею.

Про все це не може письменник багато говорити, про це все може довідатись читач не з того, що напише письменник, а часто тільки з того, чого він **не дозволив собі** написати. Тут найвищою нагородою для письменника може бути хіба одно. Це коли почування свого зв'язку й відповідальности перед расою, киплючи в нім, раничи його, тривожне і гнівне раптом зірве заслону теперішности, жадібно сягне поза в'язницю часу — і вкаже своїй расі її будучину. Але тоді це вже буде — пророцтво“.

ВИПРАВЛЕННЯ І ДОПОВНЕННЯ :

У кн. 11—12 „С. Д.“ за 1934 р. авторство поезії Боевіра „22. XII. 1932“ помилково приписано Аскольдові Згоряничеві. Останній рядок цієї поезії Боевіра має згучати :

„Й повисли в повітрі — герої... й наказ“.

На стор. 879 в 6 від кінця рядку рецензії на „Карійську Греблю“ П. Дереша помилково надруковано „дуже симпатичної книжки“, має бути: „дуже симптоматичної книжки“.

У 1. кн. „С. Д.“ за 1935 р. на стороні 34 рядок 12 знизу замість Але як Донцов, що, має бути: **Але якщо Донцов.**

На ст. 42 р. 12 зг. замість демократія, має бути — **аристократія.**

„Самостійна Думка.”

літературно-науковий і суспільно-політичний місячник

РІЧНИК V.

Виходитиме в 1935 р. **книжками** 16^о обсягом 64 сторін друку. Редакція „С. Д.” звертатиме якнайбільшу увагу на розвиток у широких кругах читачів національної свідомости, обстоюючи потребу психічного переродження нашого народу й підкреслюючи всюди його визвольницькі стремління. Міститиме цікавий матеріал: оригінальні й перекладні поеми, драми, повісті та оповідання, нариси, спомини, статті з історії, літератури, мистецтва, науки та суспільно-політичного й економічного життя, огляд міжнародньої політики, критику, бібліографію, хроніку, тощо.

До участі в часопису запрошено наші найвидатніші літературні, мистецькі, публіцистичні та наукові сили.

„Самостійна Думка”, це одиникий на українських землях під Румунією літературно-науковий і суспільно-політичний місячник, приступний для широких кругів української суспільности. Тому в загальному інтересі всіх нас є його існування й якнайбільше поширення.

Націоналісти, коли Вам залежить на розвитку українського письменства, мистецтва, науки, на поширенні кличів українського націоналізму в широкі маси, **то підтримуйте** як морально так і матеріально нашу націоналістичну пресу, що при всіх тяжких обставинах старається давати громадянству найкращий матеріал і підносить вагу українства і його визвольницьких змагань. Наша націоналістична преса, що видається завдяки саможертвенній відвазі й щирому бажанню робити добро, нести національну свідомість і освіту нашому народові, повинна мати активну підтримку найширших кол громадянства!

Видання майже всякого українського часопису, як відомо, не є якимсь комерційним підприємством і диктується мотивами, що з комерцією не мають нічого спільного, — мотивами характеру ідейного й свідомістю обов'язку перед розвитком рідної справи. Отже, воно не повинно бути ділом кількох осіб, а ділом усіх, що почувають той високий свій обов'язок перед Батьківщиною й жертвенно підпирають усякий добрий і корисний для неї почин. З 1935-м роком вступаємо в 5-ий рік видання „Самостійної Думки”. Протягом 4 минулих років довелося нам зазнати всяких злиднів, труднощів і перешкод, а зокрема стрічатися з браком свідомости, що доля корисного для рідної ж справи часопису залежить передусім від пильного додержування громадянами-передплатниками взятих на себе зобов'язань перед часописом. Ми віримо, що відносини під тим оглядом

зміняться в наступнім році на ліпше. У тій вірі завзиваємо **всіх, що мають залеглості, вирівнати їх негайно** та просить подати свою поміч надалі, переоплативши „С. Д.“ й на рік наступний, тим самим допомагаючи розвиткові рідної справи. Видаючи часопис „С. Д.“ й стараючися все про його поліпшення, хочемо служити нашому громадянству. В світлій надії й бадьоро йдемо назустріч майбутньому.

Редакція „С. Д.“ просить висилати листи, рукописи, нові книжки й передплату на нижчеподану адресу. На відповідь належить долучити до листів поштові марки. Рукописи повинні бути **читкі** (по змозі відбиті на машині до писання) та — з огляду на можливу потребу виправлення — з широкими рядками. У справі дрібних віршів Редакція не листується. Автори неповідомлені до трьох місяців про прийняття рукописів до друку, можуть відібрати їх, коли надішлють марки на пересилку. Такі рукописи Редакція зберігає не довше, як півроку. Редакція придержується правопису Української Академії Наук.

Умови передплати :

Річна передплата виносить : у краю 240 левів, за кордоном 275 левів окрім Північної Америки (й Канади), де виносить 300 левів річно, або їх рівновартість ув іншій валюті. Пренумерата є платна наперед, можна її сплачувати чвертьрічними чи піврічними ратами. Платно й позиваємо в Чернівцях. Книгарням і кольпортерам призначається за передплату 5%, а за продаж окремих книжок 25%. Хто приєднає 5 передплатників, що заплатять **наперед** цілорічну передплату, діставатиме через рік „С. Д.“ безплатно. (Рівновартість 275 л. є 12 зл. п. ; 40 фр. фр. ; 50 Кч. ; а 300 л. є 250 долари). Скрізь треба зазначити, що вплачується на „С. Д.“

Можна уплачувати передплату на „С. Д.“ в Америці: Executive Committee of „O. D. W. U.“, Post office Box 13, Station D. New York, N. J., U. S. A.; у Канаді: „Kalyna“, Ukrainian Co-operative, 872 Main Str., Winnipeg, Man.

На ЗУЗ Centralny Кооперативны Bank Lwów, Pologne.

В Ч.С.Р. п. Іван Роман, Підкарпатський Банк, Ужгород.

У краю передплату на „С. Д.“ пересилати поштовими **переказами** або зложувати її впрост у нашій **Адміністрації**. За границі пересилати тільки грошовими листами, або зложити її в наших представників і повідомити **Адміністрацію „С. Д.“**

Про зміну місця побуту треба завчасу повідомити **Адміністрацію**, подаючи давню й нову адресу.

Читайте, поширюйте й передплачуйте „С. Д.“

ВИДАВНИЦТВО „САМОСТІЙНА ДУМКА“
Cernăuți, str. Petrovici 2, Roumanie.

Видавець і відповідальний редактор : **Сильвестер Никоревич**.
Societate de ziare germane cu r. l. în Cernăuți, str. l. Flondor 47.